

Prietenului N. Zorogă
BIBLIOTECA PENTRU TOȚI
Stuciuil
Aug. 1908

DIMITRE ONCIUL

DIN

1363
ISTORIA ROMÂNIEI

BUCUREȘTI

EDITURA LIBRĂRIEI LEON ALCALAY

No. 37 — CALEA VICTORIEI — No. 37

1908

Tip. Nicolaevici.

DIN ISTORIA ROMÂNIEI*)

I

ROMÂNII ÎN DACIA TRAIANĂ PÂNĂ LA ÎNTEMEIEREA PRINCIPATELOR ROMÂNE

România împreună cu ȣerile locuite de Români la nordul Dunărei între Nistru și Tisa, unite în antichitate sub numele Dacia, au fost cuprinse în lumea romană și câștigate pentru latinitate, sunt acum tocmai 1800 de ani, prin cucerirea și colonizarea Daciei de către împăratul Traian, întemeietorul poporului român. Cu vreun secol mai înainte se aruncase prima semânță a naționalității române la sudul Dunărei, în părțile locuite de vechii Iliri (străbunii Albanezilor de astăzi) și de foștii Traci (aproape înrudiți cu Ilirii), între

*) Retipărită din Călduza oficială a Expozițiunii generale române din 1906 și revăzută de autor.

Adriatică și marea Neagră, țeri definitiv supuse de Romani sub împăratul Octavian August, dupe cuceririle începute aci în timpul Republicei. Dar abia creațiunea lui Traian, prin care stabilirea elementului roman la Dunăre a fost îndeplinită, a dat ființă poporului român în Dacia.

Chiar dela cele dintâi mărturii istorice asupra Românilor ca popor propriu, cu numele de «Vlahi», începând din secolul al XI-lea, tradiția istorică despre originea lor (constatată mai întâiu la scriitori bizantini din secolul al XI-lea și al XII-lea) îi prezintă în legătură cu Traian și cucerirea Daciei sau ca urmași ai colonilor romani de aci. De asemenea cei dintâi cronicari ai Ungariei (din secolul al XII-lea și al XIII-lea) cunosc pe «Vlahii» din regatul ungar ca toști «coloni ai Romanilor», rămași în țară și găsiți aci de Unguri. Și tradiția națională, constatată mai întâiu în prima jumătate a secolului al XVI-lea ca tradiție scrisă, a păstrat cunoștința originii dela «Râm» (Roma), de când cum călugării din mănăstirea Deal spuneau lui Francesco della Valle (1532)—«Traian împăratul, cu-

cerind această țară, o împărți ostașilor săi și o făcù colonie de Romani». Numai dela stârșitul secolului al XVIII-lea încoace, o seamă de istorici și filologi s'au nevoit să opună acestei tradițiuni constante, până atunci general admisă în istoriografie, o teorie contrară, dupe care Românii din Dacia (Daco-Românii) s'ar fi format ca popor la sudul Dunărei, laolaltă cu frații lor din peninsula Balcanică (Macedo-Românii), de unde ei ar fi emigrat în evul mediu spre a popula vechia Dacie, parăsită de Romani cu mai multe secole mai înainte. Fără mărturii directe în sprijinul unei transmigrațiuni de acest fel, cari până acum n'au putut fi produse, știința nu poate părăsi tărâmul real al tradițiunei istorice, adevărită chiar dela prima arătare a Românilor în istorie. Așa fiind, cucerirea Daciei de către Romani acum 1800 de ani este punctul de plecare al istoriei române pe același pământ locuit de Români.

Dacii, popor de neam trac (din familia indo-europeană), înființară înainte de miezul secolului I-*iu î. d. C.*, sub regele lor Burvîsta (Boerebistas), un regat puter-

nic între Nistru și Tisa, care-și întinse curând stăpânirea și peste Dunăre, în părțile trace și ilirice la hotarele romane, cum și spre apus până la poalele Alpilor, spre răsărit până la gura Niprului. Această unire a neamurilor traco-ilirice din ținuturile dunărene făcea din regatul lui Burvista un vrăjmaș primejdios Romei. Contra vecinului amenințător, Cesar proiectă o expediție, care însă fu zădărnicită prin moartea lui. Urmașul său Octavian August (43 [31] î. d. C.—14 d. C.), întinzând stăpânirea Romei până la Dunăre, trimise o oaste în Dacia spre a pedepsi pe nepașnicul vecin care neliniștează noua cucerire: era prima oaste romană ce călca atunci pământul Daciei. Vreo șapte decenii dupe aceasta, în care timp Dacii, divizați între ei, au ținut pace cu Romanii, regele lor Decebal, reunindu-i sub autoritatea sa, începuse ostilitățile pe timpul împăratului Domițian (81-96), năvălind în Moesia (provincia dintre Dunăre și Balcan). Două oști romane fură bătute, până când a treia repurtă o învingere asupra Dacilor în țara lor. Prin pacea încheiată apoi, Decebal intră în clientela

imperiului roman, ca «amic al amicilor și dușman al dușmanilor Romanilor», cu îndatorirea de a servi cu trupe auxiliare; iar Domițian se obligă să-i plătească subsidii anuale pentru întreținerea trupelor și să-i pună la dispoziție meșteri romani pentru lucrările de războiu și de pace: țărăca ca și cum Roma s'ar fi făcut tributară Dacilor.

Această rușine o șterse Traian (98—117), supunând Dacia, în două războaie conduse de el însuși. În primul războiu (101—102), Decebal fu silit să primească condițiuni de pace prin cari Dacia, ca țară sub clientelă romană, deveni efectiv dependentă de imperiul roman; capitala Sarmizegetusa și alte cetăți dace primiră garnizoane romane, potrivite a ține țara în ascultare. Regele Dacilor neconformându-se condițiunilor de pace, după trei ani războiul începù din nou. De astă dată însă, Traian luă hotărârea să supună Dacia cu desăvârșire, prefăcând-o în provincie romană. În acest scop, el făcù minunatul pod de piatră peste Dunăre, ale cărui resturi se văd încă astăzi la Turnu-

Severin. Podul, început pe malul stâng în primul războiu, era făcut ca să împreune definitiv malul stâng cu malul drept. Al doilea războiu începui în 105 și fu sfârșit în 106. Cu admirabilă vitejie Dacia luptară această luptă de moarte, în care o mare parte a poporului fu nimicită. După ce totul era pierdut, Decebal se străpunse cu arma sa; fruntașii poporului îi urmară în moarte prin armă proprie sau prin venin, spre a nu împărți soarta celor căzuți în robie; alții, spre a-și scăpa libertatea, se retraseră în mase la hotarele dinspre miez-noapte și răsărit ale țerei. Dacia, prin moarte și prin emigrare în mare parte deșertată de locuitori, fu făcută provincie romană și din nou populată cu «nenumărate cete de oameni din toată lumea romană», cum zic scriitorii antici. Importanța ce s'a dat atunci acestei cuceriri se vede din faptul că festivitățile serbate la Roma în lauda ei au ținut 123 de zile, în cari 10.000 de gladiatori au luptat și 11.000 de fiere au sângerat în arenă pentru destătarea poporului. În amintirea ei, Traian a ridicat monumentul triumfal *Tro-*

paeeum Traiani, descoperit în zilele noastre din ruine, la Adam-Klisi în Dobrogea; iar la Roma se făcù torul lui Traian, în mijlocul căruia se înalță de atunci încă astăzi columna lui Traian, cu reliefuri ce reprezintă epizoade din războaiele dacice. Un monument mai neperitor însă, Traian și-a durat în Dacia cucerită: poporul român.

Dacia lui Traian (cu partea dela țărmul mării, unită cu provincia Moesia interioară din dreapta Dunărei și numită *Ad-Moesiam*) se întindea între Dunăre, Tisa și Nistru, coincidând aproape cu teritoriul de răspândire de acum al Românilor la nordul Dunărei. Dar nu tot teritoriul românesc de astăzi în această parte a fost romanizat în timpul stăpânirii romane. Colonizarea cu acele «nenumărate cete de oameni din toată lumea romană» ce au fost aduse în Dacia cuprindea numai Oltenia cu malul opus al Oltului, partea răsariteană a Banatului și Ardealul, în întindere aproximativă de 1000 mile romane (1500 km) împrejur. Acî se destășurà toată viața romană în Dacia, despre care numeroasele inscripțiuni romane și celelalte

descoperiri arheologice din aceste părți ne dau elocuentă mărturie. Colonizația romană se întindea mai ales dealungul căilor romane ce străbăteau provincia dela miazăzi spre miază-noapte, cu ramificări spre apus și răsărit. Dela Dunăre plecau cinci căi cunoscute, trei prin Oltenia (pe Olt, pe Jiu și dela podul lui Traian), două prin Banat (dela gura Cernei și dela gura Carașului), unindu-se parte în Oltenia și în Banat, parte la *Ulpia Traiana* (vechea Sarmizegetusa, la Grădiște lângă Hațeg), metropola Daciei, și la *Apulum* (Alba-Iulia), de unde ele se continuau spre miază-noapte prin o singură linie, pe la *Potaissa* (Turda) și *Napoca* (Cluj) până la *Porolissum* (Moghi-grad), punctul cel mai nordic al colonizațiunei romane în Dacia. În legătură cu acestea, alte căi duceau spre apus, în regiunea minelor de aur și pe Mureș până la Tisa, cum și spre răsărit (pe valea superioară a Oltului, pe Târnava mare, pe Mureș și pe Someș, cu legături transversale între ele) până la valul Carpaților.

Dealungul acestor căi, presărate de cetăți, stațiuni și așezări romane, s'a dezvoltat o

viață romană mai intensivă, cu civilizația și influența ei covârșitoare, așa încât Dacia lui Traian deveni curând una din cele mai înfloritoare provincii ale imperiului, numindu-se *Dacia felix* (Dacia fericită). În afară de rețeaua căilor romane, nu sunt constatate, în părțile răsăritene și nord-vestice ale țerei, alte urme romane decât de castre detașate și de fortificațiuni (valuri) la hotarele răsăritene și apusene, cu câteva așezări romane pe malul Dunărei. Aci populația autohtonă, împăcată cu noua stăpânire, a continuat să ducă viața sa proprie, mai mult sau mai puțin neatinsă de influența civilizațiunei romane. Și în părțile colonizate s'au păstrat resturi de populație dacă, cari au transmis cuceritorilor vechile numiri topografice; dar aceste resturi, neînsemnate ca naționalitate, s'au contopit în urmă cu elementul domnitor, romanizându-se. Administrația și militarismul Romanilor, cu puterea lor asimilatoare, au desăvârșit romanizarea provinciei în părțile colonizate. Astfel, în mai bine de un secol și jumătate de stăpânire romană, elementul latin a prins rădăcini trainice

între Olt (*Alutus*) și Timiș (*Tibiscus*) până pe Mureș (*Marisus* sau *Marisia*), teritoriu colonizat mai intensiv (unde și alte numiri antice se recunosc în cele de astăzi), cu ramificații în munții apuseni, pe Ompoiu (*Ampelus*), pe Criș (*Gerasus* sau *Crisia*) și pe Someș (*Samus*).

În 271 Dacia fu pierdută pentru imperiul roman. Pe timpul anarhiei din imperiu sub Gallienus (260 — 268), partea cea mai mare a provinciei căzu în mâinile barbarilor năvălitori dela miază-noapte și răsărit. Între aceștia, cei mai puternici erau Goții, popor german, care de curând se așezase la nordul mării Negre, venind de lângă marea Baltică. Împăratul Aurelian (270—274), neputând recuceri Dacia pierdută, cu toată învingerea reputată aci asupra Goților (271), făcu pace cu ei, cedându-le provincia ca unor federați ai imperiului, în schimbul îndatoririi lor de a păzi limita dunăreana și de a servi cu trupe auxiliare. În urma acestei renunțări, cele două legiuni romane din Dacia, mai înainte cu cartierele generale la *Apulum* (Alba-Iulia), *Potaissa* (Turda) și *Napoca* (Cluj), iar în timpul

din urmă concentrate în Banat (regiune mai puțin expusă năvălirilor), au fost retrase. Odată cu legiunile s'au strămutat și provincialii romani din partea încă stăpânită până atunci, câți se solidarizară cu imperiul. Aurelian le asignă locuințe în provincia nou înființată din o parte a Moesiei în dreapta Dunărei, numită Dacia, în amintirea provinciei părăsite, sau, spre deosebire de aceasta, Dacia Aureliană, așezată drept în preajma Olteniei. Așa se sfârși, după 165 de ani, domnia romană în Dacia lui Traian.

Este bine înțeles că nu toată populația romană și romanizată a Daciei Traiane a fost strămutată peste Dunăre, precum nici Dacia Aureliană (unde se arată că au fost așezați provincialii strămutați), provincie aproximativ cât Oltenia de mare, n'ar fi putut s'o adăpostească toată, pe lângă vechea sa populație. Negreșit, un număr destul de însemnat de provinciali romani, mai ales din clasa de jos ce nu prea aveau simțământul solidarității cu imperiul, a rămas

în țară sub stăpânirea Goților, transmitând urmașilor numirile vechi ce s'au păstrat până astăzi, chiar în părțile colonizate de Romani. Și numele «Calea lui Traian» ce locuitorii din valea Oltului dau și acum resturilor căii romane de aci (adeverit ca nume popular și la începutul secolului al XVIII-lea) e constatat, în antichitate, pentru continuarea ei dela Apulum la Porolissum, numită în inscripțiuni *via Traiana*. Iar când în evul mediu Românii încep să fie menționați în părțile Daciei, ei se găsesc aci mai întâiu chiar în părțile ce au fost colonizate de Romani, unde și tradiția cronicilor naționale arată locuințele lor mai vechi. Continuitatea elementului roman în aceste părți, ca bază pentru formarea poporului român în Dacia Traiană, are drept mărturie și vechea tradiție istorică despre originea Românilor.

Stăpânirea barbarilor ce s'au succedat în Dacia, dupe părăsirea ei de către Romani, a atins mai puțin părțile romanizate. Goții (271—375), deși stăpânind toată țara, s'au așezat aci, ca popor nedepins cu tiaiul dela munte, numai în șesul dintre Carpați și

Nistru ; aci se constată locuințele Goților apuseni (Visigoți), cari stăpâneau Dacia, și aci s'a găsit tezaurul gotic dela Pietroasa, singura rămășiță dela stăpânirea lor. De asemenea Hunii (375—453), popor turanic (de rasă mongolă) din stepele Asiei, cari au stăpânit Dacia în urma Goților, n'au locuit aci decât în șesul Tisei, având centrul puterii lor (cu reședința lui Attila) între Tisa și Dunăre. Tot în șesul dintre Tisa și munți găsim pe Gepizi (453—566), de neam gotic, cari dupe risipirea Hunilor au luat în stăpânire Dacia ca federați (cum fusese Goții) ai imperiului roman de Răsărit (395—1453), apoi pe Avari (566—799), de neam turanic (ca și Hunii), stăpânitorii ei următori, cu centrul puterii lor dincolo de Tisa. Aceste popoare, originare din șes sau stepă, n'au avut, ca stăpânitori ai Daciei, locuințele lor pe teritoriul colonizațiunei romane, unde în părțile muntoase eră adăpostită vechea populație. Aci, în timpul năvălirilor, s'au așezat în mase numai vechii Sloveni sau Schiaii (amestecați cu Sarmati), veniți ca supuși ai celorlalți

barbari și în alaiul lor (în secolele III—VI), poporul care, în numirile topografice de origine slavă, răspândite peste tot teritoriul Daciei, ca și în numeroasele elemente slave în limba Daco-Românilor, a lăsat mărturie existenței sale mai îndelungate, el însuși dispărând aci prin romanizare.

Din timpul stăpânirii barbarilor în Dacia nu avem nici o știre despre elementul român de aci, până la invaziunea Avarilor. Abia sub stăpânirea acestora se arată la nordul Dunărei o populație creștină mai numeroasă, de origine romană, numită «captivii Avarilor», cari în unire cu Bulgarii, supuși Avarilor, s'au ridicat (în secolul al VII-lea) să scuture jugul avar. Intre așa numiții captivi ai Avarilor, arătați ca «popor întins și numeros» ce se compunea din captivi transportați de Avari din provinciile romane dela sudul Dunărei, pe timpul năvălirilor făcute în imperiu (până la 626), și din indigeni convertiți de ei la creștinism, erau negreșit și urmașii provincialilor romani rămași în Dacia. La aceștia, cuvântul de mângăiere al lui Cristos ajunsese încă înainte de propagatorii aduși de

Avari. În provinciile romane de pe malul drept al Dunărei, biserica creștină, dela organizarea ei sub Constantin cel Mare (325) încoace, eră înfloritoare până la invaziunea Slavilor la începutul secolului al VII-lea. Contactul viu cu creștinii de acolo, favorizat prin legăturile federale ale Goților și Gepizilor cu imperiul, eră mijlocul cel mai activ pentru răspândirea noiei credințe la nordul Dunărei. Pe lângă accastă influență continuă de trei secole, și captivii transportați din imperiu de către barbari, precum cei arătați sub Avari, făceau o vie propagandă creștină. Astfel numărul creștinilor în Dacia a sporit așa încât sub Avari ei puteau fi considerați ca «popor întins și numeros». Terminologia creștină de origine latină în limba română, cu caracterul ei vechiu, este cea mai sigură probă că Românii sunt creștini din timpul roman : ei sunt creștini, și la sudul Dunărei și în Dacia, din perioada romană a bisericeii creștine din provinciile dunărene, cu limba bisericească latină și cu organizație dependentă de scaunul dela Roma. Când Slavii păgâni au ocupat provinciile romane din

dreapta Dunărei și au desființat organizația bisericească de acolo, creștinarea Străromânilor eră îndeplinită.

Așezarea Slavilor în peninsula Balcanică pe la începutul secolului al VII-lea a transformat cu desăvârșire împrejurările etnice la Dunăre. Provinciile dunărene între Adriatică și marea Neagră, romanizate în cursul stăpânirii romane de șase secole și mai bine, fură ocupate de Slavi (Sloveni în părțile răsăritene, Sârbi în cele apusene) și pierdute pentru imperiu, care în urmare pierdă caracterul său roman de până atunci, devenind preponderant elementul grec din părțile meridionale. Limba latină, până atunci limba Statului în «*Romania*» (cum se numea imperiul roman de Răsărit sau bizantin), fu scoasă din administratie și din oaste, fiind înlocuită cu cea greacă (606). Aceasta este epoca ce desparte Romani de Români. Elementul roman din provinciile invadate, de origine și formațiune identice cu ale celui din Dacia (format în unitate teritorială cu el), a fost risipit atunci prin cumplitele năvăliri ale Avarilor, în alaiul cărora mai ales Slavii au ocupat părțile balcanice : po-

pulația romană de acolo a fost parte nimicită în acele vremi când «sânge curgea ca apa», parte dusă în captivitate sau silită a se retrage spre miază-zi, unde astăzi se află Macedo-Românii. O parte s'a retras negreșit și spre miază-noapte, la frații din Dacia, mai ales în timpul de liniște ce a urmat aci dupe risipirea Avarilor (la sfârșitul secolului al VIII-lea) până la venirea Ungurilor (la sfârșitul secolului al IX-lea), când ambele maluri ale Dunărei erau sub stăpânirea Bulgarilor.

Vechii Bulgari, popor turanic (de același neam ca și Hunii și Avarii), locuiau mai înainte la nordul mării Negre între Volga și gurile Dunărei, unde ei deveniră supuși Avarilor. Pe la 635 ei se liberară de stăpânirea acestora și intrară în legături federale cu imperiul Romaniei, în urma cărora kanul lor primî dela împăratul Eracliu (610—641) titlul de «patriciu». Tot sub Eracliu (dupe ultima năvălire a Avarilor, în 626, când ei au fost siliți a se retrage cu neisbândă dinaintea Constantinoplei), și Slavii de curând așezați în peninsula Balcanică s'au desfăcut de Avari, unindu-se cu

imperiul. Eră o răsvrătire generală a neamurilor supuse stăpânirii avar, care de atunci urmă să decadă repede. La această mișcare au luat parte și creștinii de origine romană dela nordul Dunărei, numiți «captiveii Avarilor», în unire cu Bulgarii din acele părți.

În urmă, orda Bulgarilor de lângă Dunăre trecu fluviul și înființă, în părțile ocupate de Sloveni între Dunăre și Balcan, un stat bulgar (679—1018), care se întinse apoi și la miază-zi de Balcan (în Tracia și Macedonia, cu părți din Albania, Epir și Tesalia), cuprinzând aproape tot teritoriul de răspândire al Românilor în peninsula Balcanică. Dupe căderea puterii Avarilor, și părțile Daciei Traiane se găsesc unite cu statul bulgar, ca părți mai mult sau mai puțin dependente. După creștinarea lor (864), Bulgarii s'au slavizat repede în mijlocul Slovenilor supuși, cari primiră numele stăpânilor Bulgari. La cucerirea celor două popoare a contribuit și introducerea limbei slovenești în biserica lor, prin discipolii fraților Ciril și Metodie, apostolii Slavilor apuseni. În atârnare po-

litică de statul bulgar, Românii au urmat să fie și în atârnare bisericească de acesta, așa încât și la ei s'a introdus limba slovească în biserică, în locul celei latine dela început. Prin statul bulgar și prin biserica bulgară, Românii din Dacia au fost despărțiți definitiv de atingerea cu imperiul și de lumea latină, rămânând supuși mult timp influenței slave. Puterea statului bulgar în Dacia a fost desființată prin Unguri; iar influența bisericii bulgare a continuat până la organizarea bisericii române în secolul al XIV-lea, dupe întemeierea Principatelor.

Când Ungurii (popor din aceeași familie ca și Hunii, Avarii și vechii Bulgari, de cari se deosebeau însă prin amestec finic) veniră la sfârșitul secolului al IX-lea la Tisa și Dunăre, părțile Daciei erau locuite de «Vlahi și Sloveni», organizați în voivodate în cât-va dependente de statul bulgar. Un asemenea voivodat sub un duce român «Gelou» (cum îl numește primul cronicar unguresc) este arătat în partea nord-vestică a Ardealului, cu capitala pe Someș (pe la Gilău, la vest de Cluj); alte două, în

părțile dintre munți și Tisa. Unul din aceste voievodate, supuse de Unguri curând dupe venirea lor, s'a menținut în Banat, în atârnare de stăpânirea ungurască, până în timpul lui Stefan cel Sfânt (955-1038), primul rege al Ungariei și creștinătorul Ungurilor. Acest voivodat, desființat de Stefan, este arătat în atârnare bisericească de episcopatul bulgar dela Vidin, de care depindeau probabil și ceilalți creștini răsăriteni din părțile Daciei. Un alt voivodat, numit «bulgăresc» (dependent e stat l bulgar), s'a menținut în partea sud-estică a Ardealului până pe la 1003, când fu supus de Stefan cel Sfânt. În această parte, cu țara Făgărașului, se află apoi «țara Vlahilor» (*terra Blacorum*), ca teritoriu cu oarecare autonomie națională sub regii ungurești. De aci, tradiția națională aduce pe descălecătorul Negru Vodă al Țerei-Românești.

Prin cuceririle lui Stefan cel Sfânt, întemeietorul regatului ungar și al bisericii catolice în Ungaria, părțile românești de peste munți au fost definitiv supuse de Unguri. În același timp, statul bulgar fu des-

ființat de Bizantini (1018), cari-și întinseră stăpânirea până la Dunăre. Biserica bulgară însă a continuat să existe ca biserică autocefală, cu scaunul arhiepiscopal la Ohrida, capitala țărilor bulgari în timpul din urmă. Arhiepiscopatului de Ohrida au rămas supuși (dupe chrisovulul împăratului Vasile II din 1020) și «Vlahii din toată Bulgaria» (în întinderea cea mai mare a fostului stat bulgar); cu ei împreună, negreșit și Românii dela nordul Dunărei. Locuințele «Vlahilor» răspândiți în «toată Bulgaria» și alte părți ale peninsulei Balcanice erau (dupe mărturii bizantine din acel timp) în muntele Balcan și mai ales în Macedonia, Epir și Tesalia (numită «Vlahia mare»). La nordul Dunărei, ei sunt arătați în părțile Daciei ocupate de Unguri, unde ei erau cunoscuți cronicarilor ungurești ca foști «coloni ai Romanilor»; aci, ca și în Oltenia, și tradiția cronicilor naționale arată locuințele lor mai vechi.

Dupe cucerirea părților de peste munți prin Unguri, în același timp cu desființa-

rea statului bulgar prin Bizantini, iământă dintre țările locuite de Români numai Oltenia ca țară nesupusă altei stăpâniri. Acî Românii au continuat apoi începuturile de organizație națională din timpul legăturilor cu statul bulgar.

În părțile la răsărit de Carpați, încă ne-locuite de Români, se așezase, dela sfârșitul secolului al IX-lea, Pecenegii (popor turc, din familia turanică), ale căror orde domnitoare se mutară apoi peste Dunăre. Dupe ei veniră, în a doua jumătate a secolului al XI-lea, Cumani (de același neam), dar fără a se așeză acî în mod statornic, având centrul stăpânirii lor între Don și Nipru. Pe timpul stăpânirii Cumanilor (până la 1240), părțile la răsărit de Olt și de Carpați, numite «Cumania» sau «Cumania neagră», fură ocupate succesiv de Români de peste munți și din Oltenia. Cele dintăi știri despre Români în aceste locuri se găsesc în secolul al XII-lea, la hotarul Galiției (1164) și în părțile spre marea Neagră (1166). Ei sunt arătați în relațiuni amicale cu Bizantinii și în ostilitate cu Ungurii: o oaste bizantină,

care atacă pe Unguri «din părțile despre marea Neagră» (prin Țara-Românească), fu ajutată de o «ceată numeroasă de Vlahi, vechi coloni din Italia», cum zice contemporanul istoriograf bizantin.

Imprejurarea că Românii din regatul ungar s'au întins dincoace de munți a dat Ungurilor motivul de a considera «părțile transalpine» (cum ei numeau părțile românești de dincoace) ca dependente de regat. Aceste pretențiuni au provocat conflicte între Români și Unguri și în secolul al XIII-lea, cum și dupe întemeierea Principatelor. Asemenea conflicte s'au ivit pe timpul legăturilor Românilor de dincoace cu imperiul vlaho-bulgar al Asanizilor (1186—1257), întemeiat de «Vlahii» din Balcan în unire cu Bulgarii, sub conducerea fraților «vlahi» Asan și Petru, ca reînființare a fostului stat bulgar. Atât la întemeierea imperiului cât și mai pe urmă, cei dintâi Asanizi, ale căror oști se compuneau mai ales din «Vlahi și Cumani», erau ajutați, în războaiele lor, de aliații lor Cumani și de «Vlahi» dela nordul Dunărei, unde ei recrutau ostași. Astfel Românii din

«Vlahia» nord-danubiană au intrat în legături mai strinse cu noul stat, cu care îi uneau și vechile legături politice și bisericești. Domnitorii din dinastia română a Asanizilor, ca «împărați ai Bulgarilor și Vlahilor» sau ai «Bulgariei și Vlahiei» (titlu întrebuintat în corespondența lor cu papa), ca și nou instituitul «arhiepiscop primat al Bulgariei și Vlahiei», investit de papa dupe uniunea făcută cu biserica romană (1204), și-au întins autoritatea și în Vlahia dela nordul Dunărei, asupra căreia și Ungurii făceau pretențiuni. Aceasta a provocat conflicte pentru «confiniile Ungariei, Bulgariei și Vlahiei», sub Ioan (1197—1207, numit și Kaloioan sau Ioniță) și Ioan Asan II (1218-1241), cei mai însemnați Asanizi.

Pe la 1230 Ungurii, repurtând o învingere asupra oștirei lui Ioan Asan II la Vidin, deveniră stăpâni pe o parte din Oltenia și înființară aci, pentru siguranța noiei cuceriri, «banatul Severinului». Puțin mai înainte ei și-au întins stăpânirea și în «Cumania», unde cavalerii Teutoni, așezați în țara Bârsei de peste munți (1211-1225), au ocupat, ca feudatari ai regelui Ungariei, o

parte de țară până la Dunăre. Sub protectoratul Ungariei se înființă aci (în regiunea Milcovului) un episcopat catolic, numit «episcopatul Cumanilor» (1227—1241), al cărui teritoriu se întindea între Carpați și riul Siret, cu locuitori «Cumani, Secui și Vlahi». Regele Ungariei adăogă apoi la titlul său și pe cel de «rege al Cumaniei». În urmă se află în Țara-Românească două voievodate românești, unul în «țara Severinului» (Oltenia), altul la răsărit de Olt, ambele constatate ca dependente de Ungaria (1247). Pretențiunile coroanei ungurești asupra părților dincoace de munți au isbutit deci să fie recunoscute, parte ca protectorat asupra teritorului episcopatului Cuman, parte ca suzeranitate asupra voievodatelor românești, înființate de mai înainte.

Năvălirea Tătarilor (1241), ultimul popor de rasă mongolă ce s'a revărsat asupra țărilor noastre, luând în stăpânire Cumania, puse stavilă întinderii stăpânirii ungurești dincoace de Carpați. Totuși voievodatele românești ce devenise dependente de Ungaria au rămas în această atârnaire

până la unirea lor în principatul Țerei-Românești.

Tradiția națională, păstrată în cea mai veche cronică a Țerei-Românești (începută în secolul al XVI-lea), cunoaște o organizație națională mai veche în Oltenia, sub conducători proprii, numiți «Bani» (ca și Banii ungurești de Severin), din un neam ce le zicem Bășăra bi, cu scaunul mai întâiu la Severin, apoi la Craiova. Cel dintâi Bășăra b cunoscut din mărturie contemporană (cu numele corupt «Bczerenbam», în o cronică tătărească dela începutul secolului al XIV-lea) se află aci la 1241, pe timpul năvălirei Tătarilor; el avu luptă cu Tătarii (cari au intrat în «țara *Ilaut*» = *terra Lytua*, în Oltenia) și fu bătut. Urmașul său «*Ly tu on*» (sau «*Ly th o n*»), constatat în 1247 ca voevod român în «țara Severinului» sub suzeranitate ungurească, căzù în luptă cu Ungurii (pe la 1279), refuzând să plătească tributul pentru o parte de țară «transalpină» (*terra Transalpina* = țara Muntenască, la răsărit de Olt), ocupată de el cu trații săi. Tot pe timpul năvălirei Tătarilor, și în partea dela răsărit de Olt, numită de ei

«*Kara-Ulag*», adică Vlahia neagră (turceşte *Kara-Iflak*, bulgăreşte şi sârbeşte *Kara-Vlaška* = Țara-Românească), este arătat în luptă cu ei un voivod al cărui nume corupt («Mişlav») se recunoaşte în cel al voivodului român Seneslau (sau Semeslav), constatat aci în 1247 sub suzeranitate ungurească. În această parte, tradiţia naţională atribue întemeierea statului român unui «Negru Vodă» (personagiu mitic, personificând originile naţionale în partea numită «Vlahia neagră», mai înainte «Cumania neagră»), care, descălecând de peste munţi şi închinându-se lui şi Băsarabii de peste Olt, ar fi întemeiat principatul a toată Țara-Românească.

Dupe mărturii mai certe, unirea voivodatelor mai vechi într'un singur stat, cu numele «Ungrovlahia» sau «*Valachia Transalpina*» (Țara-Românească), începută sub Lytuon şi fraţii săi, s'a îndeplinit sub Basarab Voivod, fiul lui «Thocomer» (probabil urinaş al lui Basarab din 1241), dupe care Țara-Românească a fost numită şi «Basarabia» (în secolul al XIV-lea şi al XV-lea). Principatul întemeiat de Basarab, cu dinas-

tia Basarabilor (originară, dupe tradiție, din Oltenia), a început existența sa ca stat de sine stătător pe timpul interreg-nului în Ungaria (1301—1308), urmat dupe stingerea dinastiei ungurești a Arpa-zilor.

În Moldova, care dupe invaziunea Tătarilor a rămas peste un secol sub stăpânirea acestora (1241—1345), Românii s'au putut organiza în stat abia dupe retragerea ordelor tătărești. Aceasta a urmat dupe expediția victorioasă ce oștile regelui Ungariei, Ludovic de Anjou, au făcut contra Tătarilor din Moldova în 1345, cu lupte continuate și în anii următori. La aceste lupte au luat parte (dupe o tradiție păstrată într'o cronică moldovenească dela începutul secolului al XVI-lea și cunoscută cronicarilor următori) și Românii din Maramureș, cari descălcând pe atunci dincoace de munți, pe apa Moldovei, au înființat aci un voivodat, numit «țara Moldovei» (*terra Moldaviana* sau *terra Moldaviae*), în atârnare de Ungaria. Ca cel dintâiu voivod, cronicile țerei numesc pe Dragoș Vodă din Maramureș.

Românii din «țara Maramureșului» (*terra Maramorisiensis*) se bucurau, sub regii ungurești, de o autonomie națională sub conducători proprii, numiți «cnezi» (*kenezi*), cu un «voivod» național în frunte. Această organizație, cu cnezi (numiți și *udvornici*) ca conducători și judecători naționali ai satelor românești, se află în același timp, ca organizație națională (de origine anterioară cuceririi ungurești), și la Românii din Ardeal și Banat. Ea era cea dintâiu organizație românească și dincoace de munți înainte de întemeierea Principatelor, unde cnezii (denumire slavă), constatați aci ca judecători sătești sau ca moșneni încă în timpurile următoare, se numeau și cu vechea denumire românească «judeci» (judece, judec, județ jude), negreșit numele național mai vechiu și al cnezilor români de peste munți. Cnezatul sau «judecia» era o veche instituție românească și dincolo și dincoace de munți, cum și la Românii de peste Dunăre. Mai multe cnezate sau judecii (județe) unite alcătuiau o «țară», cu un «voivod» în frunte, titlu păstrat apoi și de domnitorii români. Din asemenea

uniuni de cnezate s'au alcătuit cele dintâi voievodate românești.

Precum în Țara-Românească, așa și în Moldova erau mai multe voievodate de acest fel înainte de întemeierea Principatelor. Deosebit de voivodatul «țara Moldovei» sub Dragoș și fiul său Sas, numiți în cronicile moldovenești ca cei dintâi voievozi, se află aci, în vecinătate cu Polonia, un voivodat român (cu «țara Sepenișului», între Prut și Nistru) sub un voivod Stefan (înainte de 1359), cunoscut cronicarilor poloni. Din aceste voievodate, împreună cu alte teritorii ocupate de Români, s'a format principatul Moldovei în întinderea sa de mai pe urmă. El a fost întemeiat, ca stat de sine stătător, pe la 1359 (data întemeierii dupe toate cronicile vechi ale țerei, începute în secolul al XV-lea), de către voivodul român din Maramureș, Bogdan, dupe care Moldova (*Moldavia* sau *Moldovlachia*, mai înainte *Maurovlachia* = Vlahia neagră) a fost numită și «Bogdania» (turcește *Kara-Bogdan* = Bogdania neagră). Partea meridională, unde Ungurii, dupe retragerea Tătarilor, au reînființat în

1347 fostul episcopat Cuman, cu numele de episcopat de Milcov, a fost unită cu Țara-Românească și numită, ca și ea, Basarabia ; sub acest nume (întins în urmă asupra Basarabiei de astăzi), partea de lângă gurile Dunărei a fost împreunată apoi cu Moldova.

Cu întemeierea Principatelor Țara-Românească și Mo'dova, în secolul al XIV-lea, se încheie perioada I-a a istoriei române, istoria veche a Românilor.

II

ȚARA-ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA DELA ÎNTEMEIEREA PRINCIPATELOR PÂNĂ LA 1866

a) Sub dinastiile Basarabilor și Bogdan-Mușatinilor

Principatele Țara-Românească și Moldova, cari unindu-se au format România de astăzi, au început existența lor ca state, constituindu-se fiecare prin unirea sub o singură domnie a voivodatelor și teritoriilor din cele două țeri dependente de Ungaria, întemeindu-și dinastii naționale și făcându-se independente de regatul ungar. Astfel Basarab Voivod, întemeietorul dinastiei Basarabilor în Țara-Românească, și

Bogdan Voivod, întemeietorul dinastiei Bogdan-Muşatinilor în Moldova, au întemeiat cele două Principate româneşti ca state de sine stătătoare. Perioada dinastiilor în ambele Principate, începând cu aceşti domnitori, ţine până sub Mihai Viteazul (1593—1601), care trecător le-a unit în 1600; apoi urmează perioada domnilor din diferite familii până la întemeierea dinastiei României în 1866, cu care, dupe unirea Principatelor în domnia lui Alexandru Ioan Cuza (1859—1866), începe o nouă perioadă, istoria contemporană a României.

Basarab I (c. 1301—1330), numit şi Ioan (Ivanco) Basaraba *), a moştenit dela tatăl său Thocomer un voivodat dependent de Ungaria, format din voivodatele anterioare ale lui Lytuon (în Oltenia) şi Seneslav (în Muntenia), cu alte teritorii anexate. Lytuon (constatat 1247 — 1279), care împreună cu fraţii săi au unit sub stăpânirea lor cele două voivodate (dupe moartea lui Seneslav), a plătit cu viaţa în-

*) Domnii Ţerei-Româneşti, cum şi (dupe ei) cei ai Moldovei, întrebuinţau prenumele *Ioan* (prescurtat *Io.*) ca nume domnesc înaintea numelui propriu, precum ultimii domnitori din dinastia Asanizilor, dupe Ioan şi Ioan Asan II, ca şi urmaşii lor în Bulgaria.

cercarea de a se face independent de regatul ungar. Urmaşul său Thocomer, pe care nu-l cunoaştem decât ca tată (negreşit şi predecesor) al lui Basarab, a rămas, pe cât se vede, supus coroanei ungureşti, plătind tribut suzeranului. Dar în timpul interregnului ce a urmat în Ungaria dupe stingerea dinastiei Arpazilor (1301—1308), «voivodul Transalpin» câştigă o situaţie mai mult sau mai puţin independentă de regat, cu putere suverenă în «toată Țara-Românească», cum se numea noul principat unit («toată Ungrovlahia», în actele greceşti şi sloveneşti).

Noul rege al Ungariei, Carol Robert de Anjou (1308 — 1342), trimise în mai multe rânduri (înainte de 1324) un sol la Basarab, spre a restabili legăturile anterioare şi a regulă unele chëstiuni privitoare la confinii. Neobţinând rezultatul dorit, Carol Robert făcù în 1330 o expediţie în Țara-Românească, «spre a recuperà confiniile regatului pe cari Basarab le deţineà în prejudiciul coroanei». Confiniile litigioase erau Severinul, pe care regele îl ocupă îndată la începutul răsboiului.

lui, și oarecari părți stăpânite de Basarab «în regatul Ungariei» la confiniile transilvane (pentru cari papa Ioan XXII îi adresa o scrisoare în 1327), negreșit «părțile de peste munți» ce se găsesc apoi în posesiunea domnilor români ca «ducat al Făgărașului și Amlașului». Mai înainte constatate în stăpânirea Ungurilor încă în 1291, Severinul și țara Făgărașului (cu o parte limitrofă la N. de riul Lotru, întinzându-se peste munți în regiunea Amlașului) au trecut apoi, nu se știe cum, în stăpânirea voivodului Tiansalpin ca vasal al coroanei ungurești. Războiul întreprins de Carol Robert spre recuperarea lor fu nenorocos pentru Unguri. Dupe ce ocupă Severinul, regele înaintă spre cetatea Argeș, reședința domnului român, unde suferi o grea înfrângere. Abia scăpând cu viață, Carol Robert n'a mai cercat apoi să restabilească suzeranitatea coroanei ungurești în Țara-Românească.

Înainte de războiul cu Ungurii, Basarab, socru al țarului bulgar Alexandru (1330—1365), a ajutat cu oaste numeroasă pe predecesorul acestuia contra Byzantinilor (1323)

și Sârbilor (1330). Alianța cu Bulgaria, cum și instituțiunile de origine bizantino-bulgară ale statului român erau o urmare a legăturilor dintre ambele țeri din timpul Asanizilor, desființate prin suzeranitatea ungurească.

Alexandru I (1330 — 1364), fiul lui Basarab și asociat la domnie pe timpul războiului cu Ungurii, restabili bune relațiuni cu Ungaria sub regele Ludovic I (1342-1382). Având cu acesta o întâlnire în Ardeal (1343), el recunoscù suzeranitatea regelui pentru posesiunile de peste munți, primite ca feude ungurești. Luând parte, ca aliat al Ungurilor, la luptele contra Tătarilor din Moldova (1345 — 1346), el câștigă și ținutul «spre părțile tătărești» (numit în titlul domnilor următori alături cu «părțile de peste munți») de lângă Milcov până la mare, cucerite atunci dela Tătari. Episcopatul catolic de Milcov (înființat aci în 1347 ca restaurare a fostului episcopat Cuman) încetând curând să funcționeze, Alexandru recunoscù jurisdicția bisericească a episcopului Transilvaniei asupra catolicilor din Țara-Românească. Soția sa din a doua că-

sătorie, Clara Doamna, eră catolică și o ferventă protectoare a catolicismului. Pe lângă ocrotirea dată catolicilor în țara sa, el avu grije să organizeze și biserica română, înființând în 1359 mitropolia Ungrovlahiei sub ierarhia patriarhiei de Constantinopol (în locul ierarhiei anterioare a Ohridei). «Mitropolitul a toată Ungrovlahia» aveă și jurisdicția bisericească asupra Românilor din regatul ungar, cu titlul de «exarh a toată Ungaria și al plaiurilor». Intemeietor al mitropoliei cu scaunul la Argeș, unde s'a păstrat cea mai veche biserică a țerei (biserica domnească), Alexandru este și ctitorul vechei biserici a mănăstirii dela Câmpulung, unde se află mormântul său. Inscripția (slovenească) de pe piatra funerară îl numește «marele și singur stăpânitorul domn Io. Nicola Alexandru Voivod, fiul marelui Basaraba Voivod». În documente și cronici el este numit numai Alexandru. La sfârșitul domniei sale, el eră în neînțelegere cu regele Ungariei, suzeranul său pentru părțile de peste munți și tătarești, din cauza pretențiunilor de suzeranitate și asupra Țerei-Românești, pe

cari domnul român refuză a le recunoaște. În această stare de ostilitate cu Ungaria, îi urmă în domnie fiul său Vladislav.

În același timp, **Bogdan I** (1359—1365), întemeietorul principatului Moldovei, eră în luptă cu Ungaria, pentru independența noului stat. Încă înainte de a lua domnia Moldovei, el avuse, ca voivod al Românilor din Maramureș, neînțelegeri cu regele Ungariei, în urma cărora el este numit în documente ungurești (1343 și 1349) «infidel notoriu». Pe urmă, Bogdan și fiii săi trecând în Moldova, posesiunile lor în Maramureș fură confiscate, și regele le conferi apoi (1365) fiilor lui Sas, despoiați de bunurile și drepturile lor în «țara Moldovei» de către Bogdan. Ieșind din Maramureș, voivodul răsvrătit a ocupat Moldova în neatârnaire de coroana ungurească, ale cărei pretențiuni asupra acestei țeri, începând încă înainte de invaziunea Tătarilor, fusese restabilite dupe liberarea ei de sub stăpânirea tătărească prin oștile regelui Ludovic (1345-1346). În țara Moldovei, Bogdan se făcù stăpân pe voivodatul dependent de Ungaria, înființat puțin mai înainte (dupe unele

cronici, în 1352) sub Dragoș Vodă din Maramureș și fiul său Sas, și întemeie un principat independent. Regele trimise contra lui pe Românul Dragoș, fiul lui Giula din Maramureș, «spre restaurarea țerei Moldovei» și spre a readuce la ascultare pe «Vlahii rebeli ce s'au abătut dela calea credinței datorite». Pentru serviciile sale, Dragoș fu răsplătit prin donațiunea unor sate românești în Maramureș (20 Martie 1360). Și în anii următori, Ludovic a trimis mai adeseori oștile sale contra lui Bogdan, dar fără să isbutească a-l supune.

Cronicile țerei pun întemeierea principatului la 1359 și dau lui Dragoș 2 ani, lui Sas 4 ani, lui Bogdan 6 ani de domnie. Data întemeierii 1359 se raportează la începutul domniei lui Bogdan (numit în liste oficiale din 1403 și 1407 ca cel dintâiu domn), care a ieșit din Maramureș puțin înainte de 1360. Împreună cu voivodatul înființat sub Dragoș și Sas sub suzeranitate ungurească, Bogdan a cuprins, în principatul întemeiat de dânsul, și alte teritorii, între cari și un voivodat românesc asupra căruia Polonia făcea pretențiuni de suzera-

nitate. În acest voivodat, regele polon Cazimir III (1333—1370), cucerind partea vecină a Rusiei roșii (la hotarele de miază-noapte ale Moldovei), trimise în 1359 o oaste în ajutorul unui pretendent Stefan, fiu al unui fost voivod Stefan, contra fratelui său mai tânăr Petru, care deținea moștenirea părintească dupe moartea tatălui, înlăturând pe Stefan «cu ajutorul Ungurilor» (cum zice cronicarul polon, probabil în loc de Maramureșeni). Oastea polonă suferă o grea înfrângere în codrul din ținutul Sepenișului (între Prut și Nistru). Pretențiunile de suzeranitate ale Poloniei asupra Moldovei nu mai reapar apoi decât dupe ce urmașii lui Bogdan au recunoscut suzeranitatea lui Ludovic, regele Ungariei și Poloniei, care urmă unchiului său Cazimir pe tronul polon (1370). Mormântul lui Bogdan se află în biserica zidită de dânsul la Rădăuți (catedrala episcopiei de mai pe urmă). Inscripția pusă de Stefan cel Mare «străbunului» său îl numește Bogdan Voivod «cel Bătrân».

Cu **Latsco** (1365—1373), fiul lui Bogdan, s'a stins descendența bărbătească a în-

temeiilor Principatului. Fratele său Bogdan a murit mai înainte, fără urmași cunoscuți*). Latsco, trecând cu o parte a poporului său la biserica latină, înființă un episcopat catolic la Siret (1371). Murind fără moștenitori bărbătești, îi urmă în domnie principele lituan **Iurg Koriatovici** (1373—1375), căsătorit (probabil) cu Anastasia, fiica lui Latsco. Iurg înființă un episcopat ortodox, atribuit de cronicari fiului său Iuga (confundat cu dânsul), care a domnit mai târziu (1400). În domnia lui, Principatul s'a întins până la mare, cu Cetatea-Albă, unde apoi (1393) se găsește primul scaun episcopal ortodox al Moldovei. În această parte nou ocupată, el avu lupte cu Tătarii, în urma cărora răsplăti serviciile «nameasnicului» Cetății-Albe (1374); documentul respectiv (cunoscut numai dupe o copie) este cel dintâiu chrisov de donațiune domnească în Moldova. Prin cancelaria

*) În pomelnicul cunoscut mitropolitului Dosoftei, fiul lui Bogdan, numit «Fedor (= Bogdan) Bogdanovici», eră pomenit înainte de Latsco. El este probabil identic cu Bogdan, «vărul» fiilor lui Iuga din Maramureș (nepoții de frate ai lui Bogdan cel Bătrân), constatat în 1353 ca voivod de Maramureș.

lui s'a introdus și formularul lituano-rus al chrisocavelor moldovenești. Ca strein, Iurg n'a reușit să câștige simpatiile țerei și fu răsturnat în favoarea Mușatinilor, descendenți (probabil) în linie femeiască ai lui Bogdan. Așa s'a întemeiat dinastia Bogdan-Mușatinilor, care a domnit în Moldova până la sfârșitul secolului al XVI-lea.

În Țara-Românească, **Vladislav I** (1364—1374), fiul lui Alexandru, începî domnia în ostilitate cu Ungaria, refuzînd, ca și tatăl său, a recunoaște suzeranitatea ungurească asupra Principatului. Conflictul fu aplanat (1366), Vladislav primind Severinul ca feud unguresc, cu titlul de «ban al Severinului», împreună cu titlul de «duce al Făgărașului» pentru posesiunile de peste munți, conferite prin nouă investitură (ca «nouă plantațiune»), și recunoșcînd pe regele Ungariei ca «domn natural» (suzeran) al său. El confirmă apoi Brașovenilor, prin un privilegiu comercial (1368), vechile libertăți ce le-au fost acordate în Țara-Românească; acest document (scris latinește, cu pecete atârnată) este cea mai veche diplomă ce s'a păstrat dela un domn român.

Tot dela dânsul este și cea mai veche monedă românească *), cu legenda latină, având pe o parte vulturul ca marca țerei, pe alta scutul casei Anjou din Ungaria. Ca vasal al regelui Ungariei, Vladislav îi veni acestuia în ajutor contra Turcilor (1368), cari în unire cu țarul bulgar dela Târnova, Șişman (vasal turcesc), atacară Bulgaria apuseană cu capitala Vidin, de curând cucerită de Unguri, și contribuî cu lăudată vitejie la respingerea dușmanului: eră cea dintâiu luptă a Românilor cu Turcii. Noue neînțelegeri între vasal și suzeran provocară apoi un războiu între ei (1369); oastea ungurească, condusă de voivodul Transilvan, care căzû pe câmpul de bătaie, suferî o înfrângere (pe Ialomița) și fu silită a se retrage în grabă. Iarăși împăcat cu regele, Vladislav institui un episcop pentru catolicii din Principat și din părțile de peste munți, ca sufragant al episcopului Transilvaniei (1369), cu scaunul la Argeș (unde sunt ruinele unei vechi biserici catolice «Sân-Nicoără»). El înființă și un episcopat

*) Monetele atribuite lui Bogdan I sunt mai probabil dela Bogdan II (1449—1451).

ortodox la Severin (1370), în atârnare de mitropolitul Ungrovlahiei. În părțile Severinului, el fundă mănăstirea Vodița; chrisovul de fundațiune (scris slovenește, fără dată), care se păstrează în Arhivele Statului, este cel mai vechiu document intern al țerei. La sfârșitul domniei sale, Vladislav avu un nou războiu cu Ungurii (pe la 1374), care se sfârși cu înlăturarea suzeranității ungurești: în 1377 Țara-Românească este arătată ca independentă de Ungaria.

Fratele său **Radul I** (între 1374 și 1385), urmându-i ca domn independent, renunță la teudele ungurești, luate în stăpânire de Unguri. În Severin se găsește apoi iarăși un Ban unguresc (1376), cum și un episcop catolic (1382), în locul celui de Argeș, care încetă să funcționeze; de asemenea părțile de peste munți au fost reunite cu Transilvania. Tot atunci, și ținutul «spre părțile tătărești» dela gurile Dunărei, ce fusese unit cu Țara-Românească, seamănă să fi trecut (sub numele «Basarabia») în stăpânirea Moldovei, supusă suzeranității ungurești sub urmașii lui Bogdan. În

aceste părți românești «despre Tătari», papa Grigore XI, adresându-se regelui Ungariei și arhiepiscopilor din Ungaria (1374), voia să înființeze un episcopat catolic; pe urmă se găsește aci episcopatul ortodox al «Maurovlahiei», cu scaunul la Cetatea-Albă, ca episcopat moldovenesc. Radul a fundat mănăstirile Tismana, Cozia și Cotmeana. Ca pios fundator de mănăstiri, în același timp domn independent și străbun al Basarabilor următori, el a fost considerat, în tradiția monastică dela Tismana, și ca fundator al Statului: astfel el fu confundat cu descălecătorul Negru Vodă al tradițiunii populare și pus în fruntea listei domnilor, cu numele «Radul Negru». Ca domn care a renunțat la posesiunile de peste munți, câștigate de predecesorii săi ca feude ungurești, lui s'a atribuit apoi de către cronicarii mai târzii descălecatul țerei din «Amlaș și Făgăraș» (numite în titlul domnilor), prin analogia descălecatului Moldovei din Maramureș și pe temeiul tradițiunii despre vechiul descălecat al Romârilor de peste munți în partea ră-

săriteană a Țerei-Românești sub legendarul Negru Vodă.

*
* * *

Dinastia Moldovei, dupe stingerea descendenței bărbătești a lui Bogdan, fu reînțemeiată, ca continuare a casei acestuia în linie femeiască, de către **Petru I Mușat** (1375 — 1391) și fratele său **Roman I** (1391 — 1394). Mama lor «Mușata» (convertită catolică cu numele *Margaritha*), dupe care noul domn a primit numele patronimic, reprezintă dreptul de moștenire al urmașilor ei la tronul țerei, ca descendenta lui Bogdan, «străbun» al Mușatinilor^{*)}. Ca tată, știri mai târzii arată pe *Costea Voivod* (numit, în pomelnicul oficial al dinastiei, între domnii țerei înainte de Petru), probabil voivodul unui teritoriu cuprins apoi în Principat. Mama lui Petru avea o pioasă solitudine pentru fundațiunea catolică a lui Latsco la Siret,

^{*)} Anastasia, fiica lui Latsco, era mătușa (slav. *teta* tradus greșit «soacră» — *testa*) lui Alexandru cel Bun, probabil ca vară a tatălui său Roman. În acest caz, Mușata, prin care Mușatinii descindeau din Bogdan, ar fi deci fiica acestuia.

înzestrând-o cu o fundațiune din partea sa, pentru care obținù o donațiune dela fiul ei (1384).

Încă dela înființarea episcopatului de Siret (al cărui episcop erà din Polonia și ordinar de cel dela Cracovia), Moldova a intrat, pe timpul unirei regatului polon cu cel ungar sub Ludovic (1370—1382), în relațiuni cu Polonia, mai strinse decât cu Ungaria. Dupe moartea lui Ludovic, cele două coroane, moștenite de cele două fiice ale lui, își disputau suzeranitatea asupra Moldovei. Prin căsătoria moștenitoarei Poloniei cu Vladislav Iagiello, ducele Lituaniei, regatul polon, unit cu Lituania, deveni statul cel mai puternic la hotarele Moldovei (despre Rusia roșie și Podolia, cuprinse în noua monarhie). Față cu anarhia ce în același timp crà în Ungaria până la recunoașterea ca rege a ginerelui Sigismund de Luxemburg, Petru (unit și prin oare-care alianță de familie cu regele Poloniei) recunoscù în 1387 suzeranitatea coroanei polone. Actul o magial (scris latinește, cu pecete atârnată) este cea mai veche diplomă moldovenească ce s'a păstrat. Dela

Petru sunt cele dintâi monete moldovenești, cu legendă latină, având pe o parte capul de bour ca marca țerei, pe alta scutul casei Anjou din Ungaria, rămas dela suzeranitatea ungurească. Reședința lui eră la Suceava, vechea capitală a Moldovei.

Sub fratele său **Roman**, care în chrisoavele sale (unul din 1392, scris slovenește, cu pecete atârnată, se păstrează în Arhivele Statului) se numește «domn țerei Moldovei dela munte până la mare», se iscă un conflict între biserica Moldovei și patriarhul de Constantinopole. Acesta numi un mitropolit pentru «Maurovlahia» (1393), pe căre domnul cu cei doi episcopi ai țerei (Iosif, cu scaunul la Cetatea-Albă, și Meletie) nu voiau să-l primească, refuzând a recunoaște dreptul pretins de patriarhul. Conflictul fu aplanat mai târziu (1401), biserica Moldovei recunoscând supremația patriarhiei de Constantinopole (probabil în locul celei dela Ohrida), și patriarhul confirmă pe episcopul Iosif ca mitropolit al «Moldovlahiei».

În Țara-Românească, dupe domnia pașnică a lui Radul I, șirul domnilor război-piçi se continuă cu fiii săi **Dan I** (1385-

1386) și **Mircea I cel Bătrân** (1386-1418). Dan întreprinse recucerirea Severinului, năvălind cu puternică oaste în Banat. El căzù în luptă cu țarul bulgar Șişman, când Românii au cucerit Silistria și Dobrogea, țara lui Dobrodici (mort pe la 1386), care se desfăcuse de Bulgaria. Mircea, în cele dintâi chrisoave ale sale (1387) se numește «mare voivod și domnitor a toată țara Ungrovlahiei și al părților de peste munți, încă și spre părțile tătărești, și Amlașului și Făgărașului herțeg, și banatului dela Severin domn, și de amândouă părțile pe toată Dunărea până la marca cea mare și cetății Dârstorului stăpânitor». În documente latinești, el poartă titlul: «voivod Transalpin, duce al Făgărașului și Amlașului, comite (sau ban) al Severinului, despot al țerei lui Dobrodici și domn al Silistriei». Posesiunile exterioare numite în titlu (între cari cele «spre părțile tătărești» erau un rest din anterioara posesiune de lângă Milcov până la mare) erau stăpânite în realitate. Severinul și părțile de peste munți (Amlașul și Făgărașul) au fost recâștigate, dupe luptele lui Dan

cu Ungurii, ca feude ungurești ; iar Dobrogea și Silistria au fost cucerite în războiul cu Șişman.

Prin posesiunea transdanubiană, Mircea intră în conflict cu Turcii, carora Dobro-dici fusese tributar, cum era și Șişman. În bătălia dela Câmpul-Mierlei (1389), el luptă contra lor ca aliat al Sârbilor. În vederea furtunei ce-l așteptă în urmă, el încheie, prin mijlocirea lui Petru Mușat, un tractat de alianță cu regele Poloniei (1390), înnoit la începutul domniei lui Roman (1391). Era o alianță defensivă (în care era cuprinsă și Moldova ca țară sub suzeranitate polonă) contra ori cărui dușman, însă în primul rând contra regelui Ungariei, în cazul când acesta ar atacă pe unul din aliați. Atacul unguresc la care aliații se așteptau privea mai ales Moldova. Spre a o supune din nou suzeranității ungurești, regele Sigismund trecu munții în iarna din 1394 spre 1395, chiar pe timpul când Mircea era în cel mai greu războiu cu Turcii.

Sultanul Baiazit, învingătorul dela Câmpul-Mierlei, supunând Bulgaria răsăriteană cu capitală Târnova (1393), luase și

Dobrogea cu Silistria. După încercarea lui Mircea de a le recucerii, Baiazit, cu puternică oaste, trecu Dunărea în Țara-Românească. La Rovine, lângă Craiova, s'a dat memorabila bătălie din 10 Octombrie 1394, în care, după mărturii sârbești, bulgărești, bizantine și românești, Mircea — «principe între creștini cel mai viteaz și cel mai ager», cum îl numește cronicarul turcesc—a învins pe Baiazit. «Și fu războiu mare cât se întunecă de nu se vedea văzduhul de mulțimea săgeatelor, așa de se vrăsa sânge mult cât eră văile crunte»^{*)}. Pierderile de ambe părțile fiind mari, Baiazit se retrase peste Dunăre, iar Mircea la Argeș. Acî Turcii îl atacară din nou; cu ajutorul vrăjmașului dinlăuntru, al pretendentului la domnie **Vlad**, ridicat rival ca vasal turcesc, învingătorul dela Rovine fu învins și silit a se retrage peste munți. În același timp, Sigismund trecea munții în Moldova.

La Suceava domneă **Stefan I** (1394-

^{*)} Cronica lui Moxa (Hasdeu, *Cuvențe den bătrâni* I, 402).

1400), «nepotul» lui Roman *). El a venit la domnie «cu ajutorul» regelui Poloniei, dupe detronarea unchiului său în urma ostilităților ce acesta avuse cu ducele lituan Vitold, vărul și puternicul vasal al regelui. Aceasta avu ca urmare o încordare în relațiunile cu Mircea, aliatul lui Roman. În războiul cu Turcii, regele Poloniei și domnul Moldovei, aliații lui de până atunci, nu i-au venit în ajutor. Acum Mircea, nevoit să caute ajutorul regelui Ungariei, nu putea să ajute pe domnul Moldovei contra Ungurilor. Sigismund, înaintând până la Suceava, silă pe Stefan, dupe o rezistență înverșunată, să i se închine (Ianuarie 1395). În același timp, Stefan trimise și regelui Poloniei un act omagial. Conform obligațiunei sale din acest act, el luă apoi parte la expediția polono-lituană sub conducerea lui Vitold contra Tătarilor (1399); dar oastea

*) În chrisovul său pentru mănăstirea Pobrata, citat într'o cronică compilată înainte de 1775, Stefan numește pe fiii lui Roman ca «frați» (veri) ai săi; el este deci identic cu Stefan, «nepotul» lui Roman, numit într'un chrisov al acestuia. În cronici, el este numit *brat* (frate) probabil în loc de *bratan* (nepot) al lui Roman.

creștină fu bătută, și neisbânda atrase lui Ștefan căderea, prin o încercare a lui Roman de a ocupa iarăși tronul. De aceste certe profită **Iuga (Jurjevici)**, fiul lui Iurg Koriatovici și al Anastasiei, spre a lua domnia (1400), până când Mircea interveni (dupe moartea lui Roman și a lui Ștefan) în favoarea lui Alexandru, fiul lui Roman.

Sigismund, întorcându-se din expediția în Moldova, încheie la Brașov (7 Martie 1395) un tractat cu Mircea, prin care acest din urmă se obligă, pentru ajutorul ce regele îi va da contra Turcilor, să-i vină în ajutor contra lor totdeauna și el în persoană, de câte ori regele va pleca în persoană, și numai cu oastea sa, când regele va trimite numai oastea. Cu ajutorul lui Sigismund, Mircea învinse pe rivalul său Vlad și recucerii cetatea Nicopolea-Mică (Turnu-Măgurele) din mâinile Turcilor (Maiu 1395). La reîntoarcere, Sigismund fu atacat, în munți (la Posada lângă Rucăr), de o ceată de Români, negreșit partizani ai lui Vlad. În anul următor, Mircea luă parte, ca aliat al regc-

lui Ungariei, la bătălia dela Nicopole (28 Septembrie 1396), nenorocoasă pentru oastea creștină, compusă de Unguri, Români, Germani, Francezi și Englezi. Alături cu regele Ungariei și cu domnul Țerei-Românești, a luptat acolo burgravul de Nuremberg, Frederic VI de Zollern, strămoșul Domnitorului României sub a cărui conducere, «tot acolo, dupe cinci secole aproape, urmașii lui Mircea, iăsbunând pe strămoșii lor, au început lupta care a întemeiat Regatul român» *).

Dupe bătălia dela Nicopole, Mircea avu din nou lupte cu Turcii și cu Vlad, susținut de ei. Vlad fu prins de oastea ungurească ce veni în ajutor lui Mircea; iar Turcii, bătuți pe teren nepriincios lor, se retraseră cu mari pierderi (1397). Dupe o nouă isbândă asupra unei oști turcești ce năvăli în Țara-Românească (1400), Mircea făcu pace cu Turcii, învoindu-se să plătească tribut, în schimbul posesiunii transdanubiene, recâștigată ca feud turcesc: ea este numită apoi (dupe o

*) *Nicopole, 1393—1877—1902. Cuvântare rostită în Academia Română de Carol I Regele României. Ședința dela 21 Martie 1904.*

întrerumpere dela 1393) iarăși în titlul lui («de amândouă părțile pe Dunăre până la marea cea mare», cu «cetatea Dârstorului» și alte «cetăți turcești»). Prin capitulațiunea încheiată dupe această pace (pusă la anul hegirei 805 luna Rebi-el-avvel = 1402 Octomvrie), care a format baza legăturilor cu Poarta, se garantă autonomia țerei, cu dreptul de alegere a domnului, în schimbul unui tribut anual de 3000 «bani roșii» (galbeni). Și ca domn tributar, Mircea a mai avut lupte cu Turcii, ajutând pe un fiu al lui Baiazit, Musa, contra traților lui (1406—1413); în urmă, cu sultanul Mahomet I (1413 și 1416), cu care a înnoit capitulațiunea anterioară.

Pe lângă faptele sale rășboinice, pentru cari el a fost aprețiat ca cel mai viteaz principe creștin între contemporanii săi, Mircea s'a distins și prin faptele păcei. El a înzestrat cu donațiuni fundațiunile mănăstirești ale tatălui său și a zidit biserica mănăstirei dela Cozia, un prețios monument al vechei arhitecturi românești; aci se află mormântul său și chipul său zugrăvit ca țăitor. În domnia lui s'a reînfiin-

țat episcopatul catolic de Argeș. Cu grije și pentru prosperarea economică a țerei, el a acordat privilegii comerciale neguțătorilor din Lemberg (unul în 1409, și altul anterior, fără dată) și a reînnoit pe cele acordate de predecesorii săi Brașovenilor, stabilind taxele vamale (1413). Cu Mircea se încheie șirul domnilor sub cari principatul Țerei-Românești s'a consolidat așa încât a putut să reziste furtunilor următoare.

În Moldova, consolidarea Principatului s'a îndeplinit sub contemporanul mai tânăr al lui Mircea, **Alexandru cel Bun** (1400—1433). Cea dintâiu grije a lui Alexandru a fost de a restabili ordinea în biserică, aplanând conflictul cu patriarhia de Constantinople, iscat sub tatăl său Roman. El obținù dela patriarhul recunoașterea episcopului Iosif dela Cetatea-Albă ca mitropolit al Moldovei (1401), și așeză scaunul mitropolitan la Suceava. Vechea catedrală a mitropoliei (astăzi frumos restaurată), a cărei fundațiune se atribue de tradiția locală lui Petru Mușat, este un monument din cele mai prețioase ale ar-

hitecturei românești. La Suceava, Alexandru aduse dela Constantinopole pe învățatul călugăr Grigore Țambalac, ca predicator și învățător la mitropolie, unde se înființă atunci o școală. La aducerea moaștelor lui Ioan cel Nou delă Cetatea-Albă la Suceava (1402), Țambalac eră stabilit aci și rosti un cuvânt panegiric ; el a scris apoi și Viața mucenicului (care suferise martiriul pe la 1330 în Cetatea-Albă, sub Tătari). Alexandru înființă episcopiile de Roman și de Rădăuți, la mănăstiriile ce erau acolo de mai înainte. El înființă și un al doilea episcopat catolic (pe lângă cel dela Siret, care dupe Latsco funcționă numai nominal), cu scaunul la «Târgul Moldovei», *) mutat apoi la Bacău. Din fundațiunile sale mănăstirești, cea mai însemnată este mănăstirea Bistrița, unde a fost înmormântat și unde, sub fiii săi, s'a început a se scrie cea dintâiu cronică a țerei, letopisețul dela Bistrița. Tot acolo s'a păstrat cel

*) «Civitas Moldaviensis» (Târgul-Moldovei), numită «capitala Valahiei mici», unde eră și un episcop ortodox, nu poate fi Baia (cum se crede); probabil eră Roman, numit și «Târgul-de-Jos» /Dolnii torg/ ca a doua capitală a țerei (pentru țara de jos).

mai vechiu pomelnic al dinastiei (început în 1407).

Pe lângă întocmirile sale înțelepte înlăuntru, Alexandru avu grije și pentru întărirea pozițiunei sale în afară. El reînnoi legăturile de vasalitate cu Polonia (1402); în același timp, și Mircea reînnoi alianța cu regele Poloniei, restabilindu-se astfel tripla alianță polono-română. Alexandru regulă apoi și comerțul cu Polonia, prin un chrisov dat orășenilor din Lemberg (1408), ca și Mircea; el a acordat și Brașovenilor un privilegiu comercial, înnoit de urmașii săi. Dupe alegerea regelui Ungariei, Sigismund, ca împărat al Germaniei (1410), alianța între Polonia, Țara-Românească și Moldova fu reînnoită prin noi tractate cu Mircea și cu Alexandru (1411), în cari se prevedea îndatorirea celor trei aliați de a veni în ajutor unul altuia, mai ales contra regelui Ungariei, dacă acesta ar atacă pe unul dîn ei. Totuși în tractatul dela Lublau (1412), încheiat între regii Ungariei și Poloniei, Vladislav Iagiello consimți, în schimbul recunoașterii suzeranității sale personale asupra Moldovei dîn partea lui Sigismund, ca

domnul Moldovei să fie dator a veni în ajutor regelui Ungariei contra Turcilor, iar dacă s'ar împotrivi, țara lui să fie împărțită între cei doi regi. Invoiala fu ținută secretă, așa încât Alexandru, nebănuind nimica, ajută apoi (1414 și 1422, ca și mai înainte în 1410) pe regele Poloniei contra cavalerilor Teutoni din Prusia, unde ostașii moldoveni s'au distins la Marienburg (1422). El se și căsătorî cu vara regelui, Rimgala (de care se despărți în 1421), și căsătorî pe fiul său Iliăș cu cîmnata regelui (1425). Dar în cele din urmă, aflînd probabil de cele urzite contra tronului său, el își încheie domnia în război cu suzeranul, năvălind în Pocuția și Podolia (1430—1432). Intorcîndu-se din războiu învins și bolnav, el murî fără să fi încheiat pace.

În domniile lungi, înțelepte și vitejești ale lui Mircea cel Bătrîn și Alexandru cel Bun, Principatele românești s'au ridicat la o însemnătate între statele europene cum n'o avuse până atunci. Puterile vecine au învățat să prețuească amicia și alianța lor, să cunoască pericolul dușmăniei lor. În marea primejdie de care lumea creștină eră

amenințată din partea Turcilor, tinerele state ale Românilor s'au dovedit ca zid de apărare al creștinătății, zid viu ce-a stat necurmat și'n furtunile următoare. Consolidarea lor trainică, cu asemenea putere de rezistență, s'a îndeplinit sub domnii de până aci și mai ales sub Mircea și Alxandru, apărători în afară, organizatori înăuntru.

Domnii țineau țara cu ajutorul și cu sfatul boierilor. Chisoavele lui Mircea și ale contemporanilor săi în Moldova sunt cele dintâi în cari sunt numiți boierii statului domnesc ca martori, cu titlul boieriei lor. Boieriile erau întocmite dupe tipul bizantin, cu denumiri grecești sau slovenești (dvornic = *palatinus*, logofet = *cancellarius*, spatar = *marescalcus*, vistiar = *thesaurarius*, postelnic = *cubicularius*, peharnic [în Moldova, *ciașniț*] = *pincerna*, stolnic = *dapifer*, comis = *comes stabuli*). În Țara-Românească, banul Craiovei (denumire împrumutată probabil dela Unguri), primul între boierii țerei, și județii (slovenește *sádets*), capii județelor, cu denumire veche românească, erau de origine anterioară întemeierii Principatului.

Părcălabii (ungurește *porkoláb*, lat. *castellanus*), capii cetăților cu ținuturile lor, și starostele (polonește *starosta*, lat. *capitaneus*), capul ținutului Cernăuți (apoi și cel al ținutului Putnei), erau dregătorii de origine ungurească și polonă. Boierii erau de două categorii: boieri mari, din cari se alcătuiă sfatul domnesc, și boieri mici sau boierinași, și erau toți oșteni. Din ei, domnul își alegea dregătorii Statului și demnitarii Curții; iar ei, împreună cu mitropolitul și cu episcopii, alegeau pe domn dintre membrii dinastiei.

Boierii, boierinașii și moșnenii (țerani liberi, numiți și rezeși), împreună cu episcopii și mănăstirile, aveau proprietatea pământului moștenit (ocină) sau conferit lor prin donațiune domnească; restul eră proprietatea domnului ca stăpân suveran «a toată țara». Veniturile proprietăților domnești și ale vămile (pentru import și export), împreună cu dările, formau veniturile vistierei Statului. Pământul se lucră de proprietari și de țerani așezați pe proprietățile domnești, bisericești și boierești, numiți (în documente românești de mai târziu) «ru-

măni» sau «vecini». Ca muncitori se întrebuințau și robi țigani și tătari, pomeniți mai întâiu în chrisoavele lui Dan (1385) și Mircea (1387) în Țara-Românească («așigani»), în cele ale lui Alexandru (1401 tătari, 1428 țigani și tătari) în Moldova, ca familii («sălășe» și «bordeie») dăruite mănăstirilor. Agricultura, vîeritul, creșterea vitelor, albinăritul, pescuitul, pădurile și ocnele de sare, cu produsele lor primitive, erau izvoarele de bogăție ale țerei. Negoțul și meseriile, având centrele lor în orașe, se întrețineau în mare parte prin streini, mai ales Sași și alți Nemți (importatorii instituțiunilor orășenești de origine germană). Pentru aceștia, pe lângă Ciangăii și Secuii imigrați din Ardeal în ținuturile vecine, erau instituite episcopiile catolice. Ca neguțători sunt cunoscuți și Armenii, așezați sub Alexandru în mai multe orașe ale Moldovei; și inmigrarea Evreilor, numeroși în Polonia, va fi început de pe atunci.

Sub urmașii lui Mircea și Alexandru,

certe pentru domnie au turburat cele două Principate și au împiedecat dezvoltarea Statului în direcția dată de acești domnitori. Cauza eră mai ales lipsa unei regule bine stabilite pentru succesiunea la tron. În ambele țeri, obiceiul vechiu eră de a se alege ca domn cel mai bătrân dintre fiii de domni, succesiunea alternând între fiul mai mare al domnului și fratele următor. Spre a înlătură neajunsurile acestui sistem ereditar-electiv, unii domni căutau să asigure succesiunea fiului mai mare, asociindu-l la domnie. Dacă însă un alt membru al dinastiei eră preferit de boieri sau de o fracțiune, fie ca senior, fie pentru calitățile sale personale sau din alte motive, alegerea urmă să producă desbinări ce prea adeseori pròvocau lupte lăuntrice și intervenție streină. Această mahnitoare priveriște o dau domniile urmașilor lui Mircea cel Bătrân în Țara-Românească și a lui Alexandru cel Bun în Moldova. Certele pentru domnie au adus amestecul Turcilor și Ungurilor în Țara-Românească, al Polonilor și Ungurilor în Moldova; ele le-au sfâșiat înlăuntru și

le-au umilit în afară ; ele au oprit propășirea Statului și a poporului în dezvoltarea politică și culturală: mai rău decât dușmanul din afară a lovit dușmănia dinlăuntru.

În Țara-Românească, dela 1418 până la 1456, fiii lui Mircea : **Mihail I, Radul II, Alexandru II și Vlad I Dracul** (dintre cari numai Mihail, asociat la domnie de tatăl său, eră legitim, iar ceilalți fii naturali), și descendenții fratelui său Dan : **Dan II** (fiul acestuia), **Dan III, Basarab II și Vladislav II** (fiii lui Dan II), își disputau tronul. Dăneștii, ca linie legitimă, se răzimau mai ales pe Oltenia, patria Basarabilor ; fiii naturali ai lui Mircea și urmașii lor, numiți Drăculești (dupe Vlad Dracul), găseau sprijin mai ales în partea răsăriteană a țerei, cu noua capitală Târgoviște. Unii chiemând pe Turci, alții pe Unguri în ajutor, țara ajunsese la îndoită vasalitate, fiind și tributară Turcilor și sub suzeranitate ungurească. În luptele ce au urmat, posesiunile exterioare au fost pierdute, Dobrogea către Turci (1419), Severinul (1419) și părțile de peste munți (1462) către Unguri, iar tributul turcesc se urcă la 10.000 de gal-

beni pe an. Ca vasali ungurești, Vlad Dracul (numit așa dupe ordinul Draconului ce a primit dela împăratul Sigismund) a luat parte la bătălia dela Varna (1444), sub regele Vladislav, iar Dan III, la bătălia dela Câmpul-Mierlei (1448), sub Românul Ioan Corvin de Hunyad, guvernatorul Ungariei, ambele nenorocoase pentru oștile creștine.

În Moldova, dela 1433 până la 1457, aceleași lupte fratricide stășiau țara sub fiii și nepoții lui Alexandru cel Bun: **Iliaș I**, **Stefan II** (fiii lui Alexandru), **Roman II** (fiul lui Iliaș), **Petru II** și **Bogdan II** (fiii lui Alexandru), **Alexandru II** (fiul lui Iliaș) și **Petru III Aron** (fiu natural al lui Alexandru I), până când Stefan cel Mare, fiul lui Bogdan II, le puse capăt. Prin aceste lupte, în cari unii recurgeau la Poloni, alții la Unguri, țara ajunsese să fie împărțită între doi domni și să fie vasală și Polonilor și Ungurilor. Petru II și Bogdan II, în luptă cu fiii lui Iliaș, susținuți de Poloni, au recunoscut suzeranitatea ungurească (1448—1451), iar Alexandru II, spre a se menține, a recunoscut în același timp și suzeranitatea Ungariei și pe cea a Poloniei

(1453). Petru III Aron, ca vasal al coroanei polone, s'a învoit să plătească și tribut Turcilor, 2000 de galbeni pe an (1456).

Din această stare de cădere, Moldova fu scăpată de către **Stefan III cel Mare** (1457—1504). Prin tatăl său Bogdan II, nepot al lui Alexandru cel Bun, prin mama sa Oltea-Maria, strănepot al Basarabilor, Stefan — «bărbat viteaz, norocos și cu frica lui Dumnezeu», cum îl laudă cronicarul contemporan al țerei—întuneacă și vitejia lui Mircea și înțelepciunea lui Alexandru. «Om prea înțelept, vrednic de multă laudă, iubit mult de supușii săi, îndurător și drept, mult apărător și generos»: așa îl caracterizează medicul său Matei Muriano, în relațiunea către dogele Veneției. În cea mai lungă domnie ce a fost dată țerei lui, el a dominat scena istoriei române prin aproape jumătate de secol, slăvit ca erou al neamului român și al creștinătății. «Toate gurile te numesc, și toți într'un gând prea mult de laudă», îi scrie papa Sixt IV. Iar el însuși, în ajunul morții, zicea medicului venețian care îl căută: «De când sunt domn al acestei țeri, 36 de răsboaie am

dat, în 34 am învins, și 2 am pierdut». Războaiele ce el a purtat contra Polonilor, Ungurilor, Tătarilor, Turcilor și contra vasalilor turcești pe tronul Țerei-Românești, luptând pentru neatârnaire și pentru credință, ca și faptele păcei prin cari a strălucit nu mai puțin, pun domnia lui în rândul celor mai însemnate evenimente istorice ale secolului său.

Eră un timp din cele mai grele pentru neamul românesc și pentru creștinătate, când Ștefan luă domnia. Cu patru ani mai înainte, Constantinopolea cu ultima rămășiță a imperiului Romaniei căzuse în mâinile Turcilor; împărăția creștină a Răsăritului fu desființată, aceeași soartă având și celelalte state creștine ale peninsulei Balcanice, care toată deveni osmană. Cuceritorul Mahomet II își așeză tronul în cetatea lui Constantin, și semiluna înlocui crucea de pe Sfânta-Sofia: groază cuprindea inimile descurajate ale Europei creștine. În așa timp veni Ștefan al Moldovei, «luptător al lui Cristos», cum îl numea papa dela Roma.

Înainte de a întreprinde lupta contra

dușmanului creștinătății, Stefan trebuia să susțină lupte cu vecinii creștini spre a-și apăra moștenirea. Dupe ostilități cu Polonii și cu Ungurii, la cari detronatul Petru Aron aflase adăpost pentru ca să poată fi readus la domnie la timp oportun, el își câștigă recunoaștere prin puterea armelor sale, învingătoare peste Nistru, peste Carpați și în țară. Odată cu pacea încheiată apoi cu regele Cazimir IV al Poloniei, el restabili cuminte și legăturile anterioare ale Moldovei cu Polonia, recunoscând suzeranitatea coroanei polone (1459). Iar dupe învingerea repurtată asupra regelui Ungariei, Matiaș Corvin (fiul lui Ioan de Hunyad), la Baia (1467), făcând pace pe urmă, el câștigă în Ardeal cetățile Ciceu și Cetatea-de-Baltă cu ținuturile lor, ca feude ungurești, prin cari regele Ungariei urmă să salveze măcar aparența unei suzeranități asupra domnului Moldovei. Relațiunile lui Stefan cu Ungaria au urmat apoi să fie cele mai bune până la sfârșitul domniei sale. Astfel împăcat cu Polonii și cu Ungurii, el putea să întreprindă lupta contra dușmanului comun, care de mai

bine de un secol amenință Europa creștină și civilizația ei.

În această luptă îi merse înaintea domnul Țerei-Românești, **Vlad II Țepeș** (1456—1462), fiul lui Vlad Dracul (după care s'a numit și Draculea). Cel mai crud domn ce a stat pe un tron român, Vlad Țepeș (numit așa după supliciul prin țeapă ce aplică victimelor cruzimei sale) era unul din urmașii lui Mircea la care vitejia moștenită s'a manifestat încă în luptă cu Turcii. Fără actele sale de cruzime, cari trădează o stare patologică, el ar fi lăsat un nume de laudă în istoria țerei sale și ar fi putut să ajute mult lupta pentru creștinătate a contemporanului său din țara soră. Sprijinindu-se pe regele Ungariei, Matiaș Corvin (cu care era înrudit prin căsătorie), Vlad începuse ostilitățile cu Turcii, refuzând să plătească tributul sporit. Hamza-Pașa, trimis ca să-l aducă la Poartă, fu prins și tras în țeapă, împreună cu oamenii săi; apoi Vlad trecu Dunarea înghețată și jefui malul turcesc, omorînd peste 20.000 de oameni (1461—1462). În primăvara ur-

mătoare, sultanul Mahomet cu puternică oaste (60.000) veni asupra vasalului său răsvrătit ; în același timp, el trimise o flotă să atace Chilia. Această cetate la gurile Dunărei, mai înainte a Țerei-Românești, apoi trecută în stăpânirea Moldovei și cedată Ungurilor de Petru II, intrase iarăși în posesiunea Țerei-Românești, în urma legăturilor acesteia cu Ungaria sub domnii din urmă. Odată cu flota turcească, și Stefan veni să atace Chilia, spre a o recucerii Moldovei, pentru ca ea să nu cadă în mâinile Turcilor. Bine apărată de Vlad și de garnizoana ungurească ce se afla acolo, cetatea rezistă îndoitului atac. Și contra armatei pe uscat a sultanului, Vlad obținut un succes, atacând-o așa încât Turcii suferiră mari pierderi (c. 15.000 de oameni). Dar neputând susține mai departe lupta, fără ajutorul așteptat dela Unguri, care nu sosise, el fii nevoit a se retrage în Ardeal. Mahomet puse domn pe Radul, fratele lui Vlad, ca vasal devotat. Vlad, cercând apoi a se înțelege în taină cu Turcii, fu prins de Unguri și închis la Buda.

Sub Radul III cel Frumos (1462—

1474), legăturile cu Turcia au fost din nou stabilite (prin o nouă capitulațiune, pusă la anul hegirei 872=1467/8), reînnoindu-se stipulațiunile capitulațiunei din timpul lui Mircea, însă cu sporirea tributului la 10.000 de galbeni, și regulându-se raporturile cu Otomanii, oprîți a se așeză și a dobândi proprietăți în țară. Din mâinile lui Radul, Ștefan cucerî Chilia (1465), dupe ce cetatea fusese părăsită de garnizoana ungurească. Apoi domnul Moldovei pornî lupta pentru înlăturarea vasalului turcesc de pe tronul Țerei-Românești, spre a pune în locul lui un domn devotat cauzei creștine. Războaiele întreprinse în acest scop erau începutul ostilităților lui Ștefan cu Turcii. Lupta contra dușmanului credinței fu inaugurată cu noroc prin o învingere asupra Tătarilor, la Lipinți, aproape de Nistru, unde ordele tătărești ce năvălise în Moldova tură zdrobite de Ștefan (1470). În același an, el începî lupta contra lui Radul. În războaiele ce au urmat (1470—1474), Radul, susținut și ajutat de Turci, pierdî tronul și viața. Invingătorul Ștefan, intrînd în «cetatea Dâmboviței» (București), reședința

lui Radul, puse domn Țerei-Românești pe **Basarab III Laiotă** (1474—1477), un fiu (natural) al lui Dan II, și luă la sine pe soția și pe tata lui Radul, cu care se căsătorî apoi.

Până peste hotarele Europei pătrunse faima acestor învingeri. Șahul Persiei, Uzun Hasan, și el în lupă cu Turcii, oferî lui Ștefan alianța sa, cerându-i în același timp să îndemne pe toți principii creștini ca să unească armele lor cu ale Perșilor spre a zdrobi pe dușmanul comun. Când această scrisoare sosi în Moldova, o oaste turcească sub Soliman-Pașa, în putere de 120.000 de oameni, venea ca să răsbune înfrângerea suferită în Țara-Românească. Basarab, pus în domnie de Ștefan, dar nevoit a se da apoi de partea Turcilor, înmulți cu oastea sa rândurile turcești. Ștefan nu avea sub arme decât 40.000 de Moldoveni, cu 5000 de Secui și 2000 de Poloni ce-i venise în ajutor. Lângă Vaslui, el dădu vestita bătălie dela Racova, la Podul-Inalt (10 Ianuarie 1475), zdrobind cu desăvârșire pe dușman, Eră cea mai strălucită învin-

gere ce armele creștine au reputat până atunci asupra Osmanilor.

Inregistrând acest eveniment, cronicarul contemporan al Poloniei (Ioan Długosz) exclamă: «O bărbat minunat, întru nimic mai prejos eroicilor principii pe cari îi admirăm atât de mult: care în zilele noastre o învingere atât de strălucită, între principii lumii cel dintâiu, a reputat asupra Turcului!». Iar papa Sixt IV scrie e-roului dela Racova: «Faptele tale contra necredincioșilor Turci, dușmanii noștri comuni, ce le-ai îndeplinit până acum cu atâta înțelepciune și vitejie, au adăogat atâta strălucire numelui tău, încât toate gurile te numesc și toți într'un gând prea-mult te laudă». Stefan însuși, vestind dela Suceava (25 Ianuarie) principilor creștini învingerea reputată, le scrie: «Invinsu-i-am și i-am pus sub picioarele noastre, și pe toți i-am repus cu tăișul sabiei, pentru care lucru Dumnezeu fie fădat». El le pune în vedere pericolul amenințător, «Turcul necredincios voind să cuprindă această poartă a creștinătății ce întâmpină în țara noastră», cum el numea Moldova sa; «și dacă această

poartă ar fi pierdută-de mine», —zicea el — «toată creștinătatea ar fi amenințată». El le cerea să se ridice asupra dușmanului creștinătății cât mai este timp, încredințându-i: «Noi făgăduim pe credința noastră cea creștinească să stăm cu capul nostru și să luptăm până la moarte pentru creștinătate».

În anul următor, sultanul Mahomet în persoană, cu oaste de 200.000 de oameni, împreună cu Basarab, veni să-și ia răzbunare. În același timp, o flotă fu trimisă contra Chilie și Cetății-Albe. «Până când Românii stăpânesc Chilia și Cetatea-Albă, iar Ungurii Belgradul sârbesc», zicea Mahomet, «nu vom putea birui pe creștini». Oastea turcească mai era ajutată și de 30.000 de Tătari, chiemați să facă o diversiune. Acestei multiple puteri dușmane se puse în cale Ștefan singur, numai el cu Moldovenii săi, 40.000; ajutorul așteptat dela Unguri și Poloni nu venise. În vreme ce Turcii urmau să treacă Dunărea, Tătarii trecură Nistrul, jetuind țara până aproape de Suceava. Dupe ce bătù și gonì ordele tătarești, Ștefan, lăsând ostașii țerani pe câte-va zile să-și caute vetrele pustiite, se

retrase cu restul oștirei spre munți, lângă cetatea Neamț. Aci, la Valea-Albă, loc numit de atunci Răsboienii, Thermopylele române, cei 10.000 de călări cu cari eroul rămase să susțină eroica luptă se închinară morții (26 Iulie 1476). Floarea Moldovei rămase pe câmpul de bătaie: «mulți din boierii cei mari au picat, și vitejii cei buni au perit cu totul atuncea» (zice cronica lui Ureche). Ștefan scăpă ca prin minune, cu puțini ai săi. Turcii intrară în Suceava, dar nu putură cuprinde cetatea. Decimați prin boală și foame, ei se întoarseră, dând foc orașului, arzând și prădând țara. La întoarcere, ei fură loviți de Ștefan și suferiră mari pierderi, așa încât retragerea lor eră, cum regele Matiaș Corvin scrieă papei, «o fugă rușinoasă». Astfel Chilia și Cetatea-Albă au fost încă scăpate.

În unire cu oastea ungurească ce veni prea târziu pentru a fi de ajutor contra Turcilor, Ștefan detronă pe Basarab și ajută pe **Vlad Țepeș** (liberat de curând din închisoarea ungurească) să reia domnia (1476). Reinstalat cu ajutor dela Turci, dupe omorîrea lui Vlad, **Basarab Laiotă**

tu din nou bătut și de tronat de Ștefan. El a fost cel dintâiu domn român care, ca vasal turcesc, s'a legat să servească cu trupe auxiliare în război; în acest înțeles, cronicile țerei spun despre dânsul că «a închinat țara Turcilor.» În locul lui, Ștefan ajută pe **Basarab IV cel Tânăr** (1477-1482), poreclit Țepeluș, fiul lui Basarab II, să ia domnia. Acesta trecând apoi și el de partea Turcilor, Ștefan susținea contra lui pe un pretendent **Mircea**, fiu natural al lui Vlad Dracul. În războaiele ce a avut cu Basarab Țepeluș (1481—1482), Ștefan a luat cetatea Crăciuna cu ținutul ei (Vrancea), care până atunci fusese a Țerei-Românești. Cu tot ajutorul primit dela Turci, Basarab pierdă tronul către **Vlad III Călugărul** (1482—1496), alt fiu natural al lui Vlad Dracul, susținut de Unguri. Dar și acesta, spre a se menține, a fost nevoit să treacă de partea Turcilor și să-i ajute chiar contra lui Ștefan, în războiul ce a urmat pentru Chilia și Cetatea-Albă.

Cu înfricoșată oaste (se zice 300.000 de oameni și 100 de corăbii), sultanul Baia-

zit II veni să cuprindă cele două cetăți. Dupe zădarnică împotrivire, ele căzură în mâinile Turcilor (1484). Eră al doilea din cele două războaie pierdute de Stefan, care și de astădată rămase fără ajutor dela vecinii creștini. În cei doi ani următori, mai năvăliră trupe turcești; Stefan le bătù la Catlabuga (1485) și la Șcheia (1486), dar fără să poată recuceri cetățile pierdute. Sperarea lui din urmă într'o coalitiție contra dușmanului creștinătății, pentru care el căută să câștige și pe marele duce al Moscului, Ivan III Vasilievici (al cărui fiu Ivan Ivanovici eră căsătorit cu fiica lui Stefan, domnița Olena), fu zădărnicită. Legăturile de pace ale Ungariei și Poloniei cu Poarta, în care pace eră cuprinsă și Moldova ca țară depedentă, îl siliră să renunțe a duce mai departe lupta sfântă, începută cu atâta credință și susținută cu atâtea sacrificii și decepțiuni.

În anii din urmă ai domniei sale, Stefan avù ostilități cu Polonia, în urma căroră vechile legături de vasilitate au fost rupte. Neînțelegerile ce au precedat rupțura s'au ivit îndată dupe pacea încheiată de

Polonia cu Poarta (1489), prin care ajutorul promis pentru recucerirea cetăților Chilia și Cetatea-Albă s'a dovedit cu făgăduință amăgitoare. Când apoi, dupe moartea lui Matiaș Corvin (1490), coroana Ungariei eră disputată de Vladislav, fiul regelui Poloniei, și de Maximilian de Austria, fiul împăratului Germaniei, Ștefan se declară pentru cel din urmă. Maximilian îi dădu plenipotențe extraordinare în Ardeal, împuternicindu-l să primească în numele său jurământul de credință al Ardelenilor, și poruncind staturilor transilvane să-i dea ascultare. Relațiunile lui Ștefan cu Polonia, devenite în acel timp ostile, au urmat să fie, și dupe recunoașterea lui Vladislav ca rege al Ungariei, tot mai încordate, până ce vechile legături de vasalitate au fost rupte cu desăvârșire.

Dupe moartea regelui Cazimir (1492), Ștefan nu înnoi urmașului acestuia, Ioan Albert, obișnuita juruință de vasal. Sub pretext de a merge contra Turcilor spre a le lua Chilia și Cetatea-Albă, Ioan Albert, cu 80.000 de oșteni și 40.000 de oameni de gloată, intră ca dușman în Moldova

(August 1497). În vreme ce Polonii împresurau cetatea Sucevei, Ștefan primi ajutor din Ardeal, sub conducerea voivodului Transilvan Bartolomei Dragfy, și din Țara-Românească, unde domnea Radul IV, fiul lui Vlad Călugărul. În fața oștilor aliate, Polonii, dupe trei săptămâni de împresurare zădarnică a cetății, primiră învoiala mijlocită de Dragfy, ca să se întoarcă pe drumul pe unde au venit. Luând însă un drum mai scurt, ei fură loviți de Ștefan în codrul Cozminului (26 Octomvrie), aproape de Cernăuți, și suferiră o înfrângere, cu pierderi atât de mari încât a rămas zicătoarea polonă: «În zilele lui Albert craiul a perit șleahța». În tradiția românească, această înfrângere a dat naștere legendei despre Dumbrava roșie. În anul următor, Ștefan năvăli în Galiția, făcând multă pradă și luând un mare număr de captivi (se dă citra de 100.000), cari fură așezați în Moldova. Prin mijlocirea regelui Ungariei, se făcù apoi pace, întărită prin un tractat de alianță defensivă și ofensivă între cei doi regi și Ștefan contra Țurcilor, cu îndatoriri egale pentru cei

trei aliați (1499). Domnul Moldovei încheie acest tractat pe picior de egalitate, fără nici o indicare de vasalitate: neatâr-narea lui eră recunoscută de suzeranii de altă dată. Dupe moartea lui Ioan Albert (1501) se iviră noue neînțelegeri cu urmașul său Alexandru. Stefan intră în Po-cuția și o ocupă, reclamând-o ca parte veche a Moldovei (ce fusese zălogită lui Petru Mușat și lui Alexandru cel Bun pentru un împrumut dat regelui și neres-tituit). Regele Poloniei ceru din nou in-tervenția regelui Ungariei pentru pace; dar înainte de a ajunge la o înțelegere, Ste-fan închise ochii pentru veșnicie (2 Iulie 1504).

Pe lângă războaiele ce a purtat pentru creștinătate și pentru neatâr-nare, Stefan străluceă nu mai puțin și prin faptele păcei. Numeroasele mănăstiri și biserici zidite de el (cronica țerei arată 44) erau tot atâtea locașuri de cultură a neamului românesc și de învățătură creștinească. Ar-hitectura lor, pictura lor și odoarele lor, între cari și chipul său zugrăvit în fresc sau brodat, sunt cele mai frumoașe mo-

numente ale artei naționale. Iar averile hărăzite lor, ca și multor mănăstiri ale citorilor de mai înainte, au asigurat bisericii mijloace bogate de bunăstare și prosperitate. În mănăstirea Putna, pe care și-a ales-o ca locaș de veșnică odihnă, s'a început în domnia lui (1470) letopisețul dela Putna (continuat până la 1546), care, împreună cu letopisețul dela Bistrița, au format baza istoriografiei moldovenești. În mănăstirea Humorului (din timpul lui Alexandru cel Bun) s'a păstrat o evanghelie dăruită de Stefan, cu chipul său, frumos și tânăr încă, zugrăvit în miniatură. În părțile stăpânite în Ardeal, el a înființat mănăstirea Vadului, unde se află apoi cel dintâiu scaun episcopal ortodox al Românilor de peste munți. Și bisericile creștinilor de peste Dunăre s'au bucurat de binefacerile lui; în mănăstirea Zografu din muntele Athos s'au păstrat două steaguri dăruite de el, reprezentând pe Sf. Gheorghe, patronul oștirii sale.

«Prin faptele sale războinice, prin înalta sa înțelepciune politică și prin o adevărată evlavie, acest falnic voivod, mare printre

cei mari, ne înfățișează o viață cârmuită și însuflețită de două credințe adânci, nedespărțite isvoare de putere și de isbândă: credința în Dumnezeu și credința în popor. Ele luminează și talmăcesc slăvita sa domnie»^{*)}).

Cronicarul țerei încheie povestirea acestei domnii binecuvântate, zicând: «Îngropatau pre Stefan Vodă în mănăstirea Putna, cu multă jale și plângere tuturor lăcuiitorilor țării, cât plângea toți ca după un părinte alor; că cunoșteau toți că sau scăpat de mult bine și apărare. Ce după moartea lui, îi zicea slăntul Stefan Vodă, nu pentru suflet ce este în mâna lui Dumnezeu, că el încă au fost om cu păcate, ci pentru lucrurile sale ceale vitejești, carele nimene din domni, nice mai înainte, nice după aceia, nu lau agiuns». Iar medicul vanețian Leonard de Massari, martur al ultimelor momente ale lui Stefan, încunoștiințând pe dogele despre stârșitul domnului Moldovei, la 24 de zile dupe moartea lui, îi scriea: «Ferească Dumne-

^{*)} Cuvântarea Regelui Carol I la serbarca centenară a seminarului Veniamin, din Iași, în 4 Octomvrie 1904.

zeu ca nu cum-va Turcii să ia această țară, căci atunci Polonia și Ungaria ar fi strivite, și în urmă toată Italia și creștinătatea». În primejdie toată creștinătatea : aceasta eră simțământul lumii creștine, în fața eroului adormit, marele apărător al creștinătății. Inregistrând moartea lui Ștefan, cronicarul contemporan al Poloniei, Matia de Miechow, zice : «O bărbat triumfător și victorios, care glorios a triumfat de toți regii vecini ; om fericit, care toate darurile norocului le aveă în plin ; și ceea ce natura dă altora numai în parte, unora înțelepciune cu astuție, unora virtuți eroice și dreptate, cea mai aleasă din toate virtuțile, iar altora biruință asupra vrăjmașilor, acestuia ea toate le-a hărăzit și-i le-a dat, ca să strălucească întru toate». Și un alt cronicar polon (Martin Kromer) zice : «Fostau bărbat care, pentru inima lui cea mare, pentru înțelepciunea și iscusința lui în ale războiului și pentru faptele lui războinice cu noroc săvârșite, în veci vrednic este să se pomenească».

Fiul său **Bogdan III cel Orb** (1504-

1517) a încheiat capitulația cu Poarta, prin care s'a stabilit suzeranitatea turcească asupra Moldovei. Dupe cronica lui Ureche, această închinare, pusă îndată la începutul domniei lui Bogdan, s'a făcut dupe sfatul lui Stefan cel Mare însuși, care «înaintea săvârșirei sale chematau vlădicii și toți sfetnicii sei, arătându-le cum nu vor putea ține țara precum o au ținut el, ci socotind decât toți mai puternic pre Turc și mai înțelept, au dat învățătură să se închine Turcului». Dupe mărturia lui Dimitrie Cantemir, hatîșeriful care conținea stipulațiunile capitulațiunei a fost ars din ordinul regelui Ioan Sobieski, pe timpul ocupațiunei polone (1686). Dupe acele stipulațiuni, domnul Moldovei avea să plătească un tribut anual de 4000 de galbeni, pe lângă un dar de 40 de cai și 24 de șoimi, și să servească cu 400 de ostași când sultanul va merge în persoană în războiu; în schimb se garantă autonomia țerei, cu dreptul de alegere a domnului, care va fi întărit de Poartă, și se hotăreă ca Turcii să nu poată cumpără pământuri, nici a se așeză sau a ridica geamii în țară.

Lupta cu Polonia pentru Pocuția a urmat pâna la pacea încheiată prin mijlocirea regelui Ungariei (1510), dupe care partea Pocuției ce fusese ocupată de Moldoveni a fost retrocedată Poloniei. Prin tractatul de pace s'a reînnoit și alianța încheiată de Ștefan cu Ioan Albert, dar nu și anterioarele legături de vasalitate cu Polonia. Pretențiunile de suzeranitate ale Ungariei, cari de fapt nu existau decât pentru posesiunile în Ardeal, Ciceu și Cetatea-de-Baltă, stăpânite ca feude ungurești, au fost recunoscute formal de regele Poloniei mai înainte (1507).

Cu **Ștefan IV cel Tânăr** (1517—1527), fiul lui Bogdan, la moartea tatălui său, un băiat de abia nouă ani, s'a stins linia legitimă (de fii de domni cu drept de succesiune) a dinastiei moldovenești, continuată apoi prin fii naturali ai celor trei domni din urmă.

În Țara-Românească, **Radul IV** (1496-1508), fiul lui Vlad Călugărul, numit de cronicari «cel Mare», s'a distins prin o domnie vrednică înlăuntru, mai ales ca reorganizator al bisericeii. El a dispus ca scaunul

mitropoliei dela Argeș să fie mutat în noua capitală Târgoviște, și a organizat scaunele episcopilor sufragani, al Noului-Severin (Râmnic) și al Buzeului. Sub el s'a înființat și prima tipografie în țară (la Târgoviște) pentru tipărirea cărților bisericești. Dupe domniile neînsemnate ale lui **Mihnea I cel Rău**, fiul lui Vlad Țepeș, și **Vlad IV cel Tânăr (Vlăduț)**, fiul lui Vlad Călugărul, a urmat **Basarab V Neagoe** (1512—1521), fiul lui Basarab IV Țepeluș, care s'a distins prin o domnie remarcabilă în arta religioasă și în cultura intelectuală a țerei. El a făcut catedrala mitropoliei dela Târgoviște și minunata biserică dela Argeș (catedrala episcopiei actuale), cel mai prețios monument al arhitecturii românești, ambele restaurate în domnia Regelui Carol. În domnia lui, negreșit și la îndemnul lui, Gavriil protul dela Athos, venind la sfințirea bisericii dela Argeș, a scris *Viața patriarhului Nifon* (adăpostit în țară sub Radul IV și, dupe moarte, adus dela Athos la Târgoviște, sub Neagoe), cu date asupra domniilor contemporane, Această primă

scriere istorică a țerei, împreună cu analele începute în același timp și unite cu ea, a format baza primei cronici a Țerei-Românești. Neagoe însuși a scris învățături de purtare pentru fiul său **Teodosie**, care (în vârstă de șapte ani) i-a urmat în domnie (1521), ca ultimul din linia legitimă a Basarabilor, stinsă cu dânsul. Contra minorului se ridicară mai mulți pretendenți: **Dragomir-Radul Călugărul**, **Vlad**, **Mircea**, fiul lui Mihnea I, **Bădică-Radul**, fiu natural al Radul IV, **Mehmet-bei**, un Turc ce se pretindea descendent al Basarabilor*). Țara trecu prin cea mai cumplită anarhie, până când **Radul V dela Afumați** (1521—1529), fiul lui Radul IV, isbuti să se așeze definitiv în scaun. În luptă cu Turcii, Radul fu nevoit să se retragă în Ardeal, iar Poarta dădu domnia lui **Vladislav III** (1523—1525), fiul unui fost pretendent Vladislav (probabil fiu al lui Vladislav II) din linia Dăneștilor. Unul fiind susținut de Unguri,

*) Cronica lui Macarie arată «vreo șase», numind numai pe Mehmet,

altul de Turci, starea de anarhie ţinù până când boierii au obţinut dela Poartă mazi-lirea lui Vladislav şi recunoaşterea lui Ra-dul. Prin căsătoria sa cu Ruxandra, fica lui Basarab Neagoe, Radul uneà cele două linii adversare, ale Draculeştilor şi Dăneştilor (numiţi şi Băsărăbeşti); dar el se sfârşi fără a lăsa un urmaş din această căsătorie. Cu **Moise**, fiul lui Vladislav III, care i-a urmat în domnie, se stinse ramura domnitoare a Dăneştilor (1530).

Pe când în ambele Principate puterea dinastică fu slăbită prin stingerea liniilor legitime, dând loc la competiţiuni din partea diterişilor pretendenţi la domnie, puterea turcească urmă să crească şi mai mult dupe căderea Ungariei în bătălia dela Mohaci (1526), câştigată de sultanul Soliman II Magnificul. În cele din urmă, regatul ungar se împărţi în trei : partea apuseană fu unită cu ţerile casei de Habsburg, care moşteni cōroana ungurească ; partea din mijloc fu ocupată de Turci şi prefăcută în paşalâc ; iar partea răsăriteană formă principatul unguresc al Transilvaniei, sub suzeranitate turcească. Urmarea

inevitabilă fu că Principatele române au avut apoi să îndure tot mai greu jugul apăsător al suzeranității turcești; și trebuie să recunoaștem o deosebită calitate politică a poporului român în faptul că ele au mai putut să-și păstreze individualitatea lor ca state naționale, rezistând cumplitelor furtuni cărora toate celelalte state creștine din sud-estul Europei au căzut victimă. Principatele române singure le-au supraviețuit în greaua luptă, urmând fără întrerumpere o viață politică a lor proprie și stând timp îndelungat în fruntea creștinătății ortodoxe, drept scut al bisericii Răsăritului și adăpost al tradițiunilor ei.

În Moldova, cu **Petru IV Rareș** (1527-1538 și 1541—1546), fiu natural al lui Ștefan cel Mare, veni pe tronul Mușatinilor un vrednic continuator al dinastiei. Spre a obține recunoașterea din partea Porții, el fu nevoit să sporească tributul la 10.000 de galbeni. Dar năzuințele lui erau îndreptate, chiar dela începutul domniei, către alianța cu puterile creștine, spre a scutura jugul turcesc. În acest scop, el înnoi alianța cu Polonia (1527) și se îndatori, în cazul

unei expediții generale a regilor Poloniei și Ungariei contra Turcilor, a le veni în ajutor cu toată puterea sa, ambii regi fiind de asemenea obligați să-l ajute contra Turcilor. În cearta dintre Ferdinand I de Austria și voivodul Transilvan Ioan Zapolya pentru coroana ungurească, el luă parte pentru voivodul ales ca rege, care-i confirmă posesiunea cetăților Ciceu și Cetatea-de-Baltă. Intrând în Ardeal spre a le apăra, el interveni în luptele celor doi rivali și bătă oastea lui Ferdinand, la Feldioara (1529); în luptele următoare, el câștigă cetățile Unguraș (Bálványos) și Bistrița. Dupe aceste succese în Ardeal, Petru voia să câștige și Pocuția, ocupată de tatăl său și retrocedată de Bogdan. În războiul început pentru aceasta cu Polonia, el suferi o înfrângere la Obertyn (1531), unde Moldovenii s'au folosit rău de tunurile cucerite la Feldioara, neștiind să le întrebuinteze. Prin mijlocirea lui Zapolya se încheie apoi un armistițiu (1532); dar încheierea păcii definitive se trăngână mult din cauza Pocuției, la care Petru nu voia să renunțe.

Intre acestea, Ferdinand trimise un sol la domnul Moldovei (1534), oferindu-i sprijinul său și confirmarea posesiunilor ardelenesti, în schimbul recunoașterii suzeranității sale ca rege al Ungariei. Primind apoi dela Ferdinand un act de confirmare în posesiunea cetăților Ciceu, Cetatea-de-Baltă, Unguraș și Bistrița, Petru recunoscu suzeranitatea regelui din casa de Habsburg și se îndatori să-l ajute împotriva dușmanilor, mai ales contra Turcilor (1535). Curând după acestea, el reîncepă ostilitățile pentru Pocuția. Polonia făcu plângere la Poartă și ceru intervenția turcească. Inzadar Ferdinand cercă să mijlocească pacea, tată cu pericolul turcesc. Răsboinicul voivod făcea planul să pună în picioare o armată de 100.000 de ostași (40.000 de Moldoveni, 25.000 din Țara-Româncască, 20.000 din Ardeal și 15.000 dela Ferdinand), cu care să respingă pe Turci, și să înainteze învingător până la Constantinopole. Dar contemporanii săi cugetau altfel de când s'au văzut oștile lui Soliman sub zidurile Vienei și de când Semiluna stăpânea la Buda. În vreme ce Polonii împre-

surau cetatea Hotinului, sultanul Soliman, cu oaste de 120.000 de oameni, la care se mai adăugau și trupe auxiliare dela Tătarii din Crim, intră în Moldova (1538). Petru fù nevoit să se retragă în Ardeal, abiă scăpând din mâinele Turcilor, cari intrară în Suceava. Capitala și țara suferiră cele mai cumplite jafuri.

Sultanul puse domn pe **Stefan V Lăcustă**, fiu (natural) al unui fecior al lui Stefan cel Mare, Alexandru, mort înainte de tatăl său; iar Moldova pierdù partea dela gura Nistrului până la Prut, luată de Turci ca ținut al cetăților Chilia și Cetea-Albă. Stefan încheie pacea cu Polonia, pe care Petru, dupe mijlocirea lui Ferdinand, o primise în momentul din urmă, cu renunțare la Pocuția. Fiind impus de Turci, el nu putù să câștige simpatiile țerei și fù omorât în urma cruzimilor sale (1540). Boierii aleseră apoi pe **Alexandru III Cornea**, fiu natural al lui Bogdan III. Dar **Petru**, mergând la Constantinopole, obținù iertare și primì din nou domnia (1541). În a doua domnie, el a îngrijit mai ales de faptele păcei. La în-

demnul lui, Macarie, episcopul Romanului, a scris cronica sa, cuprinzând domnia lui Petru până la 1542, ca urmare a letopiseșului dela Putna, cu domniile predecesorilor săi, dela 1504.

Sub domnii următori până la sfârșitul Mușatinilor (1595), decăderea dinastiei a implicat decadența Statului. Nici fiii lui Petru Rareș, **Ilie II și Stefan VI**, nici **Alexandru IV Lăpușneanu**, fiu natural al lui Bogdan III, căsătorit cu Ruxandra, fiica lui Petru Rareș, și fiul său **Bogdan IV** n'au fost destoinici să dea dinastiei decadente și Statului autoritatea și puterea de mai înainte. Alexandru, recunoscând iarăși suzeranitatea polonă (1552), pe lângă cea turcească, și luptând, din ordinul Porții, în Ardeal și Ungaria contra lui Ferdinand, a fost răsturnat de un aventurier grec, Ioan Basilicos, care cu ajutorul lui Ferdinand a luat domnia Moldovei (1561). **Ioan Heraclid Despot**, cum se numea uzurpatorul, sau Despot Vodă, cum îl numesc cronicarii noștri, cel dintâiu Grec pe un tron român, a știut să câștige, prin telurite amăgiri, și o parte

a boierilor nemulțumiți de severitatea lui Alexandru : el își atribuiă menirea să unească Moldova, Țara-Românească și Ardealul într'un mare stat român, idee manifestată atunci pentru prima dată, cu gândul de a o realiza. Dupe doi ani de domnie, îndrăzneță înlăuntru ca și în afară, odioasă prin biruri apăsătoare și prin măsuri jignitoare, stricând obiceiul țerei și legea (pe lângă propaganda protestantă, pentru care a înființat o școală la Cotnari, sub conducerea socinianului Iohann Sommer din Saxonia), el fu răsturnat de boierii revoltați, în frunte cu hatmanul Tomșa, și omorât de acesta. Proclamat domn, dar nerecunoscut de Poartă, **Stefan Tomșa I**, care nu aparțineă dinastiei, a trebuit să cedeze tronul lui **Alexandru**, care cu ajutor turcesc luă iarăși domnia (1564). În a doua domnie (până la 1568), Alexandru a mutat capitala dela Suceava la Iași, însă mitropolia a rămas încă în vechea capitală (până la 1630). Încă în prima sa domnie, el a însărcinat pe Eftimie, egumenul dela mănăstirea Neamț, să con-

tinue cronica lui Macarie. Urmarea scrisă de Eftimie (până la 1553), împreună cu litopisețul dela Putna (până la 1527) și cu cronica lui Macarie (până la 1542), s'au păstrat în textul lor slovenesc, într'un manuscris (astăzi la Kiev) dela mănăstirea Slatina, fondată de Alexandru. În a doua sa domnie, letopisețul dela Putna (dupe o versiune ce ajungea până la moartea lui Petru Rareș) a fost tradus în polonește. Fiul său **Bogdan IV**, înfeudându-se prea mult Poloniei, pierdù tronul în luptă cu **Ion I cel Cumplit**, fiu natural al lui Stefan IV, care primi domnia dela Poartă (1572). Aeasta, nemulțumind pe boieri prin cruzimile sale, își atrase și dușmănia Porții, refuzând urcarea cerută a tributului, și perî în războiu cu Turcii, dupe o vitejească rezistență (1574).

Cu **Petru V Șchiopul**, fiul lui Mircea II, din Țara-Românească, și al Chiajnei, fiica lui Petru Rareș, veni pe tronul Moldovei un membru al dinastiei Basarabilor, ca descendent al Mușatinilor în linie femeiască. El trebui să cedeze apoi domnia (1579) unui fiu natural al lui Pe-

tru Rareș, **Ion II (Iancu) Sasul**. Acesta fiind răsturnat în urma ostilităților provocate cu Polonia pentru Pocuția (1582), Petru primi din nou domnia; dar fu nevoit să abdice (1591), neputând satisface cererea Porții pentru urcarea tributului. **Aron Tiranul**, fiu natural al lui Alexandru Lăpușneanu, se îndatorî să plătească, pe lângă tributul de 15.000 de galbeni, o sumă îndoită ca contribuție extraordinară; însă neputând răspunde, el fu mazilit. Alegându-se apoi **Petru Cazacul** (1592), care se pretindea fiu al lui Alexandru Lăpușneanu, nerecunoscut de Poartă, Aron fu reintegrat în domnie pentru prețul Tighinei, cedată Turcilor. În a doua domnie, el se alătură la liga creștină și se unî cu Mihaî Viteazul spre a scutura jugul turcesc.

În Țara-Românească, dinastia Basarabilor fu continuată, dupe stingerea Dăneștilor (1530), de linia Drăculeștilor, fără întrerumpere până la 1591. Acest șir, format de domniile neînsemnate ale lui **Vlad V (Innecatul)**, fiul lui Vlăduț, **Vlad VI Vințilă**, **Radul VI Paisie**, **Mircea II Cioba-**

nul (de două ori), fiul lui Radul IV, **Petru I (Petrașcu) cel Bun**, fiul lui Paisie, **Petru II Șchiopul** (trecut apoi pe tronul Moldovei), fiul lui Mircea II, **Alexandru III**, fiul pretendentului Mircea (fiul lui Mihnea I), **Mihnea II Turcitul** (de două ori), fiul lui Alexandru III, și **Petru III Cercel**, fiul lui Petrașcu cel Bun, se încheie cu a doua domnie a lui Mihnea Turcitul. Apoi urmează, până la Mihai Viteazul, doi Mușatini, **Stefan Surdul**, fiul lui Ion cel Cumplit, și **Alexandru IV cel Rău**, fiul lui Bogdan IV, din Moldova. În timpul acestor domnii, unele slabe, altele rele, Statul decăzută așa încât numai sabia lui Mihai Viteazul i-a dat nouă putere de viață, ridicându-l din umilirea la care ajunsese sub suzeranitatea turcească din ce în ce mai apăsătoare, și întărind conștiința națională pentru viitor.

Mihail II (Mihai) Viteazul (1593—1601), fiu natural al lui Petrașcu cel Bun și al Tudorei (călugărită Teofana), eră Ban al Craiovei când fu chemat să ocupe tronul strămoșesc. Indată ce luă domnia, el căută să câștige alianța principiilor creștini,

spre a scutură jugul turcesc. În acest scop el trimise (în Iulie 1594) solii săi la Aron, domnul Moldovei, și la Sigismund Bathory, principele Transilvaniei, de asemenea tributar Turcilor. Amândoi fură căutați pe atunci și de solii papei Clement VIII și ai împăratului Rudolf II, cu propunerea ca ei să se alăture la liga creștină ce urmă să se formeze, sub conducerea împăratului, contra Turcilor, cari începuse războiu în Ungaria. În August, solul imperial încheie la Iași un tractat cu Aron, care se puse sub suzeranitatea împăratului, recunoscându-se ca vasal al «imperiului roman». În 5 Noemvrie următor se încheie la București un tractat între Mihai, Aron și Sigismund, prin care cei trei principii făcură legământ pentru o acțiune comună spre a scutură jugul turcesc. Ostilitățile începură în același timp în Țara-Românească și în Moldova, cu omorîrea Turcilor ce se aflau la București și la Iași, în noaptea din 12 spre 13 Noemvrie. În luptele urmate apoi la Dunăre până în iarnă, Mihai și Aron, luând ofensiva, atacară orașele turcești și

bătură, în repetate rânduri, oștile din cetățile dunărene.

Ajutoarele ce Sigismund, conform alianței încheiate, le-a dat în aceste lupte, ambițiosul principe Transilvan le luă ca motiv pentru a pretinde recunoașterea suzeranității sale asupra Țerei-Românești și Moldovei, pe temeiul vechilor pretențiuni de suzeranitate ale coroanei ungurești asupra celor două Principate. Chiar împăratul Rudolf II, încoronatul rege al Ungariei, îi recunoscă aceste pretențiuni, în tractatul încheiat cu dânsul în Ianuarie 1595, Sigismund recunoscând, la rândul său, suzeranitatea împăratului, ca rege al Ungariei, asupra Transilvaniei. El luă apoi titlul de «Princepe al Transilvaniei, Moldovei și Țerei-Românești și al sacrului Imperiu Roman». Aron, care încă înainte de tripla alianță dela București recunoscuse suzeranitatea împăratului, refuză a recunoaște pretențiunile neîntemeiate ale principelui Transilvan. Sub pretext de trădare a cauzei creștine din partea lui, el fu ridicat (în Aprilie) de trupele lui Sigismund și dus în Ardeal, unde se sfârși în închisoare. În lo-

cul lui fu pus **Stefan VII Răzvan**, fiul unui Petru Vodă (probabil pretendentul Petru, fiul lui Alexandru Lăpușneanu, drept care se pretindea Petru Cazacul), ca vasal al principelui Transilvan. În așa împrejurări, solii lui Mihai, trimiși la Sigismund «pentru tocmeală», primiră tractatul de vasalitate ce li se impunea, la Alba-Iulia în 20 Maiu, tractat pe care Mihai, amenințat de Turci în ajunul războiului hotărîtor, nu mai putea să-l respingă. Un asemenea tractat încheiară și solii lui Ștefan pentru Moldova (3 Iunie). Astfel tripla alianță, încheiată la București pentru scuturarea jugului turcesc, a adus Țara-Românească și Moldova în atîrnare de principatul Transilvaniei, care, la rîndul său, deveni și el dependent de coroana Ungariei sub casa de Habsburg.

Între acestea, Turcii pregăteau o expediție în Țara-Românească, cu oaste cum nu mai trecuse Dunărea din timpurile lui Mahomet II și Soliman Magnificul. Sultanul Mahomet III, hotărît să prefacă răsvrătițele Principate române în pašalâcuri turcești, trimise pe marele vizir Sinan-Pașa

cu o putere armată de peste 100.000 de oameni contra lui Mihai. La Călugăreni, oastea dușmană întâlnește pe viteazul care, cu abia 16.000 de luptători, bizuindu-se pe poziția strategică a locului și pe credința ce-l însufletea, i se puse în calea spre București. Ajutoarele așteptate din Ardeal și din Moldova (atară de puține trupe trimise de mai înainte) încă nu sosise. În 13 August 1595 s'a dat vestita bătălie dela Vadul Călugărenilor, pe riul Neajlov. Oastea lui Sinan-Pașa, lovită pe teren nepriincios pentru desfășurarea unei oștiri mai mari, suferi o înfrângere cu mari pierderi. «O foarte mare mulțime»—raportă ambasadul venețian dela Constantinople către dogele—«tu aruncată în rovina din apropiere, unde au rămas înnecați și îngropați; din ceilalți, în mare număr fugăriți și împrăștiați, periră mulți, care de foc, care de sabie. Fu foarte aspră bătălia, care țină dinainte de amiază pînă seara, și creștinii au trebuit să lupte bine ca să culce la pămînt atîta mulțime... Ceea ce a scăpat pe Turci de strivire totală, eră intervenirea neașteptată a lui Assan, beglerbeiul Gre-

ciei, care plecase cu vorbă că se duce în ajutor în Ungaria, și sosi înainte de apusul soarelui, cu trupele sale proaspete, în număr de 10.000 de luptători, în fața creștinilor, cari, crezându-l venit cu puteri mai mari, fură împiedecați a urmă învingerea până la puterea lor cea din urmă, înainte de ce căzû întunerecul nopții».

Peste puțină de a susține mai departe lupta, învingătorul dela Călugăreni se retrase, cu sleita sa oștire și cu trofeele cucerite, spre munți, așteptând ajutoarele din Ardeal și din Moldova. Turcii intrară în București și în Târgoviște, spre a lua în stăpânire cele două orașe principale și țara. Abia la începutul lui Octomvrie, Sigismund, cu oaste de aproape 30.000 de oameni, însoțit de Stefan cu Moldovenii, trccu munții spre a se uni cu oastea lui Mihai. Oștirea aliată liberă Târgoviștea din mâinile Turcilor; Sinan-Pașa, care eră cu grosul armatei la București, se retrase apoi spre Dunăre. În retragere, oastea turcească suferi o înfrângere desăvârșită la Giurgiu. Eră cea din urmă învingere ce armele române au repurtat asupra Turcilor, până

la războiul pentru neatârnamarea României din timpul nostru.

În vreme ce Turcii erau în Țara-Românească, Moldova fu încercată de o invaziune polonă, provocată prin aducerea la domnie a lui Ștefan Răzvan ca vasal al principelui Transilvan. Sub pretext de apărare contra Turcilor, în realitate însă spre a re stabili vechea autoritate a coroanei polone în țara odinioară vasală ei, Polonia intrară în Moldova și puseră domn pe **Ieremie Moghila** ca vasal polon (August). Când Ștefan, silit a se retrage în Ardeal, se întoarse cu trupe transilvane spre a lua iarăși domnia, el pierdă viața în luptă cu Ieremie (Decembrie 1395). Cu Ștefan Răzvan se sfârși dinastia Bogdan-Mușatinilor, care a domnit pe tronul Moldovei dela întemeierea Principatului. Ieremie obțină, prin intervenția Poloniei, și recunoașterea din partea sultanului, restabilindu-se legăturile anterioare ale Moldovei cu Poarta. Contra vasalului polonoturc pe tronul Mușatinilor, strein de vechea dinastie a țerei și protivnic coalițiunii antiturcești, Mihai proiectă o expediție,

cu scop de a lua însuși domnia țerei surori. Moldovenii—zicea el, cerând consimțământul lui Sigismund pentru aceasta—asteaptă numai sosirea lui spre a-i da domnia. Dar schimbările ce au urmat apoi în Ardeal l-au silit să amâne proiectul de unire a celor două principate.

Sigismund cedând în 1598 principatul său împăratului Rudolf, Mihai încheie în 9 Iunie, la Târgoviște, un tractat cu comisarii imperiali, însărcinați cu guvernarea Ardealului și a părților ungurești. Mihai recunoște suzerinitatea împăratului ca rege al Ungariei, sub care el și urmașii săi vor domni cu drept de moștenire în linie bărbătească; împăratul se îndatoră să-i plătească soldă pentru 5000 de soldați și să-i dea în ajutor, la cererea lui Mihai, alți 5000 de soldați sau solda pentru ei; în schimbul acestui ajutor, Mihai era dator să combată pe Turci și pe alți dușmani ai împăratului, în Țara-Românească, în Ardeal și în celelalte părți ale Ungariei. Dar curând dupe aceasta, Sigismund, căindu-se de abdicare, se întoarce spre a lua iarăși domnia Transilvaniei; apoi el abdică din

nou, însă în favoarea vărului său Andrei Bathory (Martie 1599). Noul principe Transilvan luă o atitudine contrară ligei creștine, punându-se în înțelegere cu Turcii și fiind gata să restabilească legăturile anterioare cu Poarta. Atunci Mihai, spre a înlătura pericolul ce urmă să rezulte de aci pentru cauza creștină, ca și pentru dânsul personal, se oferì să cucerească Ardealul pentru împăratul. Încă înainte de a primi răspunsul, care întârziă prea mult, el trecu munții, cu oaste de vreo 40.000 de oameni, și învinse pe Andrei Bathory la Șelimborg (lângă Sibiiu), în 28 Octombrie 1599. Țara întreagă se supuse învingătorului, care o luă în stăpânire în numele împăratului. Mihai luă domnia cu titlu de locotenent imperial, dar el guverna de fapt ca domnitor și eră hotărît să nu mai dea Ardealul din mână. În negociațiunile ce au urmat apoi cu împăratul, el cerea domnia cu drept de moștenire, sub suzeranitatea împăratului, asupra Ardealului, unit cu Țara-Românească, împreună cu comitatele ungurești de dincoace de Tisa ce au aparținut principatului Transilvaniei; de aseme-

nea ceea ce va mai cucerì în viitor dela Turci, să fie a lui și a casei sale.

Pe când negociațiunile asupra acestor cereri se trăgănu, Mihai făcù, în Maiu 1600, expediția în Moldova, proiectată de mai înainte. Moldovenii îl primiră ca pe un mântuitor, și mai toată oastea moldovenească trecù la el. Ieremie, cu puțini ai săi, se refugie în cetatea Hotinului. Mihai intră în cetatea Sucevei și primi jurământul ca «domn al Țerei-Românești, Ardealului și Moldovei». Unirea Românilor din cele trei țeri surori—pe cari el le socotea drept «baștele (=bastioanele) și apărătură a toată creștinătatea», cum zicà în instrucțiunile date solilor săi către împăratul—eră îndeplinită. Dar ea nu eră susținută decât prin sabia cuceritorului, al cărui gând conducător eră lupta pentru credință: ideea unității naționale nu eră în conștiința politică a acelor timpuri, încă nepregătite a o concepe.

Lăsând în Iași un guvern milităresc pentru stăpânirea țerei cucerite, Mihai se întoarce în Iunie în Ardeal. În negociațiunile următoare cu împăratul, el consimțea să

fie numai guvernator al Ardealului (cu comitatele ungurești dincoace de Tisa), dar cu drept de moștenire în linie bărbătească; Țara-Românească și Moldova să fie sub domnia lui și a casei sale, cu drept de moștenire «și pre feciori și pre teate», sub suzeranitatea împăratului. Dar când răspunsul aprobător al împăratului sosi în Ardeal, marea creațiune a eroului unității naționale eră dărâmată. Răscoala Ungurilor contra domnului român aduse intervenția generalului imperial Basta, care, venind cu oaste să apere Ardealul pentru împăratul, s'a unit cu Ungurii contra lui Mihai. Învinși în bătălia dela Mirislău (8/18 Septembrie), Mihai pierdù Ardealul. În același timp, Polonii intrau în Moldova ca să readucă pe Ieremie Moghila, și treceau Milcovul ca să pună pe fratele său Simion ca domn la București. Nenorocos în aceste lupte, Mihai pierdù tot. Însărcinat apoi de împăratul ca, în unire cu Basta, să recucerească Ardealul, unde Ungurii chiemase iarăși pe Sigismund Bathory la domnie, el câștigă bătălia dela Gorăslău (3 August st. n. 1601). Rivalitatea lui Basta îi fu însă fu-

nestă. În tabăra de lângă Turda se stârși acela care a întrupat ideea unității naționale a Românilor, ucis în cortul său de asasinii trimiși de Basta, în revărsatul zilei de 9/19 August 1601. Ucigașul căută să justifice omorul prin acuzațiuni întemeiate pe acte false. Capul lui Mihai fu adus în Țara-Românească și înmormântat în mănăstirea Deal, la Târgoviște.

Mihai a fundat mănăstirea Mihai-Vodă (1594) în București, a cărei biserică, cea mai veche zidire ce s'a păstrat aci, este cel mai prețios monument istoric al Capitalei, căruia s'ar cuveni mai multă sollicitudine. În Ardeal el a întemeiat mitropolia românească a Bălgradului (Alba-Iulia). Faptele lui Mihai au fost scrise în românește de logofătul său Teodosie, după care Baltazar Walter, fiind în 1597 la curtea lui, a scris în latinește istoria lui până la acea dată (apărută la Goerlitz 1599). În cronică Țerei-Românești, domnia lui e povestită de un alt contemporan (un cronicar în serviciul Buzeștilor, care probabil a scris în slovenește). Vistierul Stavrinós și

Gheorghe Palamed au cântat în versuri grecești vitejiile domnului român.

Cu Mihai Viteazul, din neamul Basarabiilor, și cu contemporanii săi din neamul Mușatinilor pe tronul Moldovei, ultimii reprezentanți ai domniilor dinastice în ambele Principate, se încheie perioada vechilor dinastii naționale. Ea este perioada de strălucire a Principatelor române, însemnată din secol în secol prin domnii ca ale lui Mircea cel Bătrân, Stefan cel Mare, Mihai Viteazul, cari sunt tala neamului român și istorie; ea strălucește prin faptele virtuților cetățenești ce au dat ființă și putere de viață Statul român, ca întrupare politică a României, ca zid de apărare creștinătății și civilizațiunei europene la porțile Orientului.

b) Sub domni din diferite familii

Dupe Mihai Viteazul, tronurile ambelor Principate fiind ocupate de domni din diferite familii, începând cu frații Moghila, streini de vechile dinastii, domniile următoare nu mai au caracterul dinastic de până atunci. Moghileștii n'au reușit să întemeie-

ze o nouă dinastie în linie neîntreruptă, iar descendenții Basarabilor și Mușatinilor ce au mai venit apoi la domnie, cu întrerumperi dela unul la altul, nu mai aveau continuitate dinastică. Perioada domnilor din diterite familii, începând cu desființarea dinastiilor în ambele Principate, se încheie cu domnia lui Alexandru Ioan Cuza în Principatele-Unite. În această perioadă putem deosebi trei faze, cu prefaceri ce au urmat simultan în ambele Principate: 1) Timpul domnilor pământenii; 2) Timpul Fanarioților (1711/16—1821); 3) Timpul restaurațiunii sub domni pământenii până la 1866. Decadența politică ce a urmat dupe desființarea dinastiilor a adus căderea tot mai umilitoare a Principatelor sub jugul turcesc, atingând ultimul grad sub domnia Fanarioților, până când restaurațiunea începută cu mișcarea națională din 1821 a adus renașterea politică ce a creat noul Stat România sub noua dinastie.

În timpul domnilor pământenii până la Fanarioți, cei mai mulți aleși, alții numiți de Poartă, a urmat în ambele Principate,

dupe războaiele istovitoare de putere din perioada precedentă, o reculegere înlăuntru, așa încât decadența politică a fost compensată prin o înflorire a culturii naționale. Vom da deci aci precădere istoriei culturale, atingând istoria politică a Principatelor numai unde ea are legătură cu evenimentele mai importante în relațiunile puterilor creștine cu imperiul otoman. În istoria culturii românești din această perioadă, e mai însemnată mișcarea literară. Ea cuprinde mai ales literatura bisericească, legislația și istoriografia.

În perioada precedentă, limba oficială în Biserică și Stat era cea slovenească. Ea fusese introdusă ca limbă bisericească încă înainte de întemeierea Principatelor, prin vechile legături cu statul bulgar și cu biserica bulgară. Dupe întemeierea Principatelor, limba bisericească de până atunci a devenit și limba oficială a Statului, pe lângă care se întrebuință și limba latină în relațiunile cu statele occidentale. Limba națională se găsește întrebuințată ca limbă scrisă mai întâiu în prima jumătate a secolului al XVI-lea, într'o scrisoare parti-

culară din Țara-Românească, de pe la 1521. Din a doua jumătate a aceluiași secol sunt cele dintâi cărți religioase românești, tipărite de diaconul **Coresi** la Brașov (1561-1581) *). În Principate, unde în 1508-1512 s'au tipărit (la Târgoviște) cărți religioase în limba slovenească, cele dintâi cărți românești au urmat a se tipări în domniile lui **Matei Basarab** (1632—1654), în Țara-Românească, și **Vasile Lupul** (1634—1653), în Moldova. Sub aceste domnii—cele mai lungi, afară de cea a lui Constantin Brâncoveanu (26 ani), în perioada domnilor din diferite familii — mișcarea literară în Principate a luat un avânt mai însemnat, și în literatura bisericească și în cea profană. Limba națională, fiind introdusă în Biserică și Stat, pe lângă cea slovenească, a urmat a se desvoltă ca limbă literară. Scrierile din această epocă sunt cele mai prețioase monumente literare ale limbei străbune românești.

Matei Basarab și Vasile Lupul au înființat tipografii pentru răspândirea cărților bi-

*) I. Bianu și N. Hecșoș, *Bibliografia românească veche* București 1903,

sericești ce se traduceau în românește. În Țara-Românească erau tipografii la mitropolie în Târgoviște, la mănăstirile Deal, Câmpulung și Govora; în Moldova, la mănăstirea Trei-Ierarhi în Iași. Din acestea au ieșit mai multe cărți religioase, traduse din slovenește sau din grecește. Mitropoliții Teofil și Stefan ai Țerei-Românești și Varlam al Moldovei au dat de asemenea concursul lor, și intelectual și material, la activitatea desfășurată în tipografiile înființate de cei doi domni. Varlam, pe lângă traduceri, a mai scris și tipărit (la Iași, 1645) *Răspunsuri* la Catihismul calvinesc, tipărit românește la Bălgrad (Alba-Iulia), cu scop de a răspândi între Români reforma lui Calvin, pe care el o combătea ca «otravă sufletească». Pe lângă cărți religioase, unele cu «Stihuri în stema domniei» ca cele dintâi încercări de versificație literară în românește, s'au tipărit și cele dintâi colecțiuni de legi (drept canonic) ale Principatelor : *Pravila, dreptătoriu de leage*, tradusă din slovenește (Govora 1640); *Carte românească de învățătură dela pravilele împărătești*, tradusă din grecește (Iași 1646) ;

Indreptarea legii, tradusă din grecește (Târgoviște 1652). Ele au fost precedate de *Pravila aleasă*, tradusă de logofătul Eustratie, în Moldova (1632, netipărită), pe care se întemeiază în parte.

Alături de această activitate în literatura bisericească și legislativă, s'a dezvoltat și istoriografia națională. Pe la 1620, Mihail Moxa (Moxalie), un călugăr oltean, a tradus, din «cărți slovenești» și «alte izvoade», o cronică universală (chronograf), cu date din istoria Principatelor (până la 1489), cea dintâiu cronică scrisă românește ce s'a păstrat. În Moldova, vornicul Grigore Ureche a scris, în domnia lui Vasile Lupul, cea dintâiu cronică românească a Moldovei (până la 1594); dupe vechile letopisește slovenești ale țerei și dupe cronicari poloni. În același timp, și în Țara-Românească, sub domnia lui Matei Basarab, s'a tradus în românește *Viața patriarhului Nifon* (scrisă la începutul secolului al XVI-lea); în legătură cu această scriere, s'au tradus, probabil tot atunci, și vechile anale ale țerei, împreună cu istoria lui Mihai Viteazul, unite cu ea în cel dintâiu

corp de cronică a Țerei-Românești *). Un contemporan necunoscut (dacă nu logofățul Udriște Năsturel, care a tradus pe *Varlam și Ioasaf*, 1648) a scris domnia lui Matei Basarab, cu domniile anterioare dela 1601 încoace, folosind pentru timpul dela 1602—1618 cronica grecească în versuri a lui Matei al Mirelor asupra acelor domnii. Probabil în același timp s'a scris și partea dela început a croniceii, cu tradiția descălecatului (necunoscută lui Moxa), purtând stampila acestei epoce **).

Domniile lui Matei Basarab și Vasile Lupul s'au distins și prin mai multe fundațiuni bisericești, între cari mai renumită este mănăstirea Trei-Ierarhi în Iași, restaurată în timpul nostru, o podoabă a

*) Și în *Viața lui Nifon* (ms. rom. din 1654), și în istoria lui Mihai Viteazul, Țara-Românească e numită adeseori «Țara Muntenescă», nume întrebuițat în țară sub Matei Basarab (în *Indreptarea legii*) și introdus atunci din Moldova.

**) Cuvintele cronicarului: «Acesta este titlușul tuturor domnilor de atunci începându-se până acuma, precum adevărat se vede că este scris în toate hrisoavele țerei», nu se puteau spune dupe epoca lui Matei, când titlul de «herțeg al Amlașului și Făgărașului», întrebuițat încă de acest domn, începù să cadă în desuetudine.

arhitecturii românești. În această mănăstire, Vasile Lupul a înființat o școală mai înaltă, ca și Matei Basarab la Târgoviște.

Mișcarea literară din timpul acestor domni a aflat continuatori mai însemnați în Moldova, mai ales în istoriografie. Marele-logofăt Miron Costin († 1691) a continuat cronică lui Ureche (până la 1661). Influențat de cultura Renașterii umaniste, el a scris *Cartea pentru descălecatul dintăiu*, prima scriere românească despre începutul Românilor până la întemeierea Principatelor, stăruind mai ales asupra cuceririi și colonizării romane a Daciei de către Traian. Ideea latinătății, așa precum el cel mai întâiu o exprimă aici între Români, rod din semânța Renașterii din Italia, eră începutul Renașterii române. Același subiect a fost tratat de el și în două scrieri polone (una în proză, alta în versuri), scrise în Polonia (1684). El a scris și versuri românești despre originea Românilor, cum și poema *Viața lumii*, cu o introducere asupra versificațiunii românești. Contemporanul său, mitropolitul Dosoftei, care a tipărit mai multe cărți religioase, a scris

În versuri : *Psăltire pre verșuri tocmită* (tipărită la Unieș 1673) ; *Verșuri pentru prealuminații și slăvit-pomeniții domni* (Iași, 1681 și 1683), o poemă cronologică asupra domnilor Moldovei, ș. a. scrise rimate mai mici. Marele-logofăt Nicolae Costin († 1712), fiul lui Miron, a prelucrat *Cartea pentru descălecatul dintâiu* a tatălui său, amplificând-o cu erudiție din cronici universale ș. a. isvoare, dar fără un progres esențial în fond. În același fel el a amplificat cronica lui Ureche și a lui Miron Costin până la 1601, unindu-le cu scrierea de mai sus ca cronică dela începutul lumii; din istoria timpului său, el a scris cronica anilor 1709—1711 (compilată apoi cu cea dintâiu și cu urmarea din cronica lui Miron Costin și a continuatorilor săi Vasile Damian și Tudosie Dubău). O altă scriere a lui, *Ceasornicul Domnilor*, e o compilație erudită de filosofie morală. Învățatul principe Dimitrie Cantemir († 1723) încheie șirul marilor scriitori moldoveni dinaintea Fanarioșilor. *Chronicul vechimei a Romaño-Moldo-Vlahilor* (scris latinește și românește), cuprinzând istoria veche a

Românilor până la întemeierea Principatelor, este cea mai însemnată din scrierile sale istorice și tot-de-odată punctul culminant al istoriografiei românești din această perioadă. În românește el a mai scris: *Întâmplările Cantacuzinilor și Brâncovenilor* (scriere păstrată numai în traducție germană și grecească); *Divanul înțeleptului cu lumea*, o scriere filosofică-morală (tipărită românește și grecește la Iași 1698); *Istoria ieroglică*, o satiră politică, în care persoane contemporane sunt înfățișate sub nume de animale. Din cele scrise latinește sunt mai importante: *Istoria imperiului otoman* (tradusă în limbile engleză, franceză, germană și română); *Viața lui Constantin Cantemir*, tatăl său (fost domn); *Descrierea Moldovei* (tradusă în limbile germană și română).

În Țara-Românească, dupe Matei Basarab până la Fanarioți, s'a cultivat, pe lângă literatura religioasă, cu neînsemnate încercări de versificare, mai ales istoriografia. În domnia lui **Șerban Cantacuzino** (1678-1688), întemeietorul unei școale la Sf. Sava în București și promotor al culturii națio-

nale, cronica oficială a țerei a fost continuată de un logofăt (secretar) al familiei Cantacuzino, Stoica Ludesco, până în ultimul an al lui Șerban. Partea scrisă de dânsul, împreună cu părțile anterioare, compilate într'un corp de cronică, alcătuiesc cea mai veche cronică a Țerei-Românești, care, dupe ultima sa redacțiune din domnia lui Șerban Cantacuzino, se poate numi *cronica Cantacuzinească*. În opoziție cu această cronică, favorabilă Cantacuzinilor, un autor necunoscut a scris *Istoriile domnilor Țării-Românești* (până la 1688), îmbrățișând și istoria Moldovei și a Ungariei, cum și istoria universală, mai ales cu privire la Răsărit, cronică atribuită lui Constantin Căpitanul (Filipescu, † 1696). La aceeași epocă, Ardeleanul Gheorghe Brancovici a scris, în Țara-Românească, o cronică universală prescurtată, cu date din istoria română (până la 1686). În domnia lui **Constantin Brâncoveanu** (1688—1714), zelos protector al culturii intelectuale, sub care școala dela Sf. Sava ajunsese la deosebită înflorire, logofătul Radu Greceanu a scris istoria acestui domn (până

la 1713). Un istoric cu o cultură mai însemnată în acea epocă era stolnicul Constantin Cantacuzino († 1716), autorul unui rezumat al istoriei Țerei-Românești și Moldovei (până la 1693), scris italianește. Lui s'a atribuit și o istorie a Românilor dela început, din care s'a păstrat numai un fragment, cuprinzând originile, dela cucerirea și colonizarea romană a Daciei până la începutul invaziunilor (de un autor necunoscut).

În spiritul cronicarilor de până aci, pe cari i-au continuat, au scris, sub primii Fanarioți, vornicul Ion Neculcea, continuatorul cronicei lui Miron Costin (până la 1743), în Moldova, și vornicul Radul Popescu, continuatorul cronicei atribuite lui Constantin Căpitanul (până la 1728), în Țara-Românească. Dela Neculcea mai avem *Oseamă de cuvinte*, conținând tradițiuni istorice, «auzite din om în om, de oameni vechi și bătrâni». Radul Popescu a mai «izvodit» (cum însuși spune) o cronică a Țerei-Românești și a statelor vecine (probabil o redacțiune necunoscută a cronicei continuate de dânsul). Ei sunt ultimii re-

prezentanți mai însemnați ai vechei istoriografii românești.

Istoria politică a Principatelor în perioada domnilor din diferite familii e determinată mai ales de suzeranitatea turcească și de relațiunile puterilor creștine cu Turcia. Decadența politică sub suzeranitatea tot mai apăsătoare a Turcilor a avut ca urmare, mai înainte de toate, scăderea atribuțiunilor de suveranitate ale domnilor. Astfel vechiul drept al domnilor români de a bate monetă, exercitat încă de Ștefan Răzvan, în Moldova, și de Mihai Viteazul, în Țara-Românească (dupe o întrerumpere mai lungă), a fost pierdut sub domnia următorii; unele încercări ulterioare au rămas izolate. Pe lângă scăderea suveranității, a urmat și reducerea foarte simțitoare a puterii armate, infeudată suzeranului, cum și urcarea treptată a tributului, în cele din urmă aproape nemai suportabil pentru stoarșele țeri. În asemenea împrejurări, mântuire nu se putea aștepta decât dela marile puteri creștine.

Cel dintâiu prilej pentru o încercare de a scutura jugul apăsător se ivi în războaiele regelui polon Ioan Sobieski (1674—1696)

cu Turcii. Domnul Moldovei, **Stefan Petriceicu** (1672—1674 și 1683—1684), trecu atunci de partea Polonilor ; el fu apoi nevoit să părăsească țara, căzută pradă urgiei turcești. Pe urmă, **George Duca** (domnul Moldovei) și **Șerban Cantacuzino** (domnul Țerei-Românești) au trebuit să ia parte, în oastea turcească, la expediția contra Vienei (1683). Ambii domni au avut acolo o atitudine cât se putea da prietenească față de imperiali. Șerban le dedea informațiuni din tabăra turcească, trăgea cu tunuri încărcate cu paie, și le-a adus în tot felul însemnate servicii ; înaintea cortului său, el puse o cruce cu inscripție latină, al cărei înțeles era că el, ca creștin, nu putea fi dușman creștinilor. Dupe respingerea Turcilor dinaintea Vienei, cu care începù decadența puterii lor, Șerban se apropiè, în timpul războiului următor, tot mai mult de imperiali. În cele din urmă, el trimise chiar o deputație la Viena spre a face o legătură definitivă, recunoscând suzeranitatea împăratului, în condițiuni ce garantau autonomia țerei și moștenirea tronului în

familia Cantacuzino (descendentă, în linie femeiască, din Basarabi) ; dar moartea pripită îi zădărnici acest proiect.

Urmaşul său **Constantin Brâncoveanu**, ca şi **Constantin Cantemir** (1685—1693) în Moldova, s'au menţinut în domnie numai urmând o politică turcofilă. Dar prin pacea dela Carlovitz (1699), casa de Austria câştigând Ungaria turcească, atară de Banatul Timişoarei, şi Ardealul, influenţa ei în Principate deveni cu atât mai puternică. În acelaşi timp începù şi influenţa rusească. În negociaţiunile de pace dela Carlovitz, Rusia îşi însuşi rolul de proectoare a creştinilor ortodoxi din imperiul otoman, menţinând acest punct de vedere şi în pacea separată ce a încheiat cu Turcia. Deci în războiul ruso-turc din 1711, domnul Moldovei, **Dimitrie Cantemir** (1710—1711), se uni cu ţarul protector. Prin tractatul încheiat cu Petru cel Mare (13 Aprilie), el recunoşte suzeranitatea ţarului, îndatorindu-se a servi cu trupe auxiliare în războaiele ce vor fi întreprinse pentru liberarea Moldovei şi a celorlalţi creştini de sub jugul turcesc ;

iar țarul garantă autonomia țerei, cu dreptul de moștenire a tronului în familia lui Cantemir în linie bărbătească, afară de cazul când domnitorul s'ar destace de biserica ortodoxă sau ar fi necredicios țarului. Dar înfrângerea Rușilor la Stănilești pe Prut a silit pe Cantemir să se retragă în Rusia, pierzând tronul. În acest războiu, și Constantin Brâncoveanu se apropiă de Rusia, făcând o învoială secretă pentru cooperare, în data ce Rușii ar intra învingători în Țara-Românească. Pârît apoi la Poartă de adversarii săi politici, el fu dus la Constantinopole și decapitat dimpreună cu fiii săi. Urmașul său **Stefan Cantacuzino** (1714—1716), fiul stolnicului Constantin, bătut de aceeași necredință față de suzeran, avu același sfârșit.

Dupe Dimitrie Cantemir și Stefan Cantacuzino, tronurile ambelor Principate au fost ocupate prin voievozi numiți direct de Poartă, mai ales din familiile grecești mai distinse din Fanar, o suburbie a Constantinopolei, și de regulă dintre foștii mari-dragomani

(între cari și unii pământenii fanariotizați), a căror cunoștință de limbi străine și abilitate diplomatică, pe lângă devotamentul dovedit, îi recomandau pentru guvernarea țărilor române în sensul politicii turcești. Sub domnia Fanarioșilor (1711/16—1821), decadența politică a atins ultimul grad, așa încât numai așezămintele naționale abia au mai păstrat celor două Principate caracterul de state naționale, ca țări deosebite de provinciile imperiului otoman. Împreună cu decadența politică, a urmat, sub acești domni străini de aspirațiunile naționale, și decăderea culturii românești, care începuse a înflori sub domniile pământenilor, aflând apoi continuatori la Românii de peste munți. În aceeași măsură a decăzut și starea economică, prin stoarcerea cărora nefericitele țări au fost date pradă. Tributul cu darurile obișnuite se urcă peste 200.000 de taleri pe an, iar pentru fiecare numire în domnie se mai plătește deosebit până la 100.000 de taleri, uneori și mai mult; la aceste sume se mai adăugau nenumărate daruri în bani și în prețioase pentru lacomii funcționari

și trimișii extraordinari ai Porții. Desele schimbări de domnie (în Țara-Românească 38 în 105 ani, în Moldova 36 în 110 ani), prin cari Poarta își sporea veniturile, puneă vârf cumplitelor vremi. În legătură cu aceste rele, răul sel mai mare ce domnia Fanarioților a adus țărilor române a fost însă stricarea moravurilor, corupția morală în Stat și în societate. «Vai, vai, vai de țară!»—exclamă cu patriotică durere bătrânul cronicar Neculcea.—«Ce vremi cumplite au ajuns, și la ce cumpănă au căzut! Doară Dumnezeu de-a face milă cu tine, săracă țară, la ce obiceiuri ai ajuns, ca să scapi dintraceste obiceiuri spurcate».

În războaiele ce statele vecine au purtat cu Turcii, ambele Principate au avut să îndure dese ocupațiuni streine, însoțite de desmembrări teritoriale. În războiul sfârșit cu pacea dela Passarovitz (1718), Țara-Românească a pierdut Oltenia, cedată de Turci, împreună cu Banatul Timișoarei, împăratului Carol VI. În războiul următor (1736—1739), casa de Austria voia să anexeze și Muntenia, împreună cu Moldova; dar ea întâmpină opoziția Rusiei, care ce-

reă recunoaşterea Țerei-Româneşti şi a Moldovei ca Principate independente, sub protectorat rusesc. Ruşii intrând apoi în Moldova, boierii făcură act formal de închinare, în condiţiuni ce garantau autonomia țerei, cu excluderea Ruşilor, Grecilor ş. a. streini dela dregătorii, rezervate pământurilor (1739). Rivalitatea între cele două puteri vecine, cu privire la Principate, a fost scăparea acestora. În pacea dela Belgrad (1739), Austriicii au trebuit să retrocedeze Oltenia, iar Ruşii să renunţe la Moldova ocupată. Dar în războiul din 1768—1774, Rusia încercă din nou să aducă la îndeplinire proiectul de cucerire a Principatelor, sub cuvânt de liberare de sub jugul turcesc; numai intervenția Austriei a împiedecat atunci ca țerile române, ocupate de Ruşi, să fie anexate de ei. Pentru bunele servicii ale Cabinetului dela Viena, Turcii au cedat Austriei unghiul nord-vestic al Moldovei, numit de atunci (dupe numele unei păduri între Cernăuți şi Hotin) Bucovina (1775), cu vechea capitală a Moldovei (Suceava) şi cu mormintele vechilor ei domni. În războiul ruso-turc din

1806—1812, Moldova pierdù și partea dintre Prut și Nistru, anexată de Ruși, împreună cu raialele turcești din această parte, și numită de atunci Basarabia (dupe vechiul nume al părții de lângă Dunăre ce fusese odinioară a Basarabilor). Precum sub ocupațiunile anterioare, așa și în timpul lungii ocupațiuni rusești din acest din urmă războiu, ambele Principate au avut să sufere mult din partea oștilor streine, cari le tratau mai mult ca țeri cucerite decât ca țeri ce aveau să fie liberate de sub jugul turcesc. La reclamațiunile contra jafurilor comise de trupele rusești asupra țăranilor români, generalul Kutusov răspundeà: «Le voi lăsa lor ochii pentru a plânge». Aceștia erau liberatorii cari, în numele dragostei creștine, veneau să mântuească țărele române de jugul necredincioșilor.

Astfel decadența Principatelor sub domnia Fanarioților a adus și asupra toarele ocupațiuni streine, cu desmembrările teritoriale ce le-au urmat. Ea a mai adus și ingerența Rusiei, cu drept de intervenție la Poartă în afacerile Principatelor, drept recunoscut formal prin tractatele de pace

dela Kuciuk-Kainardji (1774) și dela București (1812), din care s'a dezvoltat protectoratul rusesc, în cele din urmă, mai apăsător chiar decât suzeranitatea turcească. Când urgia domniei Fanarioților a adus Principatele la marginea pierzării, revoluția națională din 1821 aduse renașterea politică dela care a purces mântuirea țărilor române prin ele înseși.

Dacă sistemul de guvernare impus de Turci prin domniile fanariote a pricinuit atâta rău, totuși nu toți voievozii fanarioți au fost vinovați de urmările acestui sistem. Unii din ei au lăsat și nume bun în istoria Principatelor. Chiar cel dintâiu, **Nicolae Mavrocordat** (prin muma sa, descendent al Mușatinilor), care a domnit de două ori în Moldova (prima dată, încă înainte de Dimitrie Cantemir) și de două ori în Țara-Românească, avea grije de o bună guvernare, cum și de propășirea culturală. Fiul său **Constantin Mavrocordat**, care a domnit în mai multe rânduri în ambele Principate, a introdus reforme în favoarea țăranilor (1746 în Țara-Românească, 1749 în Moldova), dându-le posibilitatea de a se

liberă de șerbie prin plata unei sume, cum și fixând zilele de lucru (24 pe an) datorite proprietarului, și regulând dările. **Grigore Alexandru Ghica** (strănepotul Ghiculeștilor cari au domnit în ambele Principate în a doua a jumătate a secolului XVII-lea) a introdus mai multe îmbunătățiri, între cari mai ales fixarea lefilor și veniturilor boierilor în Moldova (1776), spre a înlătură abuzurile. El a protestat, împreună cu divanul domnesc, contra cedărei Bucovinei, și fu ucis de Turci, fiind bănuir de necredință față de Poartă. **Ion Caragea** (urgisit pentru jafurile sale), în Țara-Românească, și **Scarlat Calimah**, în Moldova, au introdus îmbunătățiri legislative: *Condica lui Caragea* (1818) și *Pravila lui Calimah* (1819), ambele alcătuite în grecește și traduse în românește.

Decadența națională sub domnia Fanariotilor se manifestă și în viața culturală. Limba grecească deveni predominantă în societatea înaltă, mai mult sau mai puțin înstreinată de neam prin contaminare fanariotă; mănăstirile, în mare parte stăpânite de călugări greci, încetară a fi foca-

rele culturii naționale de altă dată; școalele superioare din București și Iași erau grecești, învățământul în familie, cum și în școale inferioare, grecizat. Abia spre sfârșitul domniei Fanarioților s'au înființat cele dintâi școale românești mai înalte: școala de preoție a mitropolitului Veniamin Costachi, în mănăstirea Socola, lângă Iași (1804), școala lui Gheorghe Asachi, la Iași (1814), și școala Ardeleanului Gheorghe Lazăr, la Sf. Sava în București (1816).

Literatura națională e reprezentată prin câți-va scriitori bisericești și profani, de mai puțin merit decât înaintașii lor. În Moldova au fost mai însemnați spătarul Ion Canta (Cantacuzino), care a continuat cronică lui Neculcea (până la 1769), și Ienache Cogălniceanu, care a continuat cronică compilată a lui Alexandru Amiras (1662—1733), până în timpul său (1774), și a scris «Stihuri» asupra tragicului sfârșit al lui Grigore Ghica Vodă (1777). În Țara-Românească, *Letopisețul Țării Românești și a Moldovei* (compilat înainte de 1775) și cronicile lui Dio-

nisie Eclesiarhul (1764—1815, ca urmare la o continuare a croniciei lui Radul Popescu) și Zilot Românul (1796—1821) sunt ultimile producțiuni ale vechei istoriografii românești. Singurii scriitori mai învățați erau Mihaîl Cantacuzino, care a scris *Genealogia Cantacuzinilor* și *Istoria Țerei-Românești* (până la 1774) cu date statistice și geografice (tradusă în grecește de Tunusli, 1806), și Ienache Văcărescu, care a scris *Istoria otomanească* (terminată în 1794), o gramatică a limbei românești (1787) și poesii lirice. Cele mai însemnate scrieri istorice s'au publicat în grecește: *Istoria României* (1816, când pentru prima dată se întrebuințează numele de «România»), cuprinzând istoria veche a Românilor până la întemeierea Principatelor, de Dimitrie Philippide, și *Istoria Daciei* (3 vol. 1818—1819), cuprinzând istoria țărilor române (din antichitate până la 1812), de Dionisie Fotino.

Cele mai de frunte opere ale literaturii românești din această epocă s'au scris la Românii de peste munți, unde curentul literar de deșteptare națională, în-

ceput în Principate sub domnii pământenii, a aflat continuatorii cei mai însemnați. Scrierile istorice și filologice ale lui Samuil Clain († 1806), Gheorghe Șincai († 1816) și Petru Maior († 1821), cu efectele ce ele au produs și dincoace de munți, au inaugurat o nouă eră în istoria culturii românești. Curentul latinist, introdus de ei prin scrierile lor asupra limbii și istoriei naționale *), a fost cel mai puternic mobil al renașterii naționale dela care a purces renașterea politică și culturală în Principate. Pe lângă acest curent venit de peste munți, mai ales influența literaturii franceze, introdusă prin Fanarioți, a pregătit spiritele pentru marea mișcare națională a Renașterii. Ca foști dragomani și cunoscători ai limbii diplomatice franceze, pe care o cultivau cu predilecție, Fanarioții au introdus în Principate curentul cultural francez, care a determinat

*) Mai însemnate sunt : *Elementa linguae Daco-Romanae*, de S. Clain și G. Șincai (1780 și 1805), cea dintâi gramatică a limbii române, cu litere latine; *Istoria pentru începutul Românilor în Dacia*, de P. Maior (1812); *Chronica Românilor* (86—1739), de G. Șincai (tipărită abia în 1853); *Lesicon românesc-lătesc-unguresc-nemțesc*, de S. Clain, P. Maior, ș. a., cu o introducere despre scrierea limbii românești cu litere latine (tipărit 1825).

noua desvoltare. Sub influența literaturii franceze și a ideilor liberale din Occident, a luat naștere revoluția națională din 1821, care a pus capăt domniei Fanarioților.

* * *

Revoluția din 1821, care a restabilit domniile pământene în ambele Principate, a fost provocată parte prin stările din lăuntru, parte prin influențe din afară. Mai înainte de toate, ea eră rezultatul asuprirei fără conștiință a ȧeranului sub regimul fanariot. Alătura cu nemulțumirea ȧeranelui, eră și aspirațiunile naționale ale clasei cultivate române, tinzând la readucerea domniilor pământene, năzuințe manifestate în tot timpul Fanarioților, atât prin repetate reclamațiuni la Poartă, cât și prin cereri adresate Curților dela Viena și St. Petersburg. Pe lângă acestea, au mai intervenit și deșteptarea simțului național prin noul curent literar de peste munți, cum și influența literaturii franceze, prin mijlocirea căreia marea revoluție franceză a răspândit nouele sale idei și în ȧerile române. Vântul de libertate, purces dela marea furtună

ce a dărâmat Bastilia, a dat naștere și furtunei ce a măturat pe Fanarioți.

Precum aspirațiunile naționale ale clasei cultivate găseau răsunet în literatura acelei epoci, așa și suferințele țăranului. Înainte de 1821, sub asupritoarea domnie a lui Ion Caragea (1812—1818), un boier român (probabil un Golescu) a scris o comedie politică, cu ritmul ironic: «Starea Țării Rumânești în zilele Măriei Sale lui Ioan Caragea Voevod, făcută cu cheltuiala săracilor din ceea ce au mai rămas» *). Prin dialoguri între țărani și slujbași fiscali, ea înfățișă suferințele țăranului, stors și schingiuit de către dregătorii asupritori, și satiriză pe Greci și limba lor; acțiunea se încheie cu un blestem cumplit asupra împilătorului fanariot. Asemenea glasuri se auzeau puțin înainte de 1821: ele exprimau durerea țăranului, prin cuvântul boierului național, luminat de nouele idei primite prin mijlocirea literaturii franceze. Astfel revoluția din 1821 a fost rezultatul aspirațiuni-

*) N. Iorga. *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*. II, 365.

lor naționale și progresiste ale clasei cultivate, unite cu mișcarea țărănească.

Mișcarea porni în același timp și în Moldova și în Țara-Românească, cu prilejul răscoalei grecești (zavera) ce «Eteria» (o societate înființată cu scopul de a pregăti liberarea Greciei de sub jugul turcesc) a început în Principate, găsim aici sprijin la Fanarioți. Capul Eteriei era Alexandru Ipsilanti, fiul fostului voivod Constantin Ipsilanti. Eteriștii voind să provoace, prin o răscoală în Principate contra Turcilor, revoluția pentru liberarea Greciei, Ipsilanti, cu cetele de ostași (zavergii) adunați în Basarabia, intră în Moldova (Februarie 1821), unde voivodul Mihail Suțu se uni cu ei. De aici, Ipsilanti trecu în Țara-Românească, al cărei voivod, Alexandru Suțu, murise puțin mai înainte. Scopul lui era de a se face stăpân pe țerile române, spre a conduce de aici revoluția grecească. Zavera astrel începută era semnalul pentru revoluția românească contra urgisitului regim fanariot.

Revoluția începui ca mișcare țărănească în ambele țeri deodată. În Moldova, câți-

va boieri naționali răsculară, în unele județe, ȧeranii asupra Grecilor; Mihail Suțu retrăgându-se în Rusia, o căimăcămie (locotenență domnească), sub prezidența mitropolitului Veniamin Costachi, luă guvernul. În ȧara-Românească, capul mișcării eră Olteanul **Tudor Vladimirescu**, moșnean din Gorj și fost «comandir» de panduri (gendarmi olteni); cu el s'au unit și mai «mulți boieri patrioți întru asemenea bune cugetări cu ale norodului asemenea», cum el însuși zice în proclamațiunile sale. Răsculând ȧeranii în Oltenia, Tudor se făcù stăpân pe această parte de țară; în fruntea unei oștiri de peste 5000 de oameni, el intră apoi în București și luă cârmuirea (Martie). În proclamațiunile sale, el arată ca scop al mișcării «scăparea robiei» și încetarea jafurilor și nedreptăților ce «norodul au cercat până acum din pricina oblăduitorilor domni». Ipsilanti, căutând să-l atragă în partea mișcării eteriste, primì drept răspuns: «În Grecia este locul Grecilor, iar în ȧara-Românească al Românilor». Incepând ca răscoală ȧerănească, mișcareșă lui Tudor, susținută de boieri na-

ționali, deveni o revoluție politică și națională, al cărei scop, pe lângă îndreptarea soartei țăranului, eră îndepărtarea Grecilor dela domnia țărilor române și răsturnarea regimului fanariot. Prins și ucis de Greți (27 Maiu), Tudor a devenit eroul martir al mișcării naționale din 1821. Cu moartea lui, dupe care oștirea lui s'a împrăștiat, se sfârși revoluția românească.

Intre acestea, Turcii intrară în Principate spre a restabili ordinea. Ipsilanti, bătut la Drăgășani (în Oltenia), fugi în Ardeal; resturile zavergiilor fură sfărâmate la Sculeni (în Moldova). În timpul ocupațiunei turcești (Mai 1821—Iunie 1822), partidul național din ambele Principate, care stăruia pentru restabilirea domniei pământene, a isbutit să aducă la îndeplinire aceeașă dorință. Mai ales boierii naționali din Moldova, în unire cu mitropolitul Veniamin Costachi, au avut partea cea mai însemnată în această privință, prin agitația și acțiunea lor politică. Ei trimiseră petițiuni la Poartă, ale căror cereri principale erau: înnoirea drepturilor acordate prin vechile capitulațiuni, înlăturarea Grecilor din dre-

gătoriile țerei, scoaterea mănăstirilor din mâinile Grecilor și redarea lor în posesiunea clerului național, regularea dărilor și alegerea unui domn pământean. Poarta orânduî apoi ca ambele Principate să arate, prin deputațiuni trimise la Constantinopole, dorințele lor, și ceru deputațiunilor să recomande câte un candidat pentru domnie dintre boierii pământenii. Așa fură numiți **Grigore Dimitrie Ghica** (urmaș al foștilor domni Ghica dinainte de Fanarioți), în Țara-Românească, și **Ion Alexandru Sturza**, în Moldova, ca cei dintâi domni pământenii dupe Fanarioți (Iunie 1822).

Despre aceste evenimente, vornicul Alexandru Beldimanu (contemporan) a scris, în spirit național, o cronică rimată: *Tragodia sau jalnica Moldovei întâmplare după răsvrătirea Grecilor*.

În timpul domnilor pământenii până la 1866 a urmat restaurațiunea politică a Principatelor, prin care s'au pregătit unirea lor într'un singur Stat, întemeierea Dinastiei și constituirea noului Stat România prin noua Constituție. Unirea, Dinastia și Constituția erau aspirațiunile naționale cele de

căpetenie, ideile conducătoare în această ultimă fază a istoriei Principatelor.

Una din cele dintâi preocupățiuni ale patrioților, dupe restabilirea domniei pământene, eră întocmirea unei constituțiuni. Inceputurile în această privință s'au tăcut în Moldova, prin un proiect de constituție, alcătuit în 1822 dupe vederile mai înaintate din Europa occidentală, deși în spirit oligarhic, cu libertăți constituționale numai pentru clasa boierească. Proiectul întâmpină însă opoziție la partidul rusofil și la guvernul rusesc, care se declară hotărât contra tuturor înnoirilor și proiectelor de schimbări, făcute de «elementele turburătoare», cum zicea. Astfel proiectul de constituție din 1822 a rămas numai un document despre cugetarea politică a boierilor progresiști din acea epocă.

Amestecul Rusiei în această afacere internă se întemeia pe dreptul său de intervenție la Poartă în favoarea Principatelor, obținut prin tractul dela Kuciuk-Kainardji, cum și pe un firman obținut în 1802, prin care durata de guvernare a voievozilor se fixa pe șapte ani, cu dispoziția ca ei să

nu poată fi destituiți înainte de acest termen decât în caz de vină constatată de ambele puteri, după ce fapta va fi adus mai întâiu la cunoștința ambasadorului rus. De acest drept, confirmat prin tractatul dela București, guvernul rus s'a folosit spre a se opune proiectului de constituție ce ar fi urmat să aducă o schimbare radicală în modul de guvernare și contrară intențiilor sale în Principate. Tendințele reformatoare în sens liberal, manifestate cu prilejul acestui proiect, au dat Rusiei motivul de a încheia în 1826 convenția dela Akkerman, explicativă tractatului dela București. Prin aceasta, Poarta se îndatoră să păzească privilegiile garantate Principatelor prin tractatele și hâtișerifurile anterioare ; se prevede, între altele, ca domnii să fie aleși dintre pământenii de către Adunarea obștească și investiți de Poartă pe timp de șapte ani, neputând fi destituiți înainte de acest termen decât cu consimțământul Rusiei, în condițiunile prevăzute în firmanul din 1802 ; se dispunea ca domnii, împreună cu divanurile respective, să ia măsuri grabnice pentru a face îmbunătă-

țirile necesare, cari vor alcătui un *Regulament general* pentru fiecare țară și vor fi aplicate îndată. Astfel Rusia caută să-și asigure în Principate influența sa ca putere protectoare și să determine viitoarea lor organizare prin regulamentul cerut.

Acest plan fu adus la îndeplinire în urma războiului ruso-turc din 1828—1829. Prin tractatul de pace dela Adrianopole (14 Septembrie 1829), protectoratul rusesc asupra Principatelor române se stabilî în mod definitiv, și Poarta se legă să confirme regulamentele administrative, făcute în timpul ocupațiunei rusești, «cari în viitor vor trebui să servească de baze pentru regimul interior al celor două țeri». Ocupând Principatele la începutul războiului, Rușii siliră pe cei doi domni a se retrage din seaun, fiind numit generalul Palin ca guvernator cu titlul de prezident al Divanurilor. În același timp fură numite, în ambele Principate, comisiuni pentru alcătuirea regulamentelor administrative, dupe un proiect rusesc ce li s'a comunicat. În acest mod, Rusia a impus noua orga-

nizare a Principatelor prin *Regulamentul organic*, dictat dela St. Petersburg.

Pe timpul alcătuirii regulamentului s'a redactat în Țara-Românească un memoriu asupra dorințelor naționale. Intre cele 25 de puncte ale memoriului se cerea: unirea Principatelor într'un singur Stat, care să fie neatârnat de Turcia; cărmuirea acestui Stat să fie încredințată unui principe din «familiile domnitoare în Germania de sus», cu drept de moștenire, care să domnească dupe o constituție; principele și moștenitorii săi să primească credința ortodoxă și să se recunoască Români. Eră cea dintâiu manifestare a dorințelor naționale pentru unire, neatârnanare și dinastie, cu un principe din o familie domnitoare în Apus, pe lângă cererea unei constituțiuni, formulată mai înainte de Moldoveni. În același timp, și în Moldova se manifestau tendințe de unire, sub un principe din o dinastie occidentală. În comisiunea pentru alcătuirea Regulamentului organic al Moldovei, vistierul Iordache Catargiu propuse unirea ambelor Principate sub o singură domnie, cu rezerva ca prin-

cipele acestui nou Stat să nu aparțină nici uneia din cele trei puteri vecine (Austria, Rusia și Turcia). Propunerea, primită de comisiune, întâmpină însă opoziție la guvernul rusesc și fu părăsită. «Unirea celor două Principate și așezarea unui principe străin» (din o dinastie europeană, cu preferință din Germania) era, cum arată o corespondență franceză din București (1834) și rapoarte consulare din acel timp, o dorință generală în ambele țări. Numai opoziția Turciei suzerane și a Rusiei protectoare, secundate de Austria vecină, a întârziat realizarea acestei dorințe naționale, contrară intențiilor lor în Principate.

Regulamentele organice, alcătuite dupe instrucțiunile primite dela St. Petersburg și sub priveghierea generalului Palin, apoi a generalului Kiselev (numit în Noemvrie 1829 în locul celui dintâiu), și votate de Obșteștile Adunări, convocate în acest scop, au fost puse în aplicare în Țara-Românească în Iulie 1831, iar în Moldova în Ianuarie 1832. Ele cuprindeau și instituțiuni politice și dispozițiuni administrative. Prin instituțiunile politice se regulă alegerea

domnului de către Obșteasca Adunare extraordinară și alcătuirea acesteia; puterea domnului se mărginează prin Obșteasca Adunare obișnuită, compusă din clerul înalt și din reprezentanții aleși ai boierilor; domnul are dreptul să dissolve Adunarea, aducând cazul la cunoștința puterii suzerane și a celei protectoare, dar și Adunarea are dreptul să reclame la cele două puteri. Cu privire la organizarea administrativă, se prevedeau măsuri folositoare pentru toate ramurile administrațiunii și ale serviciilor publice, în cari se recunoaște influența lui Kiselev, bărbat cultivat și cu vederi înaintate. Aceste dispozițiuni, dictate de un spirit mai mult sau mai puțin progresist, eră însă în contradicție cu privilegiile recunoscute boierilor, cărora singuri erau rezervate funcțiunile publice și gradele în armată și cari erau scutiți de ori ce dare către Stat, birurile apăsând numai asupra țăranilor. Regulamentul, deși introducea unele îmbunătățiri și pentru țăranii, le impunea, în afară de darea toată către Stat, și muncă grea pentru proprietar, reducând și câțișea de pământ ce proprietarul eră

dator să le pună la dispoziție. Dorind a câștiga clasa de sus pentru scopurile sale politice, regimul rusesc sacrifică pe țăranii boierilor. Pentru buna aplicare a regulamentului organic, Kiselev avu o deosebită grijă. Conform dispozițiilor tractatului dela Adrianopole, el înființă și o trupă armată pentru siguranța dinlăuntru (dorobanți), formă un corp de grăniceri, cum și un început de miliție. Înțeleapta guvernare a generalului Kiselev țină până în Aprilie 1834, când trupele rusești au evacuat Principatele. «Șoseaua Kiselev» îi păstrează amintirea în Capitală.

Dupe încetarea ocupațiunei rusești, urmă să se aleagă domnii, conform Regulamentului organic, fiind investiți pe viață, conform tractatului dela Adrianopole. Dar prin convenția dela St. Petresburg, din 20 Ianuarie 1834, Rusia și Turcia se învoiră ca, de astădată numai, domnii să fie numiți pe șapte ani. În înțelegere cu Rusia, fură deci numiți **Alexandru Dimitrie Ghica** (fratele domnului precedent), în Țara-Românească, și **Mihail Sturza**, în Moldova (Aprilie 1834). Prin aceeași con-

venție se fixă și tributul ce ambele Principate aveau să plătească Porții, la 6000 pungi (=3.000.000 piaștri) pe an. Rusia luă toate măsurile pentru a ține sub ascultare pe noii domni, supravegheați cu ochi de Argus de către consulii ruși la București și la Iași. Reformele începute sub acești domni, în marginile Regulamentului organic, se împiedecau mereu de ingerențele rusești.

Dupe șapte ani, tronurile ambelor principate având să fie ocupate prin alegere, unioniștii din Țara-Românească propuneau candidatura lui Mihail Sturza, spre a realiza astfel unirea. Dar sub influența Rusiei fu ales în Țara-Românească **George Bibescu** (1842), iar în Moldova rămase Sturza. Un pas însemnat spre unire s'a făcut, sub acești domni, prin desființarea vămilor între cele două Principate (1846). Amândoi au introdus reforme folositoare, între cari mai ales desrobirea țăganilor de pe moșiile episcopilor și mănăstirilor, pe lângă îmbunătățiri economice și administrative. Invățământul primî o dezvoltare mai mare, înființându-se mai multe școale

primare, cum și școale secundare și speciale. La Colegiul Național dela Sf. Sava din București (înființat de Gr. D. Ghica în locul vechei școale domnești) s'au introdus cursuri superioare (drept, filosofie și literatură, matematici și științe); la Iași s'a înființat pentru «învățăturile înalte» Academia Mihăileană (1835), din care s'a dezvoltat Universitatea de azi. Spre a favoriza comerțul, Sturza făcù unele înlesniri Evreilor, prin cari s'au deschis prea largi porțile imigrațiunei evreești în Moldova, cu urmări se s'au simțit apoi destul de greu.

Tendențele reformătoare în ambele Principate, cari cereau și reforme constituționale, întâmpinau însă mereu obstacole la puterea protectoare, prin ingerențele ei în sens reacționar. Astfel s'a format un curent din ce în ce tot mai puternic contra protectoratului rusesc, devenit mai urgisit chiar decât suzeranitatea turcească, și contra Regulamentului organic, în puterea căruia Rusia împiedecă dezvoltarea constituțională a Principatelor. Reformiștii alcătuiau partidul «național», iar reacționarii rusofili erau partidul advers. Revoluția din

1848 în Apus a provocat apoi o mișcare revoluționară și în Principate.

Mișcarea începù în Moldova cu o mare întrunire publică, ținută la Iași (27 Martie), care decise a înainta domnitorului un memoriu asupra cererilor naționale. Se cereau reforme constituționale și administrative, reforme în organizarea justiției, a învățământului și a clerului, înturnarea către Stat a averilor mănăstirilor închinat la locuri streine, îmbunătățiri economice și măsuri pentru îmbunătățirea soartei ȣeranilor prin împrôpietărirea clăcașilor. Mihail Sturza, devotat Rusiei, refuză să primească propunerile de reforme ; din ordinul lui, unii din capii mișcării fură arestați, alții exilați. Câți-va se duseră în Bucovina, unde Mihail Kogălniceanu a publicat *Dorințele partidei naționale din Moldova*. Ele cuprindeau, pe lângă cererile din memoriu, egalitatea civilă și politică a tuturor cetățenilor și unirea Principatelor, cu protěstări vii contra protectoratului rusesc.

În Ȣara-Românească, un comitet revoluționar întocmì un proiect de constituție, dupe ideile republicane din Francia, cu

vederi mai radicale decât ale partidului național din Moldova. În 11 Iunie o deputație, venind în lungă procesiune la palatul domnesc, prezentă domnitorului noua Constituție (proclamată în 9 Iunie la Islaz) spre semnare. George Bibescu, silit să o semneze, abdică după două zile, necutându-l a se opune nici mișcării revoluționare nici Rusiei. Sub guvernul provizoriu, constituit sub prezența mitropolitului Neofit, cum și sub căimăcămia instituită de Turci (dintre membrii fostului guvern), mișcarea revoluționară s'a manifestat mai ales contra protectoratului rusesc și a Regatului organic (ars de popor la Mitropolie). Numai elementele mai radicale au manifestat și contra Turciei, cerând înlăturarea suzeranității turcești, ca și a protectoratului rusesc, și proclamarea unei revoluțiuni generale românești (în unire cu Ungurii), cu scop pe a realiza neatârarea și unirea tuturor Românilor. Ideea unirii găsește expresie și în steagul tricolor albastru-galben-roșu (combinat din colorile ambelor Principate) ce s'a introdus de guvernul provizoriu, Rusia cerând intervenția

armată a Porții, trupele turcești sub Omer-Pașa intrară în București, unde s'a produs o ciocnire sângeroasă între Turci și corpul de pompieri români sub căpitanul Zăgănescu, în dealul Spirei (13 Septembrie). Aceasta provocă și intervenția armată a Rusiei. Armatele celor două puteri năbușiră revoluția și așezară caimacam pe Constantin Cantacuzino. Capii partidului revoluționar, nevoiți să emigreze, au găsit adăpost în Apusul civilizat, unde au continuat acțiunea lor pentru cauza națională.

În urma acestor întâmplări, Rusia și Turcia încheiară convenția dela Balta-Liman (1 Mai 1849), prin care dispozițiunile Regulamentului cu privire la alegerea domnului și la Obșteasca Adunare fură modificate. În locul alegerii domnului pe viață se introduse iarăși numirea pe șapte ani, dupe înțelegerea luată între cele două Curți; iar Obșteasca Adunare fu înlocuită, în mod provizoriu, prin un Divan compus din «boierii cei mai vrednici de încredere» și din membrii înaltului cler, cu atribuțiunile de a vota impozitele și de a examina budgetul. În Țara-

Românească fu deci numit **Barbu Știrbei** (frate cu Bibescu și fiu adoptiv al ultimului Știrbei), iar în Moldova, **Grigore Ghica**. Eră ultima dată când cele două puteri au mai dispus de tronurile române, ocupându-le dupe bunul lor plac (prin «înalți funcționari», cum se zicea în convenție).

Ultimii domni numiți, conducându-se de un luminat patriotism, au dus mai departe opera de restaurare, introducând mai multe îmbunătățiri în administrație, în organizarea militară, în învățământ (mai ales prin înființarea de școale speciale: militare, de chirurgie și de moșit, de arte și meserii, de inginerie, ș. a.), pe lângă măsuri pentru îndreptarea stărei țăranilor și pentru desrobirea țăganilor boierești. Dar buna lor guvernare a fost îngreuiată mult prin ocupațiunile streine ce s'au succedat: mai întâiu eră ocupațiunea prin trupele turcești și rusești, dupe năbușirea revoluțiunei (până la 1851), apoi ocupațiunea rusească (1853—1854), în timpul căreia domnia lor fu suspendată, în sfârșit ocu-

pațiunea austriacă (1854—1856) pe timpul războiului de Crimeea.

Cu prilejul congresului dela Paris, ținut pentru încheierea păcii dupe acest războiu, ambii domni, în memoriile adresate de ei Cabinetului francez și Congresului, cereau unirea celor două țeri sub un principe dintr'o dinastie europeană, ca cea mai de căpetenie dorință națională și ca singurul mijloc de a rezolvă în mod satisfăcător chestiunea Principatelor. Plenipotențiarii Franciei propuseră deci ca Congresul să admită și să proclame unirea cerută; dar propunerea întâmpină opoziția plenipotențiarilor Turciei și ai Austriei și nu isbuti. În cele din urmă, Congresul decise ca să se convoace, în fiecare din cele două țeri, un Divan ad hoc care să se pronunțe asupra organizării definitive a Principatelor. Pe lângă această hotărîre, tratatul de pace dela Paris (30 Martie 1856) mai dispunea în privința țărilor române: desființarea protectoratului rusesc, punând Principatele sub garanția colectivă a celor șapte puteri întrunite în Congres (Austria, Franca, Marea-Britanie, Prusia, Rusia, Sar-

dinia și Turcia); respectarea autonomiei lor sub suzeranitatea Porții; libertatea navigațiunei pe Dunăre, sub supraveghierea unei Comisiuni europene; cedarea de către Rusia a părții de lângă Dunăre a Basarabiei (trei județe), care fu reunită cu Moldova. Curând dupe aceasta expirând termenul de guvernare a celor doi domni, ei se retraseră, și în locul lor fură numiți caimacami (Alexandru D. Ghica, fostul domn, în Țara-Românească, și Teodor Balș, apoi Nicolae Vogoride, în Moldova), sub cari urmă să se întrunească Divanurile ad hoc.

În Septemvrie 1857 se deschiseră Divanurile ad hoc ale ambelor Principate. În ședințele din 7 Octomvrie (Adunarea Moldovei) și din 9 Octomvrie (Adunarea Țerei-Românești), ele au votat, ca cele dintâi dorințe naționale, următoarele patru puncte: Respectarea drepturilor Principatelor și a autonomiei lor, în cuprinderea vechilor capitulațiuni încheiate cu Poarta, și neutralitatea teritoriului lor; unirea Principatelor într'un singur Stat sub numele de România; prinț strein cu moșteni-

rea tronului, ales dintr'o dinastie domnitoare de ale Europei și ai cărui moștenitori să fie crescuți în religia țerei; guvern constituțional, cu o Adunare obștească în care să fie reprezentate interesele generale ale Națiunii.

În conferența puterilor garante, convocată apoi la Paris pentru organizarea Principatelor, plenipotențiarul Franciei, secundat de cel al regatului Sardiniei, recomandă aprobarea cererilor Divanurilor ad hoc, în special «unirea Moldovei și Valahiei într'un singur Principat sub domnia unui principe strein». Propunerea, combătută cu stăruință de Turcia, care eră secundată de Austria, nu isbuti însă. În cele din urmă, puterile garante încheiară convenția dela Paris, din 7/19 August 1858, prin care se hotăreă noua organizare a Principatelor și se fixă tributul către Poartă (1.500.000 piastri pentru Moldova, 2.500.000 piastri pentru Țara-Românească).

Convenția acordă celor două țeri, constituite sub numele de «Principatele Unite Moldavia și Valahia», fiecare cu guvernul său propriu și cu Adunarea sa proprie (a-

leasă dupe stipulațiunile electorale ale convențiunei), numai o uniune parțială, admițându-se ca instituțiuni comune o Comisiune centrală (compusă de Moldoveni și Munteni), care va pregăti legile de interes comun, și o Curte de Casație, ambele cu sediul la Focșani, pe lângă uniunea vamală, postală, telegrafică și monetară, cum și organizarea identică a milițiilor, spre a putea forma, în caz de nevoie, o singură armată. Iar cu privire la domnitor se dispunea ca el să fie ales pe viață de Adunarea fiecărui Principat, însă numai dintre pământeni, fiind eligibil «un fiu de un tată născut Moldovean sau Muntean». Convenția nu prevedea dacă domnitorul pe care fiecare Principat avea să-și aleagă trebuia să fie altul în fiecare țară, așa încât alegera aceleiași persoane dintre Moldoveni sau Munteni nu era exclusă în mod precis. Pe acest temei s'a făcut Unirea din 24 Ianuarie 1859, alegându-se în ambele Principate (în Moldova la 5 Ianuarie, în Țara-Românească la 24 Ianuarie) colonelul moldovean Alexandru Cuza ca domn al Principatelor-Unite.

Domnia lui **Alexandru Ioan Cuza** (1859—1866) încheie perioada domnilor din diferite familii a istoriei Principatelor și timpul Restaurațiunei sub domnii pământeni dupe Fanarioți. Unirea țărilor surori, îndeplinită în domnia lui, erà sinteza desvoltărei lor ca state deosebite, din cari s'a format noul Stat România. Unirea definitivă s'a făcut însă numai dupe învingerea multor obstacole ce au mai urmat.

Recunoașterea domnului ales întâmpină greutăți prin opoziția puterilor adversare unirei (Turcia și Austria), cari nu admiteau aplicarea convențiunei dela Paris în atare înțeles. Dar cu sprijinul puterilor amice, în speciai al Franciei sub împăratul Napoleon III și al surorii italiene, România, chieată în viață de Divanurile ad hoc și de Adunările elective, a obținut recunoașterea alesului său, în urmă și unirea deplină, făcută peste trei ani. Mergând în 1860 la Constantinopole spre a se prezenta sultanului, Cuza știu să câștige încrederea suzeranului și obțină apoi consimțământul Porții pentru o deplină unire administrativă, prin contopirea celor două

guverne și a celor două Adunări. Unirea deplină fu proclamată apoi în 11 Decembrie 1861. În 24 Ianuarie următor, Adunările ambelor țări s'au întrunit la București ca primul parlament al României. Deși Adunările unite au primit numele «Adunarea României», domnitorul a continuat a se numi Domn al Principatelor Unite, conform convențiunei. Unirea făcută a obținut însă numai o recunoaștere provizorie, pe timpul cât va domni Cuza.

Dupe îndeplinirea unirei, Cuza a întreprins marile reforme înscrise în programul dorințelor naționale dela 1848 încoace. Deși cam pripite în felul cum au fost pregătite și puse în aplicare, ele erau cel mai însemnat progres politic ce s'a făcut în timpul Restaurațiunei, pe lângă unire, transformând starea politică și socială a țerei și tot organismul Statului.

Cea dintâiu reformă însemnată fu secularizarea averilor mănăstirești, măsură reclamată mai ales în urma înstreinării unei mari părți din averea națională prin mănăstirile închinat. În secolul al XVII-lea și al XVIII-lea, multe mănăstiri fuseseră închinat

(afierosite) de domni sau de alți ctitori «locurilor sfinte» și altor mănăstiri din Orient, spre a le veni în ajutor cu veniturile lor. Mănăstirile închinat fiind luate în stăpânire de călugări greci, ele și averile lor erau înstreinate clerului național al țerei, așa încât «a cincea parte din pământul» ei se află în posesiunea clerului grec. Scoaterea lor din mâinele Grecilor eră una din cere-rile naționale în 1821, ca și în 1848. Unele măsuri luate în aceasă privință de atunci încoace, cum și propunerea de răscumpărare n'au isbutit să rezolve chestiunea în bună înțelegere. Prin legea pentru secularizarea averilor mănăstirești (13 Decembrie 1863), însemnata avere înstreinată fu redată țerei, devenind proprietatea Statului.

Ajutat de primul său ministru, Mihail Kogălniceanu, care a prezentat proiectele nouelor legi reformătoare, Cuza a îndeplinit apoi marea reformă a împroprietăririi țăranilor clăcași. Față cu opoziția ce proiectul legii rurale întâmpină în Adunare, el făcù lovitura de Stat din 2 Maiu 1864, disolvând Adunarea și supunând votului po-

porului întreg «Statutul» și «Așezământul electoral», prin cari se modificau dispozițiunile constituționale și electorale ale convențiunei din 1858. Noua constituție, votată prin plebiscit, obținù și recunoașterea din partea Porții și a puterilor garante. Prin această reformă se lărgesc dreptul de alegere, introducându-se sufragiul universal, dar se restringeă puterea Adunării alese, înființându-se un Senat («Corp ponderator»), compus din membri de drept și din membri numiți, cu atribuțiuni precumpenitoare, și mărindu-se puterea domnitorului. În puterea noiei constituțiuni, care prevedeă că «decretele ce până la convocarea noiei Adunări se vor da de domn, dupe propunerea consiliului de miniștri și a Consiliului de Stat ascultat, vor aveă putere de legi», Cuza decretă improprietărirea sătenilor clăcași, prin legea pentru regularea proprietății rurale (14 August 1864). Eră cel mai însemnat act politic al lui.

Au urmat apoi legea instrucțiunei (1864), codul civil și procedura civilă, codul penal și procedura criminală (1864—1865) ș. a. legi de reorganizare. Universitățile înființate

la Iași (1860) și la București (1864), pe lângă mai multe școale primare, secundare și speciale (Conservatoriile de muzică și declamațiune și Școalele de Arte-Frumoase, la București și Iași, școale comerciale și o școală de silvicultură), cu învățământul gratuit în toate gradele, conform noiei legi, aveau să dea un nou avânt culturai naționale.

Aceste progrese politice și culturale erau însă turburate prin neajunsuri mult simțite în administrație și în conducerea Statului. Nemulțumirile ce urmau de aci au crescut mai ales dupe lovitura de Stat, sub regimul unei constituțiuni ce nu mulțumea nici de Albi (conservatori reacționari), nici pe Roși (liberali radicali). Ele au provocat în 1865 o mișcare contra domnitorului, țintind la răsturnarea lui, și au adus în stârșit abdicarea lui silită, în anul următor 11 Fevruarie. Totuși unirea, secularizarea averilor mănăstirești înstreinate, împrăștierea țăranilor, fapte legate de numele lui Cuza Vodă, i-au asigurat o recunoștință neștearsă în amintirea poporului.

Precum în desvoltarea politică, timpul

Restaurațiunei dupe Fanarioți a adus un progres însemnat și în desvoltarea culturii naționale. Mai ales literatura frumoasă, abia începută înainte de secolul al XIX-lea, a ajuns la repede desvoltare, parte sub influența curentului francez, început sub Fanarioți și continuat sub domnii pământeni, parte sub influența curentului național, venit de peste munți. În Țara-Românească, Ion Văcărescu († 1863) și Paris Momuleanu († 1837), în Moldova, Constantin Conachi († 1849) și Gheorghe Asachi († 1869), născuți spre sfârșitul secolului precedent, deschid șirul poezilor din epoca Renașterii, cel din urmă, însemnat și ca prozator, cu o activitate prodigioasă aproape în toate ramurile. Contemporanul lor, Anton Pan († 1854), e însemnat ca scriitor popular. O activitate tot atât de întinsă în literatură (ca poet și prozator), precum Asachi în Moldova, a desvoltat, în Țara-Românească, contemporanul său mai tânăr, Ion Eliad Rădulescu († 1872, urmașul lui Lazăr la școala dela Sf. Sava), care a avut parte însemnată și la mișcarea politică. Amândoi au

înființat (1829) cele dintâi jurnale românești: *Curierul Românesc*, la București, și *Albina Românească*, la Iași, și au pus bazele teatrului român în cele două țeri, prin societățile filarmonice și dramatice ce au înființat (1833 la București, 1836 la Iași). Cei mai însemnați reprezentanți ai literaturii trumoase (născuți la începutul secolului) erau, în Țara-Românească: Vasile Cârlovă (liric, † 1831), Grigore Alexandrescu (liric, epic, satiric, † 1885), Dimitrie Bolintineanu (epic, liric și prozator, † 1872); în Moldova: Alexandru Donici (fabulist, † 1866), Constantin Negruzzi (epic și prozator, † 1868), Vasile Alecsandri (liric, epic, dramaturg și prozator, † 1890), bard al Renașterii și al Unirii, căruia i-a fost dat încă să cânte, ca «rege al poeziei» române, neatárnarea României și Coroana de oțel a primului Rege român. Nicolae Bălcescu († 1852), în Țara-Românească, și Mihail Kogălniceanu († 1891), în Moldova, erau truntașii istoriografiei naționale: cel dintâiu, autorul *Istoriei Românilor sub Mihai Vodă Viteazul*,

ș. a. scrieri istorice, a publicat, în unire cu August T. Laurian (autor al celei mai bune cărți didactice de istoria română, † 1881), *Magazin istoric pentru Dacia* (1845—1847), cuprinzând cronici, documente și studii ; celalalt, autorul unei istorii a Românilor în franțuzește (1837), a editat acte și cronici, în colecțiunile *Arhiva Românească* (1840—1845) și *Letopisițele țării Moldovei* (1845—1847). Aceste publicațiuni erau fundamentele pentru studiul istoriei naționale. Și studiile științifice, cultivate prin «Societatea medicilor și naturaliștilor» din Iași (înființată în 1833), au început să ia desvoltare și să contribuie la progresul general. Dupe unire, s'a introdus în mod oficial (1860) scrierea cu litere latine (în locul celor cirilice de până atunci), începută în Ardeal și propagată dincoace de munți mai ales prin Eliad Rădulescu și Laurianu.

Astfel s'a îndeplinit, în timpul Restaurațiunii sub domnii pământenii dupe Fanarioți, transformarea politică și culturală care a dat naștere României contemporane.

III

ROMÂNIA SUB DOMNIA REGELUI CAROL I

a) Intemeierea Dinastiei și consolidarea Statului unit

Cu domnia Principelui **Carol de Hohenzollern**, astăzi Regele României, a început acum 40 de ani o nouă eră în dezvoltarea Statului român. Această nouă epoca istorică, însemnată prin întemeierea Dinastiei, prin câștigarea neatârănării și prin întemeierea Regatului, deschide o nouă perioadă a istoriei române, reprezentată prin noul Stat România. La abdicarea lui Alexandru Ioan Cuza, Statul alcătuit prin unirea celor două Principate încă nu era așezat în formă constituțională; unirea nu era recunoscută ca întrupare politică a celor două țeri într'un singur Stat, ci numai ca uniune personală și administrativă, admisă în mod provizoriu. Regele Carol este primul domnitor care a luat titlul de «Domn al României», și Constituția promulgată de dânsul era actul de constituire a Statului unitar România.

În timpul interregnului, dela abdicarea

lui Cuza în Februarie 1866 până la suirea pe tron a Principelui Carol în 10 Maiu următor, cărma guvernului erà încredințată unei Locotenențe domnești, compusă de generalul Nicolae Golescu, Lascăr Cătargiu și colonelul Nicolae Haralambie, cu un minister prezidat de Ion Ghica. Chiar în ziua abdicărei, guvernul provizoriu a procedat la alegerea unui domn, spre a luă cât mai repede măsurile pentru rezolvarea crizei. Corpurile legiuitoare întrunite au ales în unanimitate pe Filip comite de Flandra, fratele regelui Belgiei, ca domn al Principatelor-Unite Române.

Prin această alegere, cu totul neprăgătită, țara a făcut pasul hotărîtor pentru realizarea unei dorințe naționale, manifestată de aproape 40 de ani, formulată apoi de Divanurile ad hoc și afirmată cu stăruință și dupe unire. În 1859, înainte de a proceda la alegerea domnului, Adunarea Moldovei, din care făcea parte și Cuza, a votat în unanimitate o rezoluție, declarând că: «unirea Principatelor într'un singur Stat și sub un principe strein din familiile dom-

nitoare ale Europei, ceruă în unanimitate de Adunările ad hoc», dar neadmisă de puterile garante, «a fost, este și va fi dorința cea mai vie, cea mai aprinsă, cea mai generală a nației române». Aleșul însuși a declarat că «primește îndoita alegere ca expresiune neîndoielnică și satornică a voinței naționale pentru unire, însă numai ca un depozit sacru», și la abdicare recunoște din nou că «numai un principe strein poate închezașul viitorul României». Conform acestei dorințe generale, mai mulți fruntași politici au luat între ei, prin un act semnat în Iunie 1865, «legământ ca, la caz de vacanță a tronului», să susțină «prin toate mijloacele alegerea unui principe strein dintr'una din familiile domnitoare în Occident».

Alegerea făcută apoi în persoana comitelui de Flandra eră în contrazicere cu convenția dela Paris din 1858, care prevede că numai un pământean putea fi ales domn. În puterea acestei dispozițiuni, Poarta protestă imediat contra alegerii din 11 Fevruarie și cerea întrunirea unei conferențe a Puterilor garante; ea cerea ca

alegerea să se facă, conform convențiunei, de către o Adunare la București și alta la Iași, precum în 1859. Și la St.-Petersburg alegerea comitelui de Flandra a produs o vie nemulțumire; ea nu eră primită cu favoare nici de Napoleon III. In asemenea împrejurări, alesul fu nevoit să renunțe la tronul român.

Conferența puterilor garante, cerută de Poartă, se întrunì la Paris și începù ședințele sale în 10 Martie (26 Fevruarie st. v.). Guvernul român trimise la Paris pe delegații săi, Scarlat Fălcoianu și Ion Brătianu, spre a face demersurile necesare pe lângă plenipotențiarii întruniți în Conferență. Agentul diplomatic al Principatelor-Unite la Paris eră Ion Bălăceanu. In delibărările Conferenței, plenipotențiarii Turciei și Rusiei nu admiteau alegerea unui principe strein și cereau măsuri prin cari această dorință națională să fie zădărnicită. Plenipotențiarii Franciei, Angliei și Italiei susțineau dorințele Românilor; cei ai Austriei și Prusiei observau o atitudine mai rezervată. Curând dupe ce Conferența începù lucrările sale, se ivì candidătura prin-

cipei Carol de Hohenzollern, propusă din cercul lui Napoleon III și susținută de Anglia. În 14 (26) Martie, Bălăceanu și Brătianu telegrafiau dela Paris această veste, care fu primită în consiliul de miniștri cu un strigăt de bucurie. Din acea zi situația era hotărâtă.

Candidatul propus, atunci prim-locotenent în regimentul al II-lea de dragoni al gardei prusiene, era fiul al doilea (născut în 8/20 Aprilie 1839) al principelui Carol Anton de Hohenzollern-Sigmaringen (care în 1849 cedase principatul său regelui Frederic Wilhelm IV al Prusiei) și, prin muma sa, principesa Josefina (fica marei-ducese Stefania de Baden născută Beauharnais, o fiică adoptivă a lui Napoleon I), înrudit cu Napoleon III. El era prestrănepotul lui Frederic VI de Zollern, burgravul de Nuremberg, străbunul casei regale a Prusiei, care în 1396 a luptat la Nicopole, împreună cu Mircea cel Bătrân, în oastea creștină, condusă de regele Sigismund al Ungariei contra Turcilor, când pentru prima dată arcașii români au legat frăție de arme cu cavalerii înzelați ai Apu-

sului. Casa princiară de Hohenzollern, întemeiată de comitele Burchard de Zolorin (mort 1061), s'a împărțit (1227) în două linii: cea suabă, cu comitatul de Zollern, unde se află castelul strămoșesc Hohenzollern, și cea franconiană, cu burgraviatul de Nuremberg (primit în 1191), apoi cu marchizatul de Brandenburg (primit în 1415). Linia suabă, împărțită apoi (1596) în ramurile Hohenzollern-Hechingen (stinsă 1869) și Hohenzollern-Sigmaringen, a primit titlul de principe de Hohenzollern (Hechingen 1623, Sigmaringen 1638). Ramura Hohenzollern-Sigmaringen, stăpânitoare la obârșia Dunărei, a fost menită să dea naștere dinastiei României.

În 18 (30) Martie, în Vinerea mare, Ion Brătianu sosi la Düsseldorf, unde principele Carol venise ca să serbeze Paștele în familie. În ziua următoare, el înștiință pe principele Carol-Anton că Locotenența domnească aveà intenția de a propune popoului alegerea la tron a fiului său, și avu apoi o întrevedere cu principele Carol. Nu știu dacă erà atunci între Români un om mai potrivit pentru această misiune de-

cât Ion Brătianu. Asupra principelui Carol și a familiei sale, delegatul român făcù cea mai bună impresie, atât prin cunoscuta simpatie ce deșteptă personalitatea lui, cât și prin calitățile de om de Stat ce a dovedit în conferențele dela Düsseldorf. În 20 Martie (1 Aprilie), în ziua de Paște a bisericei apusene, Brătianu telegrafiază dela Berlin agentului diplomatic la Paris: «Carol de Hohenzollern primește coroana fără condițiuni. S'a pus imediat în relație cu Napoleon III». Ziua învierii ce se serbă atunci eră și ziua de reînviere a României.

În 30 Martie, Locotenența domnească institui plebiscitul, chiemând pe poporul român «a se pronunță dacă 'voește să suie pe tronul ereditar al Principatelor-Unite Române pe Principele Carol Ludovic de Hohenzollern sub numele de Carol I», și publică o proclamație către popor, recomandând alegerea prin plebiscit a Principelui Carol ca «Domnitor al Românilor». Rezultatul plebiscitului, încheiat în 8 Aprilie (ziua de naștere a Principelui), fu: 685.969 voturi pentru, 224 voturi contra. Toată agitația contra principelui strein și

contra unirei, făcută de unii ce puncau ambiția lor personală mai presus de interesele țerei, sau de alții ce nu înțelegeau noua epocă istorică pentru desvoltarea Statului român, n'a isbutit să obțină decât 224 glasuri contra Alesului Națiunei.

În urma plebiscitului, Conferența dela Paris, nerecunoscând faptul îndeplinit, decise că alegerea domnitorului trebuie să se facă, conform convențiunei din 1858, de către Adunare și numai dintre pământenii. «Dacă majoritatea, fie a deputaților moldoveni, fie a deputaților munteni, ar cere, și unii și alții vor avea facultatea de a vota separat. În caz când majoritatea, fie moldovenească, fie muntenească, s'ar pronunța contra unirei, acest vot ar avea de consecință separațiunea celor două Principate». Adunarea, în ședința sa din 1 Maiu, confirmă votul Națiunei, cu unanimitatea voturilor exprimate (109 pentru, 6 abțineri), declarând că «voința nestrămutată a Principatelor-Unite este de a rămâne pururea o Românie una și nedespărțită, sub domnia ereditară a unui principe luat dintr'una din familiile suverane ale Occidentului»,

și proclamând pe Prințipele Carol de Hohenzollern ca «Principe ereditar al României sub numele de **Carol I**».

Dificultățile ce alegerea săvârșită a avut să întâmpine încă, până la recunoașterea ei din partea puterii suzerane și a puterilor garante, au fost învinse numai dupe lungi și anevoioase negociațiuni. Cu multă înțelepciune politică, Domnitorul și bărbății ce conduceau atunci destinele României, ajutați de sprijinul Franciei amice contra puterilor adversare (Turcia, Rusia și Austria), au adus la bun sfârșit opera de întemeiere a Dinastiei și a Statului unitar România.

În ziua de 8 Maiu, nou-alesul Domn, însoțit de doi funcționari ai părintelui său și de Ion Brătianu (care, întorcându-se în țară, îl ajunse la Baziaș), trecu incognito, în clasa II (cu suita în clasa I) a unui vapor austriac, hotarul României la Porțile-de-Fier, și puse piciorul pe pământul românesc la Turnu-Severin, unde cu 1760 de ani mai înainte descălecaser Traian Impăratul spre a întemeia poporul român. Întâmpinat cu entusiasm pe tot drumul dela

Severin până la București, vlăstarul rudelor împărătești care venea să întemeieze Dinastia română și Regatul român își făcù intrarea triumfală în Capitală în 10 Maiu. Conducut la Mitropolie, unde Biserica făcea rugăciuni pentru binecuvântarea și fericirea uoiei domnii, Domnitorul începù binecuvântata și fericita domnie cu deviza strămoșească a casei sale: *Nihil sine Deo* (Nimic fără Dumnezeu). Intrând apoi în Adunarea țerei, depuse jurământul «de a fi credincios legilor țerei, de a păzi religiunea României, cum și integritatea teritoriului ei, și de a domni ca Domn constituțional».

În răspunsul la cuvântarea prezidentului Adunărei, Manolake Costake, Domnitorul zicea: «Punând piciorul pe acest pământ sacru, am și devenit Român. Primirea plebiscitului îmi impune, o știu, mari datorii; sper că-Mi va fi dat a le împlini. Eu vă aduc o inimă leală, cugetări drepte, o voință tare de a face binele, un devotament fără margini către noua Mea patrie, și acel neînvins respect către lege pe care l-am cules din exemplul alor Mei. Cetățean astăzi, mâine, de va fi nevoie, soldat,

Eu voi împărți cu voi soarta cea bună, ca și pe cea rea... Credeți în Mine, precum Eu cred în voi».

Iar în proclamația către poporul român, dată în ziua următoare, Principele chemat să-i creeze un viitor zicea: «Primirea plebiscitului care a pus pe capul Meu coroana lui Stefan cel Mare și a lui Mihai Viteazul Imi impune o mare răspundere. Sper însă că-Mi va fi dat, cu ajutorul lui Dumnezeu și cu un întreg devotament, a asigura noiei Mele patrii o existență fericită și demnă de trecutul ei. Români! Sunt al vostru din toată inima și din tot sufletul. Puteți să vă întemeiați pe Mine în ori ce timp, precum Eu Mă întemeiez pe voi».

Credința și temeiul ce Domn și popor au pus unul într'altul și unul pe altul, în 40 de ani de glorioasă domnie, i-au ajutat să realizeze, unul prin altul, idealul aspirațiunilor din epoca Renașterii naționale: Unirea desăvârșită, Dinastia, Neatârnairea, ideal încoronat acum 25 de ani cu regala Coroană de oțel, și să creeze România contemporană.

Primul minister al Principelui Carol I, numit în 11 Maiu, a fost compus astfel: Lascar Catargiu (Moldovean, conservator), președinte al consiliului și ministru de interne; Ion C. Brătianu (Muntean, liberal), la finance; Petre Mavrogheni (Moldovean, conservator), la externe; Ion Cantacuzino (Muntean, partidul centrului), la justiție; Constantin A. Rosetti (Muntean, stânga extremă), la culte și instrucțiunea publică; generalul Ion Ghica (Moldovean, dreapta moderată), la războiu; Dimitrie A. Sturdza (Moldovean, partidul centrului), la agricultură, comerț și lucrări publice. Erau 4 Moldoveni și 3 Munteni, dintre cei mai de frunte bărbați politici ai țerei, reprezentând toate nuanțele partidelor politice.

Decretul de numirea miniștrilor și cel de amnistie pentru crime și delicta politice, dat în prima zi de domnie, erau cele dintâi decrete domnești în cari se întrebuintă titlul de «Domn al României». În decretale următoare, Principele luă titlul de «Domn al Românilor». Numele de «România», introdus în toate actele interne în locul ce-

lui de «Principatele-Unite Române» de până atunci, dar încă nesanționat prin o nouă constituție, n'a obținut recunoașterea tuturor puterilor decât mai târziu, nefiind admis de Turcia. Chestiunea principală eră acum de a obține recunoașterea alegerii îndeplinite.

Trei zile dupe intrarea Principelui în București, Conferența dela Paris, în urma notei de protestare a Turciei contra «luării în stăpânire a guvernământului Principatelor» de către domnitorul ales contrar convențiunei în vigoare, protestare sprijinită de Rusia și Austria, declară de ilegal acest act și decise că «agenții ce rezidă la București se vor abține dela ori ce demers care ar implica recunoașterea Principelui Carol de Hohenzollern». Sultanul refuză să primească scrisoarea ce-i adresase Principele, și Poarta amenință cu ocupațiunea militară a țerei, concentrând trupe la Dunăre. Față cu veștile alarmante ce soseau dela Constantinopole, se decise mobilizarea armatei române, și Adunarea votă un credit de 8 milioane lei în acest scop. Pentru realizarea sumei necesare s'au emis bonuri

de tezaur, neputându-se face un împrumut în streinătate. Un consiliu de războiu fu convocat spre a lua măsurile de apărare. Dar la inspecția stabilimentelor militare, Principele află mari neajunsuri în munițiile de războiu, așa încât trupele chiemate sub steag nu puteau fi înarmate în mod îndestulător. Totuși, spre a face față unei eventuale intervențiuni armate, oastea concentrată fu pusă pe picior de războiu.

Între acestea izbucni războiul între Austria, Prusia și Italia, din care puterile aliate, Prusia și Italia, amice României, ieșiră învingătoare. De altă parte, ambasadurul francez la Constantinopole exercită influența sa la Poartă ca s'o aducă la dispozițiuni mai favorabile pentru România. În asemenea împrejurări, delegatul român Ion Ghica, trimis la Constantinopole ca să trateze pentru recunoașterea Principelui, obținù ca Poarta, cu toate pregătirile sale războinice la Dunăre, să nu mai ridice decât obiecțiuni de formă. Până la înlăturarea și a acestor dificultăți, mai eră de rezolvit o grea problemă internă : Constituția.

În Adunarea constituantă (deschisă în 28 Aprilie), proiectul de Constituție, prezentat de guvern și modificat în secțiuni, a fost votat, cu modificări făcute dupe desbateri furtunoase, în 29 Iunie. A doua zi, Constituția primită cu unanimitatea voturilor a fost promulgată și jurată de Domnitor. Ea reprezintă ideile liberale și democratice ale epocii, asemănându-se mai mult cu cea belgiană, poate prea liberală pentru un popor abia ieșit de sub protectoratul rusesc și încă supus suzeranității turcești. Dar tocmai această suzeranitate și acel protectorat au făcut ca liberalismul să pătrundă cu atât mai adânc aspirațiunile naționale. În așa înțeles, Constituția din 1866, baza dezvoltării politice de atunci încoace, eră un rezultat al dezvoltării istorice de până atunci. Cu noua Constituție, care în art. I proclamă că «Principatele Unite Române constituesc un singur Stat indivizibil sub denumirea de România», s'a îndeplinit constituirea noului Stat, format prin desăvârșirea Unirii, odată cu întemeierea Dinastiei.

În desbaterile asupra Constituțiunei, o

luptă înviersunată între partide s'a încins pentru art. 6 din proiectul guvernului, care glăsuiă : «Religiunea nu mai poate fi un obstacol la împământenire. În cât privește pe Israeliți, o lege specială va regulă admisiunea lor treptată la împământenire».

În Principate, necreștinii erau excluși dela cetățenia română. Mai întâiu proiectul de Constituție din 1848 pentru Țara-Românească a proclamat «emancipația Israeliților și drepturi politice pentru ori ce compatrioți de altă credință»; de asemenea partidul național din Moldova cerea în 1848 «emanciparea graduală a Israeliților moldoveni, ca prin măsuri umane și progresive să se opereze prefacerea lor într'o stare de cetățeni folositori ai Statului». De atunci însă, aceste idei s'au schimbat mult cu privire la Evreii din țară, în urma porțiunilor îngrijitoare ce luă creșterea acestui element strein și inasimilabil. La începutul secolului încă în număr de abia 12.000, ei au crescut până la 1866 până peste 200.000, inspirând o legitimă îngrijare. Mai ales în Moldova, înmulțirea lor excesivă ptin continuă inmigrare eră con-

siderată, cu drept cuvânt, ca un pericol național. Acî chestiunea evreească eră de o gravitate excepțională.

Un strigăt de groază se răspîndi deci în toată Moldova, în urma articolului privitor la Evrei din proiectul de Constituție al guvernului. Agitația antisemită ațiță poporul și în Capitală. Când chestiunea evreească se discută în Constituantă, s'au produs turburări și excese contra Evreilor ; mulțimea excitată a dărâmat sinagoga numai de curând zidită, pentru a cărei reconstruire Principele a dat apoi 6000 de galbeni din caseta sa privată. În urma acestora, guvernul retrase articolul privitor la împămîntenirea Evreilor, și Adunarea puse în Constituție dispoziția din art. 7 : «Numai streinii de rituri creștine pot dobîndi împămîntenirea». Conducătorii Statului au înțeles că trebuiau să țină seamă de instîntul poporului, dupe care se conduce înțelepțește cărmuitorul în nedumerire.

Dupe așezarea Constituțiunei, Adunarea constituanta a votat noua lege electorală (promulgată în 28 Iulie), și terminându-și cu aceasta lucrările, ea fu disolvată (6 Iu-

lie). Dupe aceasta, în ministerul compus din elemente eterogene, se declară criza, latentă de mai înainte. Conservatorul Lascar Catargiu, neputându-se înțelege cu liberalul Brătianu și cu radicalul Rosetti, își dădu demisia. În noul minister, format de Ion Ghica (15 Iulie), au rămas ceilalți patru membri ai fostului Cabinet, pe lângă cari au mai intrat George Stirbei (la externe, în locul lui Mavrogheni, trecut la finance) și Ion Strat (la culte și instrucție).

Ion Ghica, până atunci însărcinat a întreține la Constantinopole negociațiunile cu Poarta, a adus la bun sfârșit afacerea recunoașterii Principelui de către Puterea suzerană. Prin un schimb de scrisori între marele-vizir și Domnitor se îndeplini formalitatea recunoașterii reciproce. Prin scrisoarea vizirului (primită în 7 Octomvrie), Poarta recunoște domnia Principelui Carol ca principe ereditar în linie directă; iar Principele, în răspunsul său (dat în 8 Octomvrie), recunoște suzeranitatea sultanului asupra «Principatelor-Unite» (Turcia nu admitea numele «România») în condițiunile specificate în ambele scrisori. Cu vizită fă-

cută apoi sultanului la Constantinopole (12—18 Octomvrie), care primî pe Domnitor, ca principe de sînge, cu onoruri excepționale și cu deosebită prevenință, s'a închis chestiunea recunoașterei. Puterile garante au remis apoi Porții note identice pentru recunoașterea domniei Principelui Carol (8 Ianuarie 1867).

«Am venit să creez un viitor», — zicea în Maiu ofițerilor săi Domnitorul — «iar nu ca să fac dintr'un trecut baza activității Mele». Cu vizita la Constantinopole se încheiă pentru totdeauna un trecut de umilire sub suzeranitatea turcească, începând viitorul ce întemeietorul Dinastiei române a venit să creeze României.

Înainte și dupe călătoria la Constantinopole, Principele a vizitat, în primul an de domnie, cele mai multe județe, cu orașele și mănăstirile mai însemnate, călătorii continuate și în anii următori. Peste puțin timp, Domnitorul cunoștea din vedere aproape toată țara, cu frumusețile și neajunsurile ei, cu locuitorii ei, cari îl primeau ca pe un mîntuitor, și cu evreii ei, «neplăcuții conloçitori» cari îl tăceau «să

înțeleagă cum aversiunea contra acestei rase streine a putut să crească atât de puternic la supușii săi indigeni» *). În aceste călătorii, Principele arată, în convorbire cu V. Alecsandri, intenția «de a-și inaugura domnia prin înființarea unei întinse rețele de drumuri de fier»**), plan ce a și început a-l aduce la îndeplinire încă în primul an de domnie. Această lucrare și reorganizarea armatei erau, pe lângă reformele administrative și economice ce urmau a se face, preocupările de căpetenie ale Domnitorului, dupe așezarea Constituțiunei și dupe regularizarea situațiunei internaționale a Statului.

Primul parlament ales conform noiei legi electorale, ieșit din alegeri libere, cu o Cameră compusă din $\frac{1}{3}$ guvernamentali, $\frac{1}{3}$ liberali opoziționali și $\frac{1}{3}$ cuziști și separatiști, nu aveă însă o majoritate guvernamentală pentru aceste proiecte. Față cu acest rezultat al primelor alegeri constituționale, Ghica fu nevoit să-și dea demisia

*) *Aus dem Leben König Karls von Rumänien*. I, 103.

**) T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare, cu priviri asupra desvoldărei politice a României sub domnia lui Carol I*. I, 17.

(21 Februarie 1867). Ministerul următor (al 3-lea în primul an), format de Constantin Kretzulescu (conservator), era un guvern de coaliție; însă Ion Brătianu, ca ministru de interne, era sufletul Cabinetului. În 1867 (Martie 21) Camera votă concesiunea Barkley-Stanforth (o casă engleză) pentru cea dintâiu cale ferată, București-Giurgiu (proiectată încă în domnia lui Cuza). Apoi guvernul prezintă proiectul de lege pentru reorganizarea armatei. Dar dificultățile ce ministerul întâmpină în streinătate, mai ales Brătianu, pentru măsurile luate în chestiunea evreească, îl siliră să demisioneze mai înainte de a trece proiectul (29 Iulie).

Noul minister, prezidat mai întâiu de Stefan Golescu (care a fost nevoit a se retrage în urma unor excese contra Evreilor), apoi de fratele său Nicolae Golescu, cu Ion Brătianu la interne și la finance, a putut trece proiectul militar abia în Maiu 1868. Prin noua lege, puterea armată primi o nouă organizare, fiind sporită în măsură însemnată. În același timp, Camera votă (28 Maiu), dupe stă-

ruința energetică a Principelui pentru proiectul drumurilor de fier, concesiunea Offenheim (un consorțiu austriac-englez), pentru linia Burdujeni-Iași-Roman, și concesiunea Strousberg (un consorțiu prusian), pentru celelalte linii, concesiuni combătute cu înviersunare de opoziție și votate de Senat mai târziu (20 Septemvrie). În anul următor (1869) s'au deschis cele dintâi drumuri de fier, linia București-Giurgiu (22 Octomvrie) și linia Burdujeni-Roman (3 Decemvrie).

Dupe trecerea reformei militare și a proiectului pentru căile ferate, ministerul liberal Golescu, care în streinătate nu se bucură de simpatie, fu înlocuit (16 Noemvrie 1868) cu un minister prezidat de Principele Dimitrie Ghica (conservator moderat), în care a intrat și Mihail Kogălniceanu (liberal moderat) ca ministru de interne (apoi de externe). Corpurile legiuitoare, nefavorabile noului guvern, au fost disolvate, și nouele alegeri au dat o majoritate guvernamentală. Indreptându-se astfel și raporturile cu streinătatea și situația dinlăuntru, Domnitorul putu să în-

treprindă în 1869 prima călătorie în Occident, dela suirea sa pe tron.

Înainte de a pleca în Apus, Principele vizită, la începutul lui August, pe țarul Alexandru II, la Livadia, cu care eră înrudit prin alianță (muma Principelui eră vara împărătesei). La sfârșitul lunei August, cel dintâiu tren român de drum de fier, plecând la Dunăre, și vaporul Stefan-cel-Mare (inaugurat în Februarie 1869), care făcea să străbată pentru prima oară pavilionul român prin Porțile-de-Fier până la Baziaș, duceau pe Domnul României spre Occident. Dupe vizita făcută împăratului Francisc-Iosif la Viena, Principele plecă la familia sa, unde rămase 12 zile în castelul Weinburg, lângă Reineck. Acolo avu o întâlnire cu delegatul spaniol Salazar, care, trimis spre a oferi coroana Spaniei unui membru al casei princiare de Hohenzollern, dedea a înțelege că privirile Spaniolilor erau îndreptate către Principele României. Domnitorul declarându-i hotărât că simțământul său de datorie nu i-ar permite să schimbe modesta coroană română cu cea regală a Spaniei, delegatul

o oferì principelui Leopold, fratele mai mare. Această candidatură a devenit pe urmă motivul războiului franco-german.

Vizitând pe regele Prusiei la Baden-Baden, Principele se întâlnește acolo cu principele regal Frederic, cu care îl legă o strinsă prietenie. Întâlnirea fu hotărîtoare pentru căsătoria Domnitorului. Principele Frederic laudă mult pe Principesa **Elisabeta de Wied**, atunci în al 26-lea an (născută în 17/29 Decembrie 1843), preacultă, spirituală, amabilă, plină de nobile sentimente și de un farmec irezistibil, care i-ar fi cea mai deopotrivă consoartă, capabilă de a înțelege chemarea sa tot așa de înaltă ca și Domnitorul însuși. Dupe vizita tăcută apoi împăratului Napoleon la Saint-Cloud, Principele plecă la Colonia spre a se întâlni cu Principesa, și-i ceru acolo mîna.

În 4/16 Octombrie se serbă logodna, la Monrepos (lângă Neuwied), și în 3/15 Noembrie, cununia, la Neuwied. În 12 Noembrie perechea princiară, primită cu urările țerei întregi, și-a făcut intrarea serbătorească în Capitală, primind la Mitropolie binecuvîntarea Bisericii, prin mi-

tropolitanul Nifon cu tot soborul arhieresc. Dupe Te-Deum, 50 de perechi țărănești din diferitele județe, cununate în aceeași zi la Mitropolie și înzestrate de Stat, au defilat dinaintea perechei domnești. În amintirea fericitului eveniment, Doamna a creat, ca primul său act în noua sa patrie, un fond de binefacere, din care 8 fete sărmăne să fie ajutate cu un dar în ziua aniversară a venirii sale la tron. Eră binefăcătoarea săracilor și viitoarea mamă a răniților pentru patrie, Doamna Românilor care va creă și va îndrumă societățile de binefacere și de activitate nobilă și folositoare a femeiei române și care va străluci în scrierile încântătoarei Carmen Sylva, — aceasta eră Principesa care veni să împodobească tronul României și să dea strălucire coroanei ce va purta ca primă Regină.

* * *

La deschiderea sesiunii parlamentare pe 1869/70, discursul tronului destășură un program de lucrări însemnate, având în vedere convențiuni internaționale, reforme administrative și îmbunătățiri financiare și

economice. Dar neînțelegeri în Cabinet au provocat demisia ministerului Dimitrie Ghica (27 Ianuarie 1870). Noul minister, format de Alexandru G. Golescu (fără coloare politică hotărîită), erà prea slab pentru o activitate spornică. Liberalii, nemulțumiți de îndepărtarea lor dela putere, atacau cu violență guvernul, necruțând nici chiar pe Suveran. Spre a-și manifesta nemulțumirea contra Principelui, opoziția făcù să se aleagă ca deputat fostul domnitor Cuza, și Camera validă alegerea; dar întemeietorul Unirei avù tactul patriotic de a nu primi mandatul oferit în asemenea împrejurări, refuzându-l și dupe a doua alegere. Manifestările antidinastice ale opozițiunei întăritate erau încurajate din afară, mai ales din Francia, unde se impută Principelui că ar urmà o politică tot mai prusofilă și ostilă Franciei. Ambasadorul francez la Viena dedeà chiar a înțelege lui Cuza (la Döbling în 1868) că Francia l-ar sprijini a se reîntoarce pe tron; dar acesta îi răspunse că n'ar consimți nici odată să reentre în România prin o intervenție streină. Ministerul neputând stă-

până situația internă, se retrase (20 Aprilie). Sub acest guvern s'a inaugurat monetăria română (24 Februarie 1870), în care s'au bătut cei dintâi Caroli de aur, cum și bucăți de argint de un leu, cu efigia Principelui și cu inscripția «Domnul Românilor». (Monete mărunte, de bilon, s'au bătut mai întâiu în 1867).

Cu ministerul Manolake Costake Epureanu (G. Gr. Cantacuzino, G. Manu, P. P. Carp, C. Grădișteanu și A. Lahovari) veni un guvern omogen conservator («juna dreaptă»). Corpurile legiuitoare fiind disolvate, noile alegeri au dat însă o slabă majoritate guvernamentală. În vreme ce noul parlament eră întrunit în sesiune extraordinară (14 Iunie — 8 Iulie), Franția declară războiu Prusiei, în urma candidaturii principelui Leopold de Hohenzollern la tronul Spaniei. În Cameră, opoziția interpelă guvernul asupra politicei sale față de războiul franco-german, cu aluziuni la adresa Principelui. Ministrul de externe, d. P. Carp, răspunzând zise: «Unde este ginta latină, acolo este și inima României».

Situația Principelui era foarte dificilă ; dar el a jurat să fie Român, și lucră ca Român, conducând-se numai de interesele României. Dupe închiderea sesiunii, opoziția urmă agitația sa, continuând atacurile începute de mai înainte contra Principelui pentru concesiunea Strousberg, care dă loc la nemulțumiri, și provocând turburări în Ploiești, unde instigatorii, în frunte cu deputatul Candiano Popescu (fost căpitan în armată), au proclamat «Republica» (8 August). Numai nașterea principesci Maria (27 August), însoțită de sperarea că va urma și un moștenitor direct, a mai înseninat zilele neguroase ce câți-va ambițioși nesocotiți pricinuiau atunci Domnitorului și tinerei Doamne, cari nu aveau dorință mai fierbinte decât fericirea noiei lor patrii.

La deschiderea sesiunii parlamentare pe 1870/1, discursul tronului anunță iarăși mai multe proiecte de legi și reforme. Dar opoziția nu dă răgaz de lucru. În același timp, și afacerea Strousberg, care declară că nu va putea plăti cuponul obligațiunilor căilor ferate române, garantate de

Stat, înăspri situația. Un vot de neîncredere al Camerei determină apoi pe guvern a se retrage. Ion Ghica, indicat de opoziție, fu însărcinat cu formarea noului Cabinet (18 Decembrie). Acest al IX-lea minister nu avea, afară de președintele consiliului, care luă portofoliul internelor, și de d. Dimitrie A. Sturdza, care primi portofoliul financelor, alți membri marcanți. Astfel compus, el nu putea stăpâni nici luptele din parlament nici agitația din țară. El n'a luat măsuri prin cari să împiedece ca în 10 Martie o mulțime turburătoare să atace cu pietre sala Slătineanu (astăzi Capsa), unde colonia germană din Capitală serbă, printr'un banchet prezidat de reprezentantul Germaniei, ziua nașterii a nou-proclamatului împărat Wilhelm, victoriosul rege al Prusiei, capul casei de Hohenzollern. Poliția, care nu interveni la timp spre a menține ordinea, eră bănuită de conivență. Principele, amărît de nesăbuițele manifestațiuni contra persoanei și casei sale și descurajat de starea dinlăuntru, ceea ce îl făcea să se gândească de mai înainte la abdicare, luă atunci hotărîrea de a ab-

dică în urma celor întâmplate. A doua zi dimineața, membrii Locotenenței domnești din 1866 fură chemați spre a primi iarăși puterea suveranității ce o transmisese Principelui.

În acel moment preacritic, marele patriot Lascar Catargiu a salvat situația care a hotărît soarta țerei și a Dinastiei. Venit la Palat împreună cu Nicolae Golescu (al treilea membru al fostei Locotenente domnești, colonelul Haralambie, era absent din Capitală), Catargiu, auzind declarația Principelui că i-a chemat spre a le remite puterea ce a primit din mâinile lor, a găsit în inima sa de Român și în înțelepciunea sa politică accente atât de pătrunzătoare și cuvinte atât de convingătoare încât a determinat pe Domnitor să părăsească gândul de abdicare la care era hotărât. Punând în vedere Principelui marea nenorocire ce abdicarea sa ar aduce României, și asigurând că țara toată nu-l va lăsa nici decum să plece, fostul locotenent domnesc și colegul său au declarat hotărât a nu primi sarcina ce Domnitorul voia să le dea. Ei se însărcinară numai a co-

munică parlamentului, în şedinţă secretă, cele aflate. Parlamentul primi încunoştiinţarea cu adâncă mişcare şi cu asigurarea deplină a devotamentului său pentru tron şi Dinastie, toţi înţelegând gravitatea unei abdicări. Dobândind această convingere, Principele încredinţă lui Lascar Catargiu misiunea de a forma un nou guvern. În aceeaşi zi (11 Martie) ministerul eră format din conservatori. Astfel marea criză — ale cărei urmări în caz de abdicare, în împrejurările date, cine putea să le măsoare? — a fost înlăturată. Eră serviciul cel mai mare ce un bărbat politic din domnia Regelui Carol a adus ţerei şi tronului.

Cu ministerul Lascar Catargiu a venit, dupe nouă guverne în mai puţin de cinci ani, un minister care, cu remanicri ulterioare, a guvernat peste cinci ani. Eră cel dintâiu guvern sub care s'au putut face un rând de reforme şi îmbunătăţiri însemnate şi sub care s'au putut încheia cele dintâi convenţiuni internaţionale ce au precedat neatârarea ţerei, aşă încât România a fost pregătită să intre cu fruntea

ridică în războiul din care a ieșit învingătoare și independentă.

«Vom aplica constituția cu toată sinceritatea», declară Catargiu în Cameră, la prezentarea noului Cabinet; dar el adogă în ședința următoare: «Eu nu voi permite ca ulița să ne facă legi». În urma votului de neîncredere, Camera fu dizolvată, și nouele alegeri au dat o mare majoritate guvernamentală. La deschiderea noii Camere (23. Maiu), Domnitorul a fost salutat mai călduros decât ori când, și pasagiul din discursul tronului ce anunță hotărîrea Principelui de a-și continua misiunea ce i-a desemnat încrederea Națiunii a fost primit cu cele mai entusiaste aplauze, îndelung prelungite. «Schimbarea ce s'a făcut dela 10/22 Martie» — scrie Principele, la începutul lui Iunie, către părintele său — «e surprinzătoare... Reprezentanții de aci (ai marilor puteri) găsesc că România n'a avut nici odată un Cabinet așa bun și o Cameră așa bună».

În Camera conservatoare dela 1871—1875 a intrat și grupul format de membrii societății «Junimea» din Iași, cari până

atunci se ocupau exclusiv de literatură (formând cercul revistei *Convorbiri Literare* ce publicau), numai d. P. Carp dintre ei ocupându-se mai mult de politică. La îndemnul guvernului, ei s'au decis să intre în acțiune politică, spre a-i da, ca «oameni de ordine» și dinastici hotărâți, concursul lor pentru consolidarea tronului și a Statului. Intrând mai târziu și în minister (T. Maiorescu, T. Rosetti și P. Carp), ei au avut parte însemnată la lucrările săvârșite de Cabinetul Catargiu și la îndrumarea politicii conservatoare în direcția reformelor întreprinse.

«Dacă nici cu acești oameni» scrie Principele, la debutul noului guvern, către împăratul Wilhelm — «nu s'ar putea aduce la îndeplinire reformele necesare, atunci țara este pierdută». Din fericire, după atâtea schimbări de ministere și frământări între partide, cari nu permiteau o lucrare legislativă spornică, stabilitatea și ordinea, menținută cu mână de fier prin cincini, au dat Domnitorului putința de a conduce țara pe calea progresului la isbândă. Intorcându-se din călătoria tăcută în Aprilie cu

Doamna prin țară, care primi pe Suverani cu cel mai viu entusiasm, Domnitorul putea, la serbarea zilei de 10 Maiu, să zică : «Sunt încredințat acum că viitorul României va fi asigurat prin ordine și stabilitate, singura bază solidă pentru prosperarea unei țeri».

La deschiderea sesiunii Corpurilor legiuitoare, discursul tronului releva mai ales remediarea nevoilor financiare, pentru care cerea preferință mai înainte de toate, puneă în vedere reformele și legile mai urgente, pe lângă convențiunile internaționale ce aveau să fie încheiate, și accentuă din nou ordinea și stabilitatea ca cea dintâiu cerință pentru fericirea țerei ; căci «unde nu este ordine, nu este libertate». Cu această lozincă, pusă în practică de Catargiu cu toată energia convingerei sale patriotice, noul guvern și noul parlament au început roditoarea lor activitate.

Între reformele și îmbunătățirile introduse, locul de frunte îl avea consolidarea finanțelor (P. Măvrogheni, ministru de finance). Prin monopolul tutunului și prin instituirea taxei de timbru și înregistrare

(1872), veniturile Statului au fost sporite în mod însemnat; introducerea rentei române pe piețele occidentale (1875) dovedea creșterea creditului nostru în străinătate. Înființarea Creditului fonciar rural (1873) și a Creditului fonciar urban (1874), cu capital român, venea în sprijinul propășirii economice a țerei. Penibila afacere Strousberg fu rezolvată, concesiunea consortiului fiind reziliată și transmisă Societății acționarilor căilor ferate române (1872), și s'a asigurat terminarea liniilor întreprinse. Deschizându-se liniile București-Roman (continuarea liniei Burdujeni-Pășcani-Roman, deschisă în 1869), cu ramificarea Buzeu-Brăila-Galați-Tecuci - Bârlad (1872), Iași-Ungheni (1874), în legătură cu linia Pășcani-Iași (deschisă în 1870), și București-Vârciorova (1872—1875), rețeaua căilor ferate române fu pusă în legătură cu Austro-Ungaria (în două puncte) și cu Rusia, cu cari state s'au încheiat convențiuni pentru joncțiune. Pe linia Ploști-Predeal, pentru care s'a dat concesiunea Crawley (1875), s'a făcut a treia joncțiune cu Austro-Ungaria (deschisă în 1879). Un

act de cea mai mare însemnătate a ministrului Catargiu a fost tratatul comercial cu Austro-Ungaria, încheiat în 1875 (B. B o e r e s c u, ministru al afacerilor streine), dupe care a urmat și convenția comercială cu Rusia (1876 Martie). Faptul încheierii unui tratat cu una din puterile garante eră începutul pentru recunoașterea neatârării. Opoziția liberală a combătut cu înviersunare tratatul prin care România făcea primul pas spre neatârare, și a ieșit chiar din Cameră, în urma votării lui (28 Iunie); dar ministerul liberal următor a fost acela care i-a dat promulgarea.

Pe lângă însemnatele progrese financiare și economice, s'au făcut mai multe reforme și îmbunătățiri în administrație, s'a stabilit organizația autonomă a Bisericei, prin legea pentru constituirea s-lui Sinod (1872), și s'a desăvârșit organizarea armatei (generalul I. E m. F l o r e s c u, ministru de războiu). La manevrele din 1874, tânăra armată română a provocat mirarea ofițerilor streini. La inaugurarea statuei lui Mihai Viteazul (8 Noemvrie 1874), Domnitorul putea să zică ; «Sunt sigur că timpul

de bărbăție n'a trecut și că, în momentul de pericol, România se va scula ca un singur om, spre a împlini ca în trecut datoria sa. Dea Dumnezeu ca în acel moment să pot răspunde și Eu așteptărilor țerei». În vederea acelui moment ce se apropia, guvernul a cerut un credit de 4 milioane pentru armată (votat de Cameră în Ianuarie 1876).

Răscoala pornită în Turcia (1875) ridică prevestitorii nori ai războiului, în care România era chemată să dea proba puterii și însemnătății sale. Dar când Principele, în consiliul de miniștri (24 Noemvrie), puse chestiunea asupra atitudinii ce guvernul român ar urma să aibă la izbucnirea războiului, miniștrii erau nedumeriți; ei credeau că o atitudine expectativă ar fi cea mai bună. De atunci se putea vedea că războiul nu se va putea face cu un minister conservator. El nu s'ar fi putut face cu atât mai mult cu cât și partidul începea a se desagregă dupe cinci ani de guvernare, și opoziția liberală devenea tot mai violentă. Dacă agitația antidinastică nu mai putea să aibă trecere, — precum s'a dovedit la

moartea micii principese Maria (28 Martie 1874), când durerea Suveranilor era împărtășită adânc de popor, strins unit cu Dinastia, totuși agitația opozițiunii contra unei înțelegeri cu Rusia pentru războiu putea să creeze dificultăți serioase. În asemenea împrejurări, Cabinetul Catargiu se retrase (1 Aprilie 1876) în urma alegerilor pentru Senat, cari au dat un rezultat nefavorabil guvernului.

O nouă formațiune conservatoare sub generalul Florescu a trebuit să facă curând loc unui minister liberal sub Manolache Costache Epureanu (27 Aprilie), dupe care a urmat ministerul Ion Brătianu (21 Iulie), ca expresiune adevărată a partidului liberal. Cu acesta, țara căpătă iarăși un guvern tare și de lungă durată, sprijinit pe un partid numeros și bine organizat, precum îl reclamă situația.

b) Neafârnamea și Regatul. — Cultura în domnia Regelui Carol I

Când în 1866 Principele Carol luă concediu dela regele Wilhelm I pentru a pleca în România, acesta îi zicea că n'ar

fi de demnitatea unui principe de Hohenzollern de a se pune sub autoritatea sultanului. Principele îi răspunse că va recunoaște pentru moment suzeranitatea turcească, însă cu gândul de a se liberă de ea, cucerind pe câmpul de bătaie neatâr-narea țerei ce l-a ales. Cu acest gând, Carol de Hohenzollern se sui pe tronul lui Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul. În vederea acestui țel, Domnitorul care a venit să câștige neatânarea României și să întemeieze Regatul român și-a format oastea ce voiă s'o conducă la biruință. Această oaste, pentru care supremul ei Căpitan avea cea mai deosebită îngrijire, eră crea-țiunea lui cea mai aleasă; și când răsboiul eră la poartă, nime nu avea mai multă încredere în oastea română decât Domnitorul însuși, creatorul ei. «Eu am deplină încredere în tânăra mea armată, care arde de dorința de a se arătă», scrieă Principele, la începutul lui Decemvrie 1876, către părintele său.

Răscoala în Herzegovina, Bosnia și Bulgaria, ațîțată prin emisari rusești, și răsboiul început apoi de Serbia și Munten-

gru cōntră Turciei (Iunie 1876), la îndemnul și cu sprijinul Rusiei, erau preludiul războiului pregătit de îndelung de Ruși spre a restabili prestigiul și influența lor în Răsărit, dupe înfrângerea și umilirea suferită în războiul de Crimeea. România nu putea și, mai ales, nu trebuia să stea pasivă la o parte în lupta ce avea să hotărească soarta creștinilor subjugăți de peste Dunăre și viitorul ei. Așezarea ei geografică, cum și importanța ei politică și militară, cu tradițiunile trecutului ei istoric și cu aspirațiunile ei pentru viitor, îi desemnă linia de purtare în acest moment hotărîtor, așteptat cu înfocare și cu încredere de tânărul ei Domn, doritor de mari fapte. În vederea evenimentelor ce se pregăteau, Principele a chemat în fruntea guvernului pe bărbatul cel mai indicat și mai hotărît a lua răspunderea situațiunei, Ion Brătianu. Acesta, într'un gând cu Domnitorul și contrar vederilor celor mai cumpăniți dintre oamenii politici ai țerei, eră pentru participarea României la războiu, în alianță cu Rusia.

Cruzimile Turcilor în provinciile răscolate, mai ales în Bulgaria, unde răscoala

tu crâncen doborâtă, și întrângerea Serbiei (în August), care eră ajutată de Ruși cu trupe de voluntari și cu munițiuni, trebuiau să aducă în curând complicațiuni cu Rusia. La sfârșitul lui Septemvrie, Brătianu, însoțit de o deputație, fu trimis la Livadia spre a saluta pe Țarul, sosit acolo cu principele Gorciakov, cancelarul imperiului, și cu ministrul de războiu, împreună cu comitele Ignatiev, ambasadorul dela Constantinopole, și spre a se pune în înțelegere cu privire la războiul iminent. Deputația română fu primită cu distincție, iar în privința războiului s'a admis în principiu încheierea unei convențiuni pentru trecerea armatei rusești prin România. În Noemvrie veni la București trimisul rus Nelidov, cu un proiect pentru convenție. În vreme ce tratările urmau în secret, s'au luat măsuri pentru pregătirile de războiu. Rezervele, chismate la concentrarea de toamnă, fură menținute sub steag, regimente nou create, și Camerele au votat creditele necesare pentru armată.

Între asestea, plenipotențiarii marilor puteri se întruniră în conferență la Constan-

tinopole, spre a delibera asupra reformelor de introdus în imperiul otoman, pentru asigurarea păcii. Guvernul român trimise la Constantinopole pe Dimitrie Brătianu, în misiune specială pe lângă Conferență, cu următoarele cereri: recunoașterea neutralității României; în caz de războiu între Turcia și una din puterile garante, celelalte puteri să prescrie României linia de purtare și să-i garanteze neutralitatea; Conferența să determine Poarta a cedă României partea din Delta Dunărei ce a aparținut Basarabiei. Și pe lângă Cabinetele marilor puteri, guvernul român a făcut demersuri pentru recunoașterea neutralității. Dar numai Austro-Ungaria, recomandând o strictă neutralitate, promitea să susțină cererile României; celelalte puteri au dat răspunsuri evazive. Lipsită de sprijinul puterilor garante în chestiunea neutralității, România câștigă mână liberă de acțiune.

La întrunirea Conferenței dela Constantinopole, noul sultan Abdul Hamid II răspunse (dupe statul liberalului Midhat-Pașa, numit mare-vizir) prin proclamarea unei constituțiuni care acordă drepturi egale înă-

intea legii pentru toți cetățenii, cu libertăți constituționale europene. Față cu această constituție liberală (desființată în urmă, dupe căderea lui Midhat-Pașa), Poarta respinse propunerile de reforme ale Conferenței, ceea ce a dat apoi motivul pentru războiul ruso-turc. Noua constituție osmană, în care Domnitorul României eră considerat ca «șeful unei provincii privilegiate», a provocat și ruptura cu România. În urma acestei violări a autonomiei țerei, guvernul român trimise o notă de protestare la Poartă, declarând că noua constituție a imperiului otoman nu poate atinge poziția internațională a Statului român, stabilită prin capitulațiuni și tractate, și protestând formal contra violărei aduse drepturilor națiunii române. Principele, considerând legătura între România și imperiul otoman ca ruptă prin atitudinea Porții, socotea sosit momentul pentru a se încheia convenția cu Rusia, și hotărî mobilizarea armatei.

Înainte de semnarea convențiunei, Principele chieamă la un consiliu pe fruntașii politici, spre a le cere părerea asupra atitu-

dinei României în războiul dintre Rusia și Turcia. Majoritatea s'a pronunțat pentru neutralitate; M. Kogălniceanu și C. A. Rosetti erau pentru o înțelegere cu Rusia. Dupe consiliu, Kogălniceanu fu numit ministru de externe (în locul lui N. Ionescu, care demisionase, fiind pentru neutralitate) și primi însărcinarea să încheie convenția pregătită de Brătianu. La 4 Aprilie fu semnată convenția prin care guvernul român asigură armatei rusești, destinată a intra în Turcia, liberă trecere prin România și tratarea cuvenită unei armate amice, în condițiunile stipulate; iar guvernul rus se obligă să păzească drepturile politice ale Statului român și să aibă grije pentru respectarea lor, conform legilor țerei și tractatelor existente, cum și «să mențină și să apere *integritatea actuală* a României». Această din urmă stipulație, prevăzută la cererea Principelui însuși, avea în vedere mai ales Basarabia cedată Moldovei de Rusia prin tractatul dela Paris, a cărei eventuală reanexare, în schimbul unei despăgubiri peste Dunăre, era în intențiunile în cât-va manifestate ale diplomației rusești,

Încă înainte de ratificarea convențiunei prin Corpurile legiuitoare (conform legilor țerei, precum eră stipulat), Rușii trecură Prutul, în mai multe locuri, în 12 Aprilie. Până la întrunirea Camerelor, convocate pe ziua de 14 Aprilie, consiliul de miniștri a deschis un credit pentru mobilizarea armatei, și Principele a dăruit din lista sa civilă 100.000 de lei pentru a se plăti ofițerilor indemnitatea de războiu pe prima lună, încă nevotată de Cameră. Principesa tăcea pregătirile pentru îngrijirea răniților, studiă organizarea ospitalelor și întocmirile Crucii-Roșe, devotându-se acestei opere de Doamnă cu toată dragostea unei adevărate mame a ostașilor.

La deschiderea Corpurilor legiuitoare, discursul tronului arată că stăruințele pe lângă puterile garante pentru a obține recunoașterea neutralității au rămas fără rezultat, deci trebuia a feri, cu ori ce preț și cu ori ce sacrificiu, ca România să nu devină teatrul războiului. Parlamentul, trăgând linia de urmare a guvernului în această privință, va avea să dea mijloacele pentru a putea face față greutăților războiului.

lui. «Cât pentru Mine»,—încheiă Domnitorul—«fiți siguri că-Mi voi face datoria. Din ziua de când M'am suit pe acest tron, ilustrat prin atâția mari și glorioși Domni, cugetările lor au devenit marea gândire a domniei Mele : realțarea României, împlinirea misiunii sale la gurile Dunărei și, mai presus de toate, menținerea drepturilor ei *ab antiquo*, apărarea integrității hotarelor ei. Și întru îndeplinirea acestei sfinte datorii, fie bine încredințată țara Mea că, în capul junei și bravei noastre armate, voi ști a plăti cu persoana Mea». Hotărîrea de a intra în acțiune eră clar exprimată în aeest cuvânt de deschidere : programul eră răsboiul.

Cu mare majoritate, convenția fu confirmată de Cameră și de Senat, și Camera a votat apoi 10 milioane de lei pentru trebuințele armatei. Mobilizarea fiind terminată la 26 Aprillie, Domnitorul luă comandamentul superior al armatei, concentrată în putere de 50.000 de oameni și 180 de tunuri ; miliția și garda națională, cu aproape 70.000 de oameni, nu erau chie-mate sub steag. In aceeași zi Turcii înce-

pură ostilitățile, trăgând din Vidin asupra bateriilor române dela Calafat; bateria Stefan-cel-Mare răspunse începând focul asupra Vidinului. Au urmat apoi focuri asupra bateriilor românești dela Oltenița și dela Islaz, cari au răspuns trăgând în bateriile dușmane. Dupe aceste prime ostilități, prin cari Poarta însăși a rupt legăturile cu România, Corpurile legiuitoare au votat în 9 Maiu moțiunea de independență. În aceeași ședință s'a votat, ca primul act de neatârnaire, proiectul de lege pentru instituirea ordinului «Steaua României». În ziua următoare, în care se serbă aniversarea suirei pe tron a Principelui, independența fu proclamată în mod solemn. Astfel ziua de 10 Maiu, memorabilă prin suirea pe tron a întemeietorului Dinastiei, ca și prin proclamarea independenței, și aleasă apoi și pentru încoronarea primului Rege român, a devenit cea mai însemnată zi istorică a României, zi de întreită serbătoare națională.

În 15 Maiu Principele sosi la Calafat și ordonă a începe focul contra Vidinului. Bateria Carol I, unde se află Principele,

trase prima lovitură de tun, nimerind în Vidin. Turcii răspunzând, trei obuze turcești explodară chiar în apropierea Princepelui, care salută înîrcoș, ridicând chipiul: un ura entusiast salută atunci pe Domnitor, și muzicile intonară imnul național. Carmen Sylva a cântat în mândre versuri acest epizod din prima zi de luptă pentru neam-târnare.

Abia în 10 Iunie Rușii începură a trece Dunărea, intrând în Bulgaria și ocupând Dobrogea. La luarea Nicopolei (începutul lui Iulie) au cooperat și bateriile române de pe malul opus, bombardând cetatea. Totuși o înțelegere asupra participărei armatei române la războiul încă nu era stabilită. Rusia nu admitea o cooperare română peste Dunăre decât sub condiția unității comandamentului superior, care ar avea să rămână în mâinile generalisimului armatei rusești, marele-duce Nicolae. Principalele cerea însă o independență absolută pentru comandarea trupelor sale. Chestiunea s'a trăgănat până când, în cele din urmă, neisbânda Rușilor i-a silit să cheme în ajutor armata română,

În Iulie Rușii suteriră două înfrângeri grele la Plevna. Chiar dupe prima luptă pierdută, Țarul ceru Principelui să treacă cu armata sa peste Dunăre la Nicopole; dar modalitatea cooperării nefiind încă regulată, Principele pregetă. Dupe a doua înfrângere, marele-duce Nicolae trimise Principelui vestita telegramă din 19 Iulie, care, cerând ajutor grabnic, începea cu cuvintele: «Turcii adunând cele mai mari mase la Plevna ne nimicesc». Eră poate momentul de a pune condițiuni precise pentru a se asigura contra neajunsurilor suferite apoi la încheierea păcii. Însă Rusia legându-se prin convenție «a menține și apăra integritatea actuală a României», eră inutil a pune din nou aceeași condiție pentru ajutorul cerut; iar alte condițiuni ce s'ar fi putut obține în acea strimtorare puteau să provoace nouă discuțiuni cu privire la chestiunea integrității, sau nu se împăcau cu delicateța de gentilom a Principelui. De altă parte, respingerea Rușilor de peste Dunăre ar fi avut ca urmare inevitabilă strămutarea teatrului de războiu pe teritoriul României, ceea ce trebuia ferit «cu ori ce preț și cu

ori ce sacrificiu». Astfel Principele se hotărî a trece Dunărea, cu singura condiție a comandamentului independent asupra trupelor sale. Țarul îi încredință chiar comandamentul superior asupra trupelor rusești dinaintea Plevnei, unite cu trupele românești.

Plevna era un punct strategic din cele mai însemnate în Bulgaria. Încă dela începutul războiului, Principele atrăsese atenția asupra acestui punct, recomandând ocuparea lui cât mai grabnică, îndată ce armata rusească va fi trecut peste Dunăre. Însă Rușii au neglijat a ocupa locul în mod îndestulător. Osman-Pașa îi sili a se retrage și se întări acolo, ridicând redute și concentrând 40.000 de oameni, putere sporită în urmă până la 60.000. Primul atac al Rușilor asupra Plevnei fiind respins (8 Iulie), trupele dela Nicopole și din alte puncte dela Dunăre fură trimise contra ei spre a susține onoarea armelor rusești. În 17 Iulie primele trupe românești trecură Dunărea la Nicopole, ca să înlocuească garnizoana rusească. Dupe a doua înfrângere a Rușilor la Plevna (18 Iulie),

Principele dădù ordin ca o divizie să treacă Dunărea, venind în ajutor Rușilor (20 Iulie). Marele-duce Nicolae cerând de urgență nouă ajutoare, Principele plecă (15 August) în cartierul general rusesc, la Gornia Studena, spre a se înțelege cu Țarul. Acesta îi oferì comandamentul superior asupra trupelor rusești dinaintea Plevnei, cari să opereze în unire cu armata română, formând armata de Vest. Domnul României le-a condus la isbândă.

În 20 August armata română, în prezența Principelui, trecu Dunărea la Corabia, pe un pod de pontoane, construit de ostași. Principele își așeză cartierul general la Poradim, aproape de Plevna, comandând o armată de 35.000 Români cu 168 tunuri, și 30.000 Ruși cu 282 tunuri. În 26 August începù bombardarea Plevnei.

«Nainte cu inimă românească, și lumea să ne judece dupe faptele noastre!»—Astfel Domnitorul, în ordinul său de zi, înflăcăra vitejia ostașilor săi. — «Reîncepem astăzi luptele glorioase ale străbunilor, alături cu numeroasele și bravele armate ale uneia din cele dintâi puteri din lume., Faceți

dar să fâlăe din nou cu glorie drapelul românesc pe câmpul de bătaie, unde strămoșii voștri au fost, secolii întregi, apărătorii legii și ai libertății !».

Primul atac făcut de trupele românești fu încununat de izbândă : regimentul al XIII-lea de dorobanți, ajutat de un batalion din regimentul al V-lea de linie — numere memorabile în istoria noastră *) — și de o secție de baterie, a luat cu asalt, în 27 August, un redan turcesc, cea dintâiu poziție cucerită la Plevna. Eră de bun augur această izbândă. In seara de 30 August reduta I-a Grivița eră în mâinile Românilor. Eră prima zi de biruință a armelor române asupra vrăjmașului secular, dupe 282 de ani dela ultima lor biruință asupra Turcilor sub Mihai Viteazul. Dimineata a fost început atacul general asupra Plevnei pe toată linia. Dupe mari pierderi în rândurile oștirei aliate, Românii, ajutați de trei batalioane rusești, au isbutit să ia, la al patrulea asalt, reduta Grivița, izbânda a-

*) Aceleași numere aveau și legiunile *XIII gemina* și *V Macedonica*, conduse de Traian în Dacia, unde ele au rămas pentru paza provinciei,

cestui atac general. Un steag și trei tunuri au fost cucerite dela dușman. Prin ordin de zi, Domnitorul a dispus ca steagul să fie depus în Arsenal, două tunuri să fie așezate la statua lui Mihai Viteazul, iar cel de al treilea, înaintea corpului de gardă dela Palatul domnesc, unde aceste trofee stau drept mărturie și pildă.

«Succesul durabil, câștigat la 30, aparține trupelor mele», scrie Prințepile către Doamna, vestindu-i izbânda. Iar în ordi-nul de zi către vitejii săi ostași, Domni-torul le zice: «Voi ați dovedit că virtuțile străbune n'au perit din rândurile oștenilor români... Eu, ca Domnul și Comandantul vostru, sunt mândru de voi și vă mulțu-mesc».

Pierderile cele mari în această luptă au arătat că luarea Plevnei cu asalt eră peste puțină: ea trebuia împresurată în regulă, până ce va fi silită a se predă. Impresura-rea a durat încă trei luni. Intre acestea, Ro-mânii au luat Rahova (9 Noemvrie), dupe trei zile de crâncene lupte. «Isbânda dela Rahova aparține toată armelor române», scrie marele-duce Nicolae către Prințepile,

lăudând «bravura și calitățile militare ale armatei române». Principele, răspunzând la felicitările consiliului de miniștri, zicea: «Mă simt mândru a mă afla în fruntea vitezei oști românești, care a încununat cu lauri steagurile sale, a înmăpătat gloria străbună și a înscris numele Rahovei din nou în paginile istoriei» *).

Dupe luarea Rahovei, a urmat în curând și căderea Plevnei. Armata de împresurare, atăcată mereu de dușman din pozițiunile lui tari și oprită în operațiunile sale prin ploile și zăpezile de toamnă, înainta cu mare greutate, stringând cercul în jurul taberei cumplit întărite a lui Osman-Pașa. Provocat la începutul lui Noemvrie a se predă, Osman-Pașa răspunse că, mijloacele sale nefiind încă sleite, el va urmări lupta până la ultima putere de rezistență. Viteazul luptător a rezistat până la extremitate. Când toate mijloacele îi erau sleite,

*) Pentru prima oară, Rahova a devenit un nume istoric în 1396, când oastea condusă de Sigismund, regele Ungariei, contra Turcilor, în care se afla Mircea cel Bătrân și Frederic VI de Zollern, a cuprins-o înainte de bătălia dela Nicopole.

el făcù în 28 Noemvrie o supremă încercare de a sparge rândurile împresurătorilor spre a ieși, dar fu respins. Românii, ocupând reduta Grivița No. 2, părăsită de Turci, și luând cu asalt redutele dela Opanez, intrară în Plevna și atăcară pe Turci dela spate. Osman-Pașa, fiind rănit, capitulă și s'a predat Românilor. La 3 ore dupe amiazi Principele intră învingător în orașul cucerit. Astfel căzù Plevna, dupe trei luni de crâncene lupte, cu mari pierderi de ambe părțile. Învingătorii au făcut 40.000 de prizonieri, cu arme și steaguri și cu 77 tunuri ca trofee.

«Povestea faptelor mari ale trecutului» — zicea Domnitorul în ordinul de zi adresat ostașilor săi «voi ați îmbogățit-o cu povestea faptelor, nu mai puțin mari ce ați săvârșit, și cartea veacurilor va păstră, pe neștersele ei foi, numele acestor fapte alături de numele vostru... În numele țerei, Domnul și Căpetenia voastră vă mulțumește și vă dă fiecăruia din voi sufleteasca îmbrățișare a vitejilor».

«Ziua de 28 Noemvrie este și rămâne o zi neuitată», scrieă Principele către Doamna,

care în aceste grele și memorabile zile se devotă, cu nespūsă râvnă și dragoste, grijei pentru alinarea suferințelor celor răniți pentru patrie. «Mamă», îi ziceau ostașii în mângăiere, înduioșăți de mila și dragostea Doamnei lor. Și generațiuni nesfârșite vor povesti urmașilor, din neam în neam, de Domnul Carol, care a condus la biruință asupra Turcului oastea română și oastea Țarului tuturor Rosiilor, și de Elisaveta Doamna, «mama răniților».

Căderea Plevnei a fost hotărîtoare pentru sfârșitul răsboiului. Ea eră biruința Domnului României, comandantul superior al oștirilor unite, și a Românilor săi, cari au luat la început Grivița, la sfârșit Opanezul, cari au intrat cei dintâi în Plevna, și căroră s'a predat Osman-Pașa. În tot răsboiul nu s'a obținut un alt succes militar atât de însemnat pentru rezultatul campaniei întregi, cu atâta artă militară, cu atâta vitejie și cu atâtea jertfe. Dupe îndeplinirea acestei mari fapte răsboinice, care va rămâne memorabilă în istorie pentru toate timpurile, Principele s'a întors în țara sa, ca și Țarul, disolvându-se armata

unită sub comandamentul său. În 15 Decembrie Domnitorul își făcù intrarea triumfală în Capitală, primit fiind cu un entuziasm cum nu se văzuse până atunci în țară. Ca și în 1866 și în 1869, el se duse mai întâiu la Mitropolie, aducând laudă și mulțumire atotputernicului dăruitor al biruinței sale.

Rușii trecură victorioși Balcanul, iar Românii se întoarseră la Dunăre ca să cuprindă Vidinul. Între acestea, Serbia—care nu luase parte la războiu, încheind pace cu Turcii, dupe întrângerile suferite în 1876—a declarat din nou războiu Turciei (2 Decembrie) spre a repara neisbânda, și isbuti să ia Pirotul și Nișul. La Vidin, Românii (aproape 18.000 de oameni cu 84 tunuri) începură în 12 Ianuarie 1878 atacul asupra întăriturilor exterioare și luară redutele dela Smârdan; apoi începù bombardarea Vidinului (15 Ianuarie). Când cetatea erà aproape să capituleze, sosi știrea că Rușii au încheiat cu Turcii armistițiul dela Adrianopole (19 Ianuarie). Ostilitățile încetând, garnizoana turcească a predat Românilor Vidinul. Dupe înche-

ierea armistițiului, Grecia a declarat și ea războiu Turciei, fără să-l facă. Cu pacea dela San-Stefano (19 Fevruarie), încheiată de Ruși, s'a sfârșit războiul.

Tractatul de pace dela San-Stefano, încheiat de Ruși fără consimțământul României, eră, în ce privea România, un act de uimitoare nerecunoștință a Rusiei față de aliata sa. El prevedeă, mai înainte de toate, recunoașterea independenței Muntenegrului și a Serbiei, cu mărimi teritoriale pentru aceste principate, cari au avut un rol mai neînsemnat în războiu, și abia în al treilea rând recunoașterea independenței României, cu vaga stipulație că ea va putea face să valoareze drepturile sale la o despăgubire. Cu privire la provinciile imperiului otoman, se hotărea înființarea unei Bulgarii mari, dela Dunăre până la marea Egee, ca principat tributar Turciei, și reforme pentru celelalte părți locuite de creștini, pe lângă cesiuni teritoriale în Europa și în Asia. Cesiunea în Europa cuprindea Dobrogea cu Delta Dunărei și

insula Șerpilor ; însă Rusia își rezervă dreptul de a schimba acest teritoriu pentru Basarabia, cedată prin tratatul dela Paris. Așa mulțumea Rusia, cu toată garantarea integrității României prin convenția încheiată înainte de războiu, pentru scăparea sa la Plevna prin ajutorul ce i-au dat Domnul României și oastea română.

Încă înainte de încheierea păcii, veni la București adiutantul Țarului, generalul Ignatiev, trimis în misiune specială. El cerea, în numele Țarului, retrocedarea Basarabiei, în schimbul Dobrogei. Principele declară hotărât a nu putea da consimțământul său la aceasta. În convorbire, Ignatiev atinse eventualitatea alegerii Principelui la tronul Bulgariei; dar Principele încunjură tema. Ori cât de ademenitoare era această propunere, Domnul României nu putea să primească cu încredere un plan ce nu se putea aduce la îndeplinire decât pe razimul Rusiei, care acum îi cerea o parte de țară drept răsplată pentru ajutorul primit.

Refuzul Principelui și al guvernului de a trata în chestiunea Basarabiei era susținut și de Corpurile legiuitoare. Indată ce stipu-

lațiunile tractatului dela San-Stefano tură cunoscute, Senatul și Camera votară în unanimitate rezoluțiuni prin cari mențineau integritatea României și nu admiteau nici o înstreinare a vreunei părți din teritoriul român contra unei compensațiuni teritoriale sau a vreunei despăgubiri oarecare. Dupe încheierea păcei, guvernul român luă măsuri contra ocupărei Basarabiei de către trupe rusești și protestă la St.-Petersburg contra tractatului dela San-Stefano. Rusia amenință cu desarmarea armatei române. La această desfidere prea îndrăzneță, Principele răspunse: «Armata română, care la Plevna, sub ochii Țarului, a luptat atât de vitejește, va putea fi nimicită, dar niciodată desarmată».

Intervenția marilor puteri a împiedicat atunci o ruptură între aliații din războiu. Anglia ceru revizuirea tractatului de la San-Stefano prin un congres european. Rusia se opuneă, dar trebuî să consimtă în sfârșit la întrunirea Congresului dela Berlin, convocat pentru regularea chestiunei orientale. România fu invitată să trimită și ea reprezentanții săi la Congres. Brătianu

plecă la Viena și la Berlin spre a obține sprijin în chestiunea Basarabiei. Principele Bismarck, spunându-i că Basarabia eră o *conditio sine qua non* a Rusiei, recomandă o înțelegere înainte de Congres; cedând de bună voie Basarabia, zicea el, România ar putea să obțină foloase mai mari. Dar simțimântul țerei eră hotărât contra ori cărei transacțiuni în această privință, așa încât nici un guvern n'ar fi putut să a-sume răspunderea pentru cesiunea de bună voie a unei părți din pământul românesc.

Plenipotențiarii puterilor întruniți în Congresul dela Berlin (1/13 Iunie—1/13 Iulie 1878), modificând tractatul dela San-Stephano, au dat consimțimântul lor la reane-xarea Basarabiei, cerută de Rusia. Reprezentantii României, Ion Brătianu și M. Kogălniceanu, au prezentat Congresului un memoriu; apoi ei fură invitați la o ședință spre a susține înaintea Congresului cauza lor. Invitarea li s'a făcut dupe 'ce au fost ascultați mai întâiu delegații Greciei. Lordul Salisbury, plenipotențiarul Angliei, cu oarecare ironie la adresa Rusiei, propuse ca, «dupe ce s'au ascultat delegații unei

națiuni care reclamă provincii streine, să se audă și reprezentanții unei țeri care cere ținuturi ce-i aparțin».

Cu toată convingerea despre dreptatea cererilor României, expuse înaintea Congresului de reprezentanții români, plenipotențiarilor marilor puteri i-au impus retrocedarea Basarabiei, dându-i în schimb Delta Dunărei cu insula Șerpilor și Dobrogea, aceasta mărită (tață cu delimitarea din tratatul dela San-Stefano) până la hotarul Silistriei și până la rîză-zi de Mangalia. Recunoașterea independenței României fu legată de condiția acestei cesiuni, pe lângă o altă măsură jignitoare, atingând constituția și legile țerei. La propunerea plenipotențiarului Franciei, Waddington, Congresul mai impunea României, ca condiție pentru recunoașterea independenței, acordarea de drepturi politice și civile fără deosebire de religie, care nu va mai putea fi o piedică pentru împământenire nici pentru admiterea în funcțiuni sau pentru exercițiul unei profesii sau industrii, în ori ce localitate ar fi.

Așa s'au răsplătit României, în Congre-

sul dela Berlin, ajutorul dat Rusiei și jertfele aduse pentru cauza creștinilor supuși jugului turcesc. «In politică» — zicea lordul Beaconsfield, răspunzând la reclamațiunile românești — «ingratitudea este adeseori răsplata pentru cele mai bune servicii».

Corpurile legiuitoare, convocate în sesiune extraordinară (15 Septembrie), au luat act de hotărîrea Congresului și, supunându-se ei în interesul păcii, au autorizat guvernul de a i se conforma. La 1 Octombrie Rusia a luat în stăpânire Basarabia, retrăgându-se autoritățile române.

La 14 Noembrie a început și ocuparea Dobrogei de către România. Populația, compusă din Români, Bulgari, Turci, Tătari și Nemți, au primit cu bucurie noua stăpânire. Domnitorul însuși, asistând la intrarea trupelor destinate pentru România transdanubiană, a trecut peste Dunăre la Ghecet, de unde a dat Doamnei o telegramă (păstrată în Arhivele Statului), încunoștiințând-o despre începerea ocupațiunei. Era restabilirea stăpânirii române asupra vechei posesiuni transdanubiane a lui

Mircea cel Bătrân, reunită dupe 460 de ani cu România.

Dacă pierderea Basarabiei, redată Moldovei de marile puteri în congresul dela Paris, erà dureroasă din punct de vedere național, câștigarea Dobrogei, cu țărmul mării și cu portul Constanța, erà o despăgubire prețioasă din punct de vedere economic și politic. Stăpână pe ambele maluri ale Dunărei de jos și la țărmul mării, România a câștigat poziția cea mai importantă la gurile marelui fluviu. Această poziție, cu locul de frunte între statele din sud-estul Europei, România — victorioasă în războiu, element de ordine și de progres în timp de pace — și-a cucerit ea însăși, prin înțeleapta conducere a Domnitorului și prin virtuțile ostășești și cetățenești ale Națiunii.

Însă recunoașterea neatârării României, a neatârării câștigate prin sângele vitejilor săi pe câmpul de bătaie, depindea încă de condiția pusă în tractatul dela Berlin, reclamând drepturi politice și civile pentru cei excluși prin Constituție, dupe care «numai străinii de rituri creștine» puteau

dobândi împământenirea. Știm care eră înțelesul acestei dispozițiuni, dictată, nu de intoleranță religioasă, ci numai de grija patriotică pentru soarta țerei. Excluderea necreștinilor dela cetățenia română, păzită cu sfințenie dela începuturile Statului român, eră mai întâiu o măsură de apărare contra așezării Turcilor în țară, oprită chiar prin vechile capitulațiuni cu Poarta. Constituanta din 1866 a menținut această măsură de apărare, mai ales contra îngrijitoarei imigrațiuni evreești, numai din motive naționale și economice, iar nici decum religioase.

În urma hotărârii Congresului dela Berlin, guvernul român a prezentat Corpurilor legiuitoare, în Ianuarie 1879, un proiect de lege pentru modificarea articolului respectiv din Constituție. Camera și Senatul, admițând în principiu necesitatea modificării propuse, au fost dizolvate spre a se alege Constituanta. Aceasta a votat în Octombrie legea pentru revizuirea articolului 7 din Constituție, dispunând că «diferența de credințe religioase și confesiuni nu constituie o piedecă spre a dobândi drepturile civile și po-

lîtice și a le exercită», și stabilind modul de împămîntenire. Ca măsură de apărare contra înstreinării pămîntului, s'a prevăzut că «numai Românii sau cei naturalizați Români pot dobîndi imobile rurale în România». Aceleași Camere, convocate în seisune extraordinară ca Corpuri legiuitoare, au acordat tuturor locuitorilor de religione mosaică ce au servit sub steag în războiul pentru neatîrnare (aproape 900) împămîntenirea *en bloc*. Ceilalți trebuiau s'o dobîndească individual, ca ori ce streini, conform noiei dispozițiuni din Constituție. Așa s'a rezolvat penibila chestiune a împămîntenirii Evreilor, ridicată de Congresul dela Berlin.

Dupe recunoașterea independenței din partea tuturor puterilor, îndeplinită formal în Fevruarie 1880, Principele, în lipsă de moștenitori direcți, a regulat succesiunea la tron. Prin un act făcut la Sigmaringen în 21 Noemvrie (st. n.) 1880,*) Principele Carol-Anton, tatăl, și Principii Leo-

*) Aceasta e data dupe *Monitorul Oficial*; însă în *Aus dem Leben König Karls von Rumilnien* IV, 337 se dă data de 1 Noemvrie.

pold și Frederic, frații Domnitorului, au dat consimțământul lor formal la articolul 83 din Constituție, care dispunea că, în lipsă de coborâtori în linie bărbătească ai Domnitorului, succesiunea tronului se va cuveni celui mai în vârstă dintre trații săi sau coborâtorilor acestora în ordine de primogenitură. Prin un act din 22 Noembrie (st. n.), Principele Leopold, ca fratele mai mare, a renunțat în favoarea fiilor săi. «Pentru cazul când ar plăcea Provi-denței divine» — zicea Principele Leopold — «a chiemă pe unul din fiii mei la această înaltă misiune, nu voiui lipsi a-i pregăti chiar de acum, desvoltând în inima lor iubirea către această nobilă și vitează Națiune care, dupe atâtea secole de lupte și de suferințe, a știut, prin propriile sale puteri, a recuceri un loc onorabil în marea familie a statelor suverane».

Potrivit cu acest loc ce România și-a cucerit sub fericita domnie a Principelui Carol, întemeietorul Statului independent și al Dinastiei, Națiunea a încoronat această isbândă a năzuințelor sale dela Renăștere încoace, făurind Domnului său

care a condus-o aci Coroana regală ca primului său Rege. In 14 Martie 1881 Corpurile legiuitoare au proclamat in unanimitate Regatul. «In acea zi au fost încoronate silințele seculare, dorințele cele mai vii ale Românilor», — zicea Regele, răspunzând la urările corpului profesoral și învățătoresc. — «O nouă eră a început pentru România».

In 10 Maiu următor, zi de întreită serbătoare națională, s'a serbat solemnitatea încoronărei. O coroană de oțel, făurită în arsenalul armatei dintr'un tun [luat dela vrăjmașul secular învins la Plevna, a încununat capul primului Rege român, și o coroană de aur, fruntea primei Regine. Principele Leopold de Hohenzollern cu fiii săi Principii Ferdinand și Carol, locotenent-feldmareșalul Bauer ca trimis extraordinar al împăratului și regelui Austro-Ungariei, întreg corpul diplomatic, autoritățile înalte ale Statului și 4000 delegați din țară au asistat la această măreață serbare. In ziua a doua, un cortegiu istoric și alegoric au defilat înaintea Regelui și a Reginei; iar în ziua a treia, Re-

gele a trecut în revistă trupele, înaintea statuei lui Mihai Viteazul.

«Primesc cu mândrie», — zicea Regele — «ca simbol al independenței și al tăriei României, această coroană, tăiată dintr'un tun stropit cu sângele vitejilor noștri, sfințită de biserică. . . Pentru Regina și pentru Mine însă, coroana cea mai frumoasă este dragostea și încrederea poporului, pentru care n'avem decât un gând: mărirea și fericirea lui».

Dragostea Regelui pentru popor și dragostea poporului pentru Rege au încoronat opera începută cu credința poporului în Domn și cu credința Domnului în popor.

În 25 de ani dela așezarea Regatului, România a realizat cele mai însemnate progrese pe toate terehurile vieții publice. Această parte a domniei Regelui Carol, bogată în reforme și îmbunătățiri înlăuntru, însemnată prin poziția ce România a câștigat în afară ca factor politic în sfatul statelor europene, cere a mai fi studiată dupe

materialul istoric ce aşteaptă încă să fie adunat sau publicat, spre a putea fi apreciată îndestul. Acî ne vom mărgini e rezumă faptele mai însemnate din desvoltarea interioară a Statului şi progresele făcute în cultura intelectuală a ţerei.

Dupe serbarea încoronărei, Ion Brătianu—care se retrăsese cu o lună mai înainte, făcând loc unui minister prezidat de fratele său Dimitrie Brătianu (10 Aprilie—9 Iunie 1881)—a fost chieţat iarăşi în fruntea guvernului. Partidul conservator, divizat în două fracţiuni (vechii conservatori şi junii conservatori sau «junimişti»), cu vederi deosebite asupra reformelor cerute, ca şi asupra politicei externe, eră prea slab ca să poată înlocui la putere pe numerosul partid liberal. Astfel noul minister Ion Brătianu s'a menţinut, cu remanieri, încă şapte ani, şi abiă coaliţia vechilor conservatori cu liberalii disidenţi, formând un partid «liberal-conservator» (desfiinţat apoi), l-a silit a se retrage.

În aceşti şapte ani, silinţele guvernului au avut în vedere mai ales desvoltarea economică şi puterea armată, pe lângă desăvâr-

șirea organizațiunei înlăuntru și întărirea pozițiunei Regatului în afară. Prin întemeierea Băncei Națiionale și a Casei de economie, înființate încă în 1880, cum și prin înființarea Caselor de credit agricol în județe (1881), s'au creat institute financiare de cea mai mare importanță economică. Răscum-părându-se căile ferate dela Societatea acți-onarilor ce a înlocuit consorțiul Strousberg (1882), Statul a intrat în posesiunea unei întinse rețele de drumuri de fier, pentru a cărei completare a întreprins a construi, în regie și prin ingineri români, alte linii. Prin legea pentru încurajarea industriei națiionale (1887) s'au pus bazele pentru desvoltarea industriei mari. S'au votat credite însem-nate pentru construirea de edificii publice: localuri pentru autorități, școale, cazarme, ș. a., cum și pentru construirea podului peste Dunăre, pentru mărirea portului Constanța și pentru înființarea serviciului de navigațiune fluvială și maritimă. Spre a răspunde mai bine nevoilor economice, s'a înființat ministerul agriculturii indus-triei comerțiului și domeniilor (1883), se-parându-se acest departement de cel al lucră-

rilor publice. În interesul apărării naționale s'au făcut puternicele fortificațiuni din jurul Bucureștilor, dupe planurile generalului Brialmont, și fortificațiunile pe linia Focșani-Nămoloasa-Galați, dupe sistemul maiorului Schumann, s'a dat flotilei o nouă organizație (1886) și s'a sporit armata*).

În politica externă s'a făcut un pas însemnat prin apropierea României de tripla alianță (Germania, Austro-Ungaria și Italia), care îi garantează desvoltarea pașnică înlăuntru (1883). Odată cu aceasta, s'a ajuns la o înțelegere în chestiunea Dunărei, aplanându-se diferendul dintre România (reprezentată în Comisiunea Europeană a Dunărei, conform tractatului dela Berlin) și Austro-Ungaria, care pretindea un drept de supraveghiere fluvială dela Porțile-de-Fier în jos. În urma reclamațiunilor României, Austro-Ungaria a renunțat la aceste pretențiuni, admise de celelate puteri atât în Comisiunea Europeană cât și în

*) Astăzi puterea armată este de 60 000 oameni și 400 tunuri, în timp de pace, și aproape 200.000 oameni (cu miliția, peste 300.000), pe picior de războiu; marina militară numără în total 27 vase.

conferența dela Londra (1883), și România a obținut dreptul exclusiv de supraveghiere fluvială în apele sale până la Galați, unde începe autoritatea Comisiunii Europene. Pe terenul politicei eclesiastice, România a câștigat neatârănarea de patriarhatul de Constantinopole, acesta recunoscând autocefalia Bisericii române (1885).

În politica internă, reforma cea mai însemnată a fost revizuirea Constituțiunii (1884), modificându-se dispozițiunile privitoare la Corpurile legiuitoare. În locul vechilor patru colegii pentru Cameră s'au făcut numai trei colegii, și s'a lărgit dreptul de alegere, reducându-se censul pentru colegiile superioare. Totuși această reformă n'a satisfăcut elementele mai democratice, cari cereau colegiul unic, ceea ce a provocat separarea lui Ion Brătianu de vechiul său amic C. A. Rosetti. Dupe modificarea Constituțiunii, aceleași Camere au votat legea prin care s'a instituit domeniul Coroanei, format din 12 moșii mari ale Statului. Sub administrația d-lui Ion Kalinderu, domeniul Coroanei a devenit model de economie rurală și pildă de îngrijire

pentru binele intelectual și material al țeranilor, servind ca luminos exemplu în această privință.

Dupe retragerea lui Ion Brătianu (23 Martie 1888), s'au succedat, în mai puțin de patru ani, patru ministere conservatoare (Teodor Rosetti, Lascar Catargiu, G. Manu și I. Em. Florescu), până când cu ultimul minister Lascar Catargiu, ca expresiune a întregului partid conservator, a venit iarăși un guvern tare și mai durabil.

Sub ministerele T. Rosetti (23 Noembrie 1888 — 29 Martie 1889) și G. Manu (5 Noembrie 1889—21 Februarie 1891) s'a făcut însemnata reformă financiară prin care s'a suprimat agiul, introducându-se valuta de aur (Men. Ghermani, ministru de finance), și legea pentru organizarea judecătorească, întinzându-se inamovibilitatea la Curțile de apel și la președinții tribunalelor (T. Rosetti, ministru de justiție). Prin trecerea în administrația Statului a liniilor ferate Burdujeni-Roman și Pașcani-Iași, dela compania Lemberg-Cernăuți-Iași (Februarie 1889), s'a întregit rețeaua căilor ferate ale

Statului. Chestiunea succesiunii la tron a fost regulată în mod definitiv, Principele Ferdinand, al doilea fiu al principelui Leopold de Hohenzollern, fiind declarat moștenitor presumpțiv al Coroanei, cu titlul de Principe al României, și înscris ca atare în apelul nominal al Senatului (14 Martie 1889). Entuziasmul cu care Principele moștenitor a fost primit la sosirea sa (19 Aprilie), stabilindu-se în țară, era o nouă dovadă de iubire și devotament pentru tron și Dinastie.

În amintirea aniversărei de 25 ani de domnie, serbată în 1891, Regele a înființat «Fundațiunea Universitară Carol I», cu destinația de a întreține un local de întrunire cu o bibliotecă pentru studenții universitari și de a le da ajutoare, fundație menită în același timp «să contribue a întări frăția printre tinerimea universitară și a hrăni simțământul patriotic care înalță sufletul ei». La inaugurarea fundațiunei sale (14 Martie 1895), augustul fondator zicea: «Dorind a lăsa în urma Mea o mărturie vie a sentimentelor ce Mă însușesc către țară, și a arăta tot-de-odată ne-

curmatul interes ce am pentru instrucțiune, am închinat tinerelor generațiuni acest locaș de studiu, cu falnică menire de a contribui la răspândirea și înflorirea științei în România... Dupe cum va fi tinereimea noastră de astăzi, așa va fi și România de mâine... Pusam în temelia acestei case a tinerimei universitare via Mea credință în viitorul României».

Cu credință în viitorul țerei și al Dinastiei, întemeietorul Regatului român putea să privească mândru la opera sa de 25 de ani, despre care împăratul Germaniei, Wilhelm II, zicea: «Domniei înțelepte și energice a Maiestății Voastre peste un popor deștept și destoinic se datorește dacă România, dupe grele lupte, a devenit un membru deplin îndreptățit și cu vază în sfatul popoarelor, și dacă sub sceptrul Maiestății Voastre fiecare Român se poate bucura de mândra conștiință de a face parte dintr'un Stat care, ca purtător al unei culturi străvechi, are simpatiile binevoitoare ale tuturor națiunilor civilizate».

Ultimul minister Lascar Catargiu (27 Noemvrie 1891—3 Octomvrie 1895),

În care au intrat și trei dintre junimiști, de curând constituiți ca «club constituțional» sub șefia d-lui P. Cărp, a inaugurat spornica sa activitate cu un larg program de reforme și îmbunătățiri (Ianuarie 1892). Cele mai însemnate cari au fost aduse la îndeplinire sunt: înființarea Creditului agricol (organizat ca institut central cu filiale în județe, în locul Caselor de credit agricol), legile pentru organizarea ministerelor și a serviciilor depedente, legea învățământului profesional, legea învățământului primar și normal-primar, legea clerului mirean și a seminarelor, legea pentru conservarea și restaurarea monumentelor istorice, legea pentru organizarea comunelor urbane, legea gendarmeriei rurale, înființarea de spitale sătești și alte măsuri sanitare, legea vânzării bunurilor Statului în loturi mici pentru țerani, legea minelor, legea pentru construirea și exploatarea căilor ferate de interes local, construirea podului peste Dunăre «Regele Carol I» (început în 1890 și inaugurat în 14 Septembrie 1895) și începerea lucrărilor de construcție la portul Constanța, pe lângă mai multe construc-

țiuni de biserici, de școale și de localuri-pentru autorități.

În 29 Decembrie 1892 s'a serbat la Sigmaringen cununia Principelui moștenitor Ferdinand cu Principesa Maria de Marea-Britanie și Irlanda, a căror bincuvântată căsătorie a dat României pe tinerii vlăstari ai Dinastiei, născuți pe pământul românesc și crescuți în legea țerei, stringând și întărind tot mai mult legăturile dintre Dinastie și Națiune. În 1894 s'a serbat nunta de argint a Suveranilor, în amintirea căreia augustii binefăcători ai săracilor au fundat «Așezământul Carol-Elisaveta» pentru ajutorarea munșitorilor rurali.

Dupe patru ani de guvernare din cele mai fecunde (asemenea celei din 1871—1876 și celor două ministere Ion Brătianu), Cabinetul Lascar Catargiu s'a retras (3 Octombrie 1895), făcând loc partidului liberal. Puțin dupe ultimele lor ministere, au trecut din viață și Ion Brătianu († 1891) și Lascar Catargiu († 1899), cei doi capi ai partidelor politice opuse, mari patrioți din marea generație care a creat România contemporană, și cei mai de

frunte bărbați politici din domnia Regelui Carol, cari au adus cele mai însemnate servicii tronului și țerei.

În anii următori, abia ministerul liberal Dimitrie A. Sturdza (14 Fevruarie 1901—22 Decembrie 1904), venit după trei formațiuni liberale (D. A. Sturdza până la 21 Noembrie 1896, P. S. Aurelian până la 31 Martie 1897, D. A. Sturdza până la 11 Aprilie 1899) și două conservatoare (G. Gr. Cantacuzino până la 7 Iulie 1900, P. Carp până la 14 Fevruarie 1901), a avut durată mai lungă spre a putea aduce la îndeplinire lucrări mai însemnate. Până la 1901 sunt de relevat: înființarea Casei Școalelor (1896), legea asupra pescuitului (1896), legea asupra învățământului secundar și superior (1898), legea pentru organizarea marinei militare (1898), legile pentru organizarea ministerului de război și a ministerului agriculturii industriei comerțului și domeniilor (1900), înființarea Casei de economie credit și ajutor a ofițerilor (1900) și instituirea Creditului județean și comunal (1900). Reformele financiare, întreprinse de miniș-

terul P. Carp spre a preîntâmpina criza provocată prin calamitatea agrară din 1900, n'au isbutit: proiectul impozitului pe venit, care impunea păturilor mai avute sarcini mai mari, n'a întrunit majoritatea în Cameră, și guvernul a demisionat. Ministerul următor D. A. Sturdza a căutat să preîntâmpine criza financiară prin reduceri budgetare foarte simțitoare, cu economii forțate, și a reușit să restabilească echilibrul în finacele Statului și mai ales creditul său în streinătate. Regele însuși a renunțat la 20% din lista sa civilă, potrivit cu reducerile făcute la salariile funcționarilor. În legătură cu această politică financiară, s'a făcut noua lege a pensiunilor (1902), s'au înființat Casa de economie credit și ajutor a corpului didactic și Băncile populare sătești (1903). Alte lucrări mai însemnate ale acestui minister sunt: înființarea Casei Bisericei (1902), legea pentru organizarea meseriilor (1902), legea pentru organizarea poliției generale a Statului (1903), introducând stabilitatea funcționarilor acestui serviciu, și legea pentru organizarea comu-

nelor rurale (1904). Neînțelegeri în sinul partidului au grăbit retragerea lui dela putere, în mijlocul unei activități spornice a celui mai bine alcătuit guvern ce au dat liberalii.

În 1896 Regele a primit vizita împăratului și regelui Austro-Ungariei, Francisc Iosif, prin care amicia între cei doi Suverani și între Statele lor a devenit cu atât mai strinsă. În 1898 Regele, însoțit de Principele moștenitor, a făcut o călătorie de două săptămâni în Rusia, vizitând pe împăratul Nicolae II. Cu prilejul aniversării de 25 de ani a războiului pentru nea-târnare, serbată în 1902, Regele a vizitat câmpul de bătaie la Plevna. «Cu o emoțiune adâncă»—zicea învingătorul, emoționat și emoționând, în cuvântarea rostită în Academia Română (ședința dela 21 Martie 1904)—«am călcat pe acest pământ, stropit și sfințit de sângele vitejilor noștri. Pe pragul paraclisului ridicat în a lor pomenire, mitropolitul de Vrața ne-a întâmpinat cu o mișcătoare cuvântare: *Sculăți-vă din morminte*, zicea el, arătând câmpul de luptă unde zăceau cei căzuți. *Sculăți-vă*

voinicilor, iată că a venit Regele vostru să vă mulțumească pentru jertfele voastre.—‘Că la un adevărat pelerinaj am mers la Grivița spre a mă închină, cu dragoste și venerațiune, înaintea mormântului acestor vrednici fii ai țerei, cări și-au dat viața pentru hea-târnărea României».

Trecerea puterii dela partidul liberal la cel conservator (22 Decembrie 1904), ca și precedența schimbare de regim, la venirea guvernului liberal, s’au făcut fără turburările și vrajba de altă dată, ceea ce este o dovadă îmbucurătoare de îndreptarea morăvurilor politice. Sub ministerul conservator, prezidat de d. G. Gr. Cantacuzino, s’au trecut, în sesiunile legislative din 1905 — 1906, câte-va proiecte de legi importante: înființarea Casei de economie credit și ajutor a funcționarilor ministerului de finanțe și administrațiilor dependente, înființarea secțiunii III pentru jurisdicția administrativă la Curtea de Casație și Justiție, legea pentru darea în concesiune a terenurilor petrolifere ale Statului, introducerea stabilității funcționarilor în administrația finanțelor Statului prin

noua lege pentru organizarea acestui serviciu, înființarea Casei Artelor.

Dar cea mai remarcabilă lucrare este negreșit organizarea Expozițiunei din est-an (1906), la împlinirea celor 40 de ani de glorioasă domnie a Regelui și a celor 25 de ani dela întemeierea Regatului, coincidând cu împlinirea a 18 secole dela întemeierea poporului român în Dacia cucerită de Traian Impăratul. Această primă expoziție generală română, pentru a cărei reușită comisarul general d. Dr. C. Istrati, inițiatorul ei, și-a câștigat deosebite merite, este menită să înfățișeze progresele mari ce România contemporană a realizat în dezvoltarea sa economică și culturală, ca Statul cel mai înaintat din sud-estul Europei. Participarea Românilor din Austro-Ungaria, alături cu marea monarhie vecină, face ca această expoziție să fie o serbare a civilizațiunei întregului neam românesc pentru întreita aniversară a celor trei mai mari date ale istoriei sale.

Cultura intelectuală în domnia Regelui

Carol a luat avânt în proporție egală cu progresele făcute pe terenul politic și economic. Domnia întemeietorului Dinastiei și al Regatului a fost inaugurată cu întemeierea celui mai înalt institut de cultură a toată Româניה, «Academia Română». Dupe instituirea plebiscitului pentru alegerea Principelui Carol de Hohenzollern, Locotenența domnească a dat decretul pentru înființarea «Societății literare române» (1 Aprilie 1866), care s'a constituit, sub președința de onoare a Suveranului, ca «Societate academică română» (1867), transformată apoi (1879) în «Academia Română» de astăzi. Înaintarea culturii naționale a devenit una din preocupările principale ale Domnului și Regelui Carol. «Puterea unui Stat modern se măsoară mai ales dupe gradul culturii sale intelectuale,» — zicea Domnitorul la inaugurarea Universității din București, completată cu Facultatea de medicină (14 Decemvrie 1869), și puneă drept țel al culturii românești ca România să devină «un centru de lumină în Orient». La proclamarea Regatului, Regele putea să vadă cu mândrie «focarul

civilizațiunei și al instrucțiunei în Orient» în România sa.

Chiar din primul an de domnie, Suveranul avea o deosebită sollicitudinę pentru învățământ, «hrana sufletească a poporului», cum spunea mai târziu. «Dau cea mai mare importanță instrucțiunei publice» — zicea tânărul Domn, răspunzând rectorului Universității la urările de anul nou 1867 — «și sper că profesorii vor pune toate stăruințele lor pentru dezvoltarea spiritului și formarea moravurilor tinerimei noastre pe calea urmată în toate țerile civilizate». Văzând «temelia învățăturai în școalele normale», Domnitorul a fundat, în primul an de domnie, Școala normală Carol I (mutată apoi dela București la Câmpulung), pentru a cărei înființare a dăruit suma da 150.000 lei. Vizitând școalele și luând adeseori parte la distribuirea premiilor, Suveranul avea grije să arate, în cuvântările ce ținea la aceste ocaziuni ca un adevărat învățător și educator al poporului său, calea de urmat în învățământ, prin care școala trebuie să fie «sanctuar al științei, al moralei și al patriotismului», Cu multă căldură, augus-

tul învățător recomandă direcția națională în învățământ. «Faceți dintr'însele»—zicea Domnitorul în 1876 institutoarelor cărora era încredințată creșterea fiicelor țerei—«mai ales Românce cari să nu uite că în ele trebuie să se păstreze vie, ca în niște nestinse candelă, flacăra religiunii și a patriotismului. Faceți ca ele să meargă pe urmele acelor laudate femei ale neamului românesc al căror nume istoria și poesia ni l-au transmis cu iubire și cu respect». De asemenea o deosebită grijă avea Suveranul pentru răspândirea învățământului primar. «În ziua aceea voi fi pe deplin mulțumit»—zicea el, asistând la distribuirea premiilor la elevii școalelor primare (1876)—«când fiecare Român va ști să scrie și să citească».

Sub asemenea îndemn, învățământul a luat o dezvoltare însemnată. În 40 de ani, numărul școalelor primare s'a îndoit (4273 față cu 2153), iar numărul elevilor s'a încincit aproape; cu toate acestea, abia jumătate din copiii în vârstă de școală urmează învățământul obligatoriu, și numărul analfabeților este încă foarte mare.

Școalele secundare și speciale de grad secundar s'au înmulțit mai bine decât încincit (148 față cu 26), iar numărul elevilor e aproape de șapte ori mai mare *). Invățământul superior a progresat în măsură proporționată: cele două universități s'au completat prin înființarea facultăților de medicină (la București în 1869, la Iași în 1879) și a facultății de teologie (la București în 1884), s'au creat catedre nouă (la București sunt 85 față cu 22, la Iași 64 față cu 17), laboratoare, institute și seminare universitare, și s'au înființat școale speciale superioare (Școala de medicină veterinară, 1864, Școala de poduri și șosele, 1875, Școala superioară de agricultură și Școala de silvicultură, 1883). Institutul de bacteriologie, înființat pe lângă facultatea de medicină din București (1887), a câștigat, sub direcția d-lui Dr. V. Babeș, un renume european. Muzeul de istorie naturală (înființat în 1836) s'a dezvoltat, în timpul din urmă, în mod considerabil; mu-

*) Dupe datele oficiale ale M. C. ș. I. (D. Hurmuzescu, *Invățământul în România dupe 40 de ani*, București 1906).

zeul de antichități (înființat în 1864), însemnat prin colecțiunile sale, lasă încă de dorit în privința organizării și instalațiunei. Arhivele Statului, înființate în 1862 prin unirea arhivei Țerei-Românești (1831) și arhivei Moldovei (1832), au fost instalate (în Maiu 1866, dupe dese strămutări din local în local) în mănăstirea Mihai-Vodă, al cărei local, destinat atunci pentru această instituție, s'a adaptat în parte (abiă dela 1900 încoace) pentru trebuințele serviciului, așteptând încă completarea necesară. Odată cu adaptarea localului, s'au luat și măsurile cuvenite pentru buna întocmire a depozitelor și pentru a înlesni cercetarea tezaurului istoric ce ele păstrează (documentele bunurilor publice, începând din secolul al XIV-lea, și dosare și condici administrative și judecătorești, începând din secolul al XVIII-lea), lucrări a căror desăvârșire reclamă urgent completarea localului ca și a personalului. Budgetul ministerului cultelor și instrucțiunei a sporit dela $7\frac{1}{2}$ milioane (din aproape 60 milioane budget general) la 27.771.108 lei (din aproape 237 milioane budget general).

Legea instrucțiunii publice din 1864 a fost modificată în parte în 1879 și în 1883; proiectul unei modificări generale, prezentat de d. T. Maiorescu în 1876, ca și proiectul d-lui D. A. Sturdza din 1886 n'au isbutit, dar ele au format baza pentru reformele ulterioare. În 1893 d. Take Ionescu a început reforma învățământului prin noua lege asupra învățământului primar și normal-primar (modificată în 1896, 1901 și 1904). Au urmat apoi noua lege asupra învățământului secundar și superior din 1898 (modificată în 1901 și 1904) și noua lege asupra învățământului profesional din 1899 (modificată în 1901) ale d-lui Sp. Haret, care a pus cele mai mari silințe pentru reorganizarea învățământului.

În raport cu dezvoltarea instrucțiunii au progresat și științele. Mai ales studiul istoriei și limbii naționale, cum și studiile științifice și medicale cu privire la pământul și populația țerei au luat, în timpul mai nou, un avânt îmbucurător.

În literatura frumoașă, scrierile cele mai însemnate s'au produs dela 1866 încoace. Locul de frunte îl ocupă Vasile Alec-

sandri († 1890), a cărui activitate literară a început pe la 1840 și ajunse la apogeu după 1866. El era unul dintre membrii cei dintâi ai societății «Junimea» din Iași, care a inaugurat un nou curent literar prin revista *Convorbiri Literare* (începută în 1867 și continuată fără întrerumpere până azi), unde din primul an el a publicat cele mai multe din scrierile sale. Războiul pentru neamul nostru i-a inspirat poeziile patriotice «Ostașii noștri». Când domnul și viitorul Rege al României se întoarse învingător din războiu, regele poeziei române și bardul latinizării repurtă la Montpellier (1878) victoria prin «Cântecul gîntei latine», care a obținut premiul ca imn al popoarelor române. Mihail Eminescu († 1889), de asemenea membru al «Junimei», este reprezentantul cel mai însemnat al noiei generații în mișcarea literară. Noutatea fondului și a formei, vigoarea și plasticitatea limbii, sonoritatea versului dau poeziilor sale un farmec deosebit, așa încît mai ales sub înfrînirea lui a urmat a se dezvoltă poezia română mai nouă. În cercul *Convorbirilor Literare*, a căror «direcție nouă» în litera-

tură fu îndrumată, sub îndelungata conducere a d-lui Iacob Negruzzi ca redactor, prin criticele literare ale d-lui Titu Maiorescu, înriurind puternic întreaga mişcare literară, se găsesc şi ceilalţi scriitori (prozatori şi poeţi) mai însemnaţi: Ion Ghica († 1897), Ion Creangă, neîntrecutul povestitor popular († 1889), Nicolae Gane, Anton Naum, Dimitrie Ollănescu-Ascanio, Ion Slavici, Ion Caragiale, Alexandru C. Cuza, Duiliu Zamfirescu, ş. a., pe lângă unii mai tineri, cum şi poetele Veronica Micle († 1889) şi Matilda Cugler-Poni. Şi poeţii Alexandru Vlăhuta şi George Coşbuc şi-au făcut în acest cerc prima lor reputaţie literară. Afară de aceştia, sunt mai însemnaţi ca prozatori: Alexandru Odobescu († 1895), Bogdan Petriceicu-Hăşdeu şi Barbu Delavrancea. Dintre nouele reviste literare sunt mai remarcabile: *Semănătorul*, la Bucureşti, şi *Viaţa Românească*, la Iaşi, în cari se afirmă unii scriitori mai tineri.

Ca fruntaşi ai tribunei române dela 1866 încoace sunt mai renumiţi: Mihail

Kogălniceanu († 1891), Alexandru Lahovari († 1897), Petre Carp, Titu Maiorescu, Alexandru Marghiloman, Take Ionescu și Barbu Delavrancea. Presa, cu libertatea absolută ce-i acordă Constituția, s'a dezvoltat mai mult în număr decât în calitate, și lasă încă destul de dorit pentru formarea opiniunii publice și mai ales pentru educarea politică

Artele, cari în Principate au fost cultivate aproape exclusiv ca arte religioase (arhitectură și pictură bisericească, sculptură în piatră și în lemn, lucrări în metal și în filigram, cusături cu fir și cu mătase) s'au dezvoltat ca arte profane abia în secolul al XIX-lea. Dupa modeste începuturi înainte de 1866, pictura a luat de atunci încoace un avânt mai mare, prin Teodor Aman († 1891), Nicolae Grigorescu, ale cărui peizaje și tipuri din țară sunt cele mai de frunte opere ale artei naționale, George Mirea, ș. a. pictori mai tineri, cari dau frumoase speranțe. Și sculptura are unii reprezentanți de merit, între cari mai ales Carol Storck († 1887), Ion Georgescu († 1898), George Vasilescu

(† 1898), ș. a. în viață. Dela dânsii sunt câte-va monumente, busturi ș. a. lucrări de valoare. Prin artiști streini s'au făcut statuile ecuestre ale lui Mihai Viteazul, la București (1874), și Stefan cel Mare, la Iași (1883), cum și unele din monumentele marilor bărbați ai țerei. Pe terenul arhitecturii s'au făcut lucrări de cea mai mare importanță. S'au restaurat vechile monumente religioase: biserica episcopală dela Curtea-de-Argeș, biserica Trei-Ierarhi și biserica Sf. Nicolae din Iași, catedrala dela Târgoviște și biserica Sf. Dumitru din Craiova, pentru cari lucrări s'a chiebat în țară, dupe inițiativa Suveranului, vestitul arhitect *Lecomte du Nouy* (1875). Vechea biserică domnească dela Argeș, cel mai vechiu monument al țerei, și biserica Mihai-Vodă, cea mai veche construcție păstrată în Capitală, ar merită aceeași sollicitudine. Nu mai puțin rămâne de dorit construirea unei catedrale în Capitală, lipsită de o biserică monumentală, cu toate bisericile sale multe. Dintre celelalte construcțiuni mai mari ce s'au executat, cea mai însemnată este, pe lângă unele clădiri publice în Capitală, mărc-

țul pod peste Dunăre «Regele Carol I» (cel mai lung pe continent), construit sub direcția d-lui Anghel Saligny, inginer român. Cu laudă este de menționat renașterea stilului național în arhitectură, prin aplicarea vechilor principii de construcție și de ornamentație românească. D. Ion Mincu are meritul de a fi introdus acest curent în arhitectura noastră mai nouă, curent ce tinde tot mai mult spre dezvoltarea unui stil propriu românesc, care la clădirile Expozițiunii din est-an a găsit cea mai reușită aplicare.

În Sinaia, unde Suveranii și-au așezat frumoasa reședință de vară, s'a înălțat falnicul castel Peleş (construit în 1875—1883), pe lângă care s'a format un oraș cu vile elegante, astăzi una din cele mai frumoase stațiuni de vară ale Europei. Interiorul castelului, ca și al palatului regal din București, se distinge prin gustul artistic al aranjamentului și prin prețioasele opere de artă ce ele păstrează.

Cultura artelor și literelor s'a lucrat și se bucură, nu numai de protecția, dar și de încurajare prin exemplul propriu al

Suveranilor. Regele sprijinește dezvoltarea talentelor în artă, dând ajutoare pentru tineri artiști. La inițiativa și cu cheltuiala sa, s'a întreprins, sub auspiciile Academiei Române, lucrarea marelui dicționar etimologic al limbei române (1884), limbă pentru care Suveranul are o deosebită dragoste și cel mai viu interes. Tot dupe îndemnul său s'a înființat «Societatea geografică română» (1875), al cărei Președinte de onoare este. Cuvântările Regelui, distinse prin vigoarea și măiestria stilului lor, din ce în ce tot mai apropiat de limba veche, sunt podoabe ale retoricei românești*). Între cuvântările rostite în Academia Română, unele conțin și comunicări academice cu subiecte istorice. Memoriile Regelui, din cari s'au publicat extracte în 4 volume**), sunt cea mai prețioasă scriere asupra istoriei noastre contemporane.

Scierile Reginei, ale sublimei poete

*) Cele până la sfârșitul anului 1896 sunt adunate în: *Treizeci de ani de domnie ai Regelui Carol I. Cuvântări și acte*. Ediția Academiei Române. 2 volume. București, 1897.

**) *Aus dem Leben König Karls von Rumänien*. Stuttgart, 1894-1900.

Carmen Sylva, cu subiecte alese din comoara basmelor și legendelor noastre sau din istoria și natura țerei, au contribuit mult a răspândi cunoștința despre România și despre poporul român în streinătate. Muzica se bucură de deosebita sa protecție. De asemenea industria casnică națională, cu prețioasele ei elemente vechi de ornamentație românească, e sprijinită și încurajată prin îndemnul și exemplul său grațios, dupe care și Principesa României urmează cu aceeași iubire și favoare. Pic-tura este arta pe care Principesa o cul-tivă însăși cu măiestrie, participând chiar la expozițiunile Societății «Tinerimea Ar-tistică», înființată sub înaltul său patro-nagiu. O evanghelie, artistic scrisă și ilus-trată cu miniaturi de mână Reginei, alta asemenea, lucrată de Regina împreună cu Principesa, se află între odoarele închinete bisericei episcopale dela Curtea-de-Argheș mănăstirii dela Sinaia.

Solicitudinea ce Casa domnitoare dă ar-telor și literelor, și strălucitoarea sa pildă, cu avântul ce ele au luat în acești 40 de ani, deșteaptă cele mai bune speranțe pen-

tru viitorul culturei românești. Progresele făcute în mișcarea intelectuală și economică a țerei, ca și în dezvoltarea politică a Statului, prin organizarea și întărirea sa înlăuntru, prin vaza și însemnătatea câștigată în afară, au făcut din România, ca element de ordine, de progres și de civilizație, cel mai important factor politic în sud-estul Europei. Iar oastea română, biruitoare și gata de luptă, pentru care supremul ei Căpitan și Principele moștenitor, ca comandant de corp și inspector general al cavaleriei, au cea mai mare dragoste și grije, cheazășuește puterea și vaza României.

Cu mândră înălțare sufletească și cu adâncă recunoștință și venerațiune pentru Suveranul său mult iubit, țara toată a serbătorit împlinirea celor 40 de ani de binecuvântată și glorioasă domnie a Regelui Carol și împlinirea celor 25 de ani dela întemeierea Regatului.

«Binecuvântată și rodnică» — zicea Regele, răspunzând la urările Corpurilor legiuitoare — «a fost această epocă de renaș-

tere a României, în care, prin patrioticul avânt al tuturor inimilor și prin înțelepciunea cumpănită a marilor noștri bărbați de Stat, am putut înscrie în istorie pagini glorioase pentru neamul românesc».

Cu mulțumire putem privi trecutul; cu încredere, viitorul țerei. «Căci acest viitor»

zice Regele — «se întemeiază pe virtutea acestui neam românesc care a înfruntat neștirbit restriștele a 18 veacuri,... și se razimă pe reciproca și neclintita credință între Națiune și Dinastie, ai cărei tineri vlăstari, născuți pe pământul românesc și crescuți în legea strămoșească, vor ști, cu ajutorul lui Dumnezeu, să stringă tot mai mult aceste legături sufletești».

Cu această credință, România intră în al 41-lea an al domniei Regelui Carol, năzuind mereu tot înainte spre viitorul ce menirea ei i-l pastrează, și având drept călăuză, dupe cuvântul Regelui, «falnica de viză a Coroanei de oțel: Prin noi înșine».

LISTA DOMNILOR

Țerei-Românești și Țerei Moldovei

a) Dinastiile Basarabilor și Bogdan-Mușatinilor

Basarab I, c. 1301 —
1330.

Alexandru I, 1330 —
1364.

Vladislav I, 1364 — 1374.

Radul I, între 1374 și
1385.

Dan I, 1385 — 1386.

Mircea I cel Bătrân,
1386 — 1418.

Mihail I, 1418 — 1420.

Dan I, 1420 — 1424.

Radul II, 1421 — 1427.

Dan II, a doua oară,
1427 — 1431.

Alexandru II (Aldea),
1431 — 1433.

Vlad I Dracul, 1431 —
1446.

Bogdan I, 1359 — 1365.

Latsco, 1365 — 1373.

Iurg Koriatovici, 1373
— 1375.

Petru I Mușat, 1375 —
1391.

Roman I, 1391 — 1394.

Stefan I, 1394 — 1400.
Iuga, 1400.

Alexandru I cel Bun,
1400 — 1433.

Ilie (Iliăș) I, 1433.

Stefan II, 1433 — 1435.

Ilie I și Stefan II îm-
preună, 1435 — 1443.

- Dan III, 1446—1448.
- Basarab II, între 1448
și 1451.
- Vladislav II, 1451—
1456.
- Vlad II Țepeș, 1456—
1462.
- Radul III cel Frumos,
1462—1474.
- Basarab III Laiotă,
1474—1476.
- Vlad II Țepeș, a doua
oară, 1476.
- Basarab III Laiotă, a
doua oară, 1476—
1477.
- Basarab IV cel Tâ-
năr (Țepeluș), 1477—
1482.
- Vlad III Călugărul,
1482—1496.
- Radul IV (zis «cel Ma-
re»), 1496—1508.
- Stefan II singur, 1443
—1447.
- Roman II, 1447—1448.
- Petru II, 1448—1449.
- Alexandru II (Alexan-
drel), 1449.
- Bogdan II, 1449—1451.
- Petru III Aron, 1451—
1452.
- Alexandru II, a doua
oară, 1452—1455.
- Petru III Aron, a doua
oară, 1454—1457.
- Stefan III cel Mare,
1457—1504.
- Bogdan III cel Orb,
1504—1517.

Mihnea I cel Rău,
1508—1510.

Vlad IV cel Tânăr (Vlă-
duț), 1510—1512.

Basarab V Neagoe,
1512—1521.

Teodosie, 1521.

Radul V dela Afumați,
1521—1529.

Vladislav III, 1523—
1525.

Moise, 1529—1530.

Vlad V (Innecatul),
1530—1532.

Vlad VI Vintilă 1532
—1535.

Radul VI Paisie, 1535
—1545.

Mircea II Ciobanul,
1545—1553.

Petru I (Petrașcu) cel
Bun, 1553—1557.

Mircea II Ciobanul, a
doua oară, 1557—
1559.

Stefan IV cel Tânăr
(Stefăniță), 1517 —
1527.

Petru IV Rareș, 1527—
1538.

Stefan V Lăcustă,
1538—1540.

Alexandru III Cornea,
1540—1541.

Petru IV Rareș, a doua
oară, 1541—1546

Ilie (Iliăș) II, 1546—
1551.

Stefan VI Rareș, 1551
—1552.

Alexandru IV Lăpuș-
neanu, 1552 — 1561.

- Petru II Șchiopul, 1559 — 1568.
- Alexandru III, 1568 — 1577.
- Mihnea II Turcitul, 1577 — 1583.
- Petru III Cercel, 1583 — 1585.
- Mihnea II Turcitul, a doua oară, 1585 — 1591.
- Stefan I Surdul (Mușatin), 1591 — 1592.
- Alexandru IV cel Rău (Mușatin), 1592 — 1593.
- Mihail II (Mihai) Viteazul, 1593 — 1601.
- Ioan Despot, 1561 — 1563.
- Stefan Tomșa I, 1563 — 1564.
- Alexandru IV Lăpușneanu, a doua oară, 1564 — 1568.
- Bogdan IV, 1568 — 1572.
- Ion I cel Cumplit, 1572 — 1574.
- Petru V Șchiopul, 1574 — 1579.
- Ion II (Iancu) Sasul, 1579 — 1582.
- Petru V Șchiopul, a doua oară, 1582 — 1591.
- Aron Tiranul, 1591 — 1592.
- Petru Cazacul, 1592.
- Aron Tiranul, a doua oară, 1592 — 1595.
- Stefan VII Răzvan, 1595.
- Ieremie Moghila, 1595 — 1600.

Mihai Viteazul,

Domn al Țerilor unite, 1600.

b) Domni din diferite familii *)

Simion Moghila, 1600 —1602.	Ieremie Moghila, a doua oară, 1600 — 1606.
Radul VII Șerban (Ba- sarab, în linie feme- iască), 1602—1611.	Simion Moghila, 1606 —1607. Mihail Moghila, 1607. Constantin Moghila, 1607—1611.
Radul VIII Mihnea, 1611—1616.	Stefan Tomșa II, 1611 —1615. Alexandru Moghila, 1615—1616.
Alexandru V Iliăș (Mu- șatin), 1616—1618.	Radul (VIII) Mihnea, 1616—1619.
Gavril Moghila, 1618 —1620.	Gaspar Grațiani, 1619 —1620.
Radul VIII Mihnea, a doua oară, 1620 — 1623.	Alexandru V Iliăș, 1620—1621. Stefan Tomșa II, a do- ua oară, 1621—1623.
Alexandru VI Cuco- nul, 1623—1627.	Radul (VIII) Mihnea, a doua oară, 1623 — 1626.
Alexandru V Iliăș, a doua oară, 1627 — 1629.	Miron Barnovschi, 1626—1629.

*) Numele domnilor descendenți din Basarabi sau din Mușatinii (și în linie femeiască, până la Fanarioți) au număr de ordine.

Leon Tomşa, 1629—
1632.

Matei Basarab (în li-
nie femeiască) 1632—
1654.

Constantin I Cârnu
(Basarab, în linie fe-
meiască), 1654—1658.

Mihnea III Radul, 1658
—1659.

Gheorghe Ghica, 1659
—1660.

Grigore Gheorghe
Ghica, 1660—1664.

Radul Leon, 1664—1669.

Antonie din Popeşti,
1669—1672.

Grigore Gheorghe
Ghica, a doua oară,
1672—1674.

Alexandru VI Cuconul,
1629—1630.

Moise Moghila, 1630
—1631.

Alexandru V Iliaş, a do-
ua oară, 1631—1633.

Miron Barnovschi, a
doua oară, 1633.

Moise Moghila, a doua
oară, 1633—1634.

Vasile Lupul, 1634—
1653.

Gheorghe Stefan, 1653.
—1658.

Gheorghe Ghica, 1658
—1659.

Stefan (Stefăniţă) Lu-
pul, 1659—1661.

Eustratie Dabija, 1661
—1665.

Gheorghe Duca, 1665
—1666.

Iliaş III Alexandru,
1666—1668.

Gheorghe Duca, a doua
oară, 1668—1672.

Stefan Petriceicu, 1672
—1674.

Gheorghe Duca, 1674
—1678.

Șerban Cantacuzino
(Basarab, în linie
femeiască), 1678—
1688.

Constantin II Brâncoveanu (Basarab, în linie femeiască), 1688
—1714.

Dimitrie (Dumitrașcu)
Cantacuzino, 1674—
1675.

Antonie Ruset, 1675—
1678.

Gheorghe Duca, a
treia oară, 1678 —
1683.

Stefan Petriceicu, a
doua oară, 1683 —
1684.

Dimitrie Cantacuzino,
a doua oară, 1684—
1685.

Constantin Cantemir ,
1685—1693.

Dimitrie Cantemir,
1693.

Constantin Duca, 1693
—1695.

Antioh Cantemir, 1695
—1700.

Constantin Duca, a
doua oară, 1700 —
1703.

Mihail Racoviță, 1703
—1705.

Antioh Cantemir, a
doua oară, 1705 —
1707.

Mihail Racoviță, a doua oară, 1707—1709.

Nicolae Mavrocordat (descendent din Mușatini în linie femeiască), 1709—1710.

Dimitrie Cantemir, a doua oară, 1710—1711.

Nicolae Mavrocordat, a doua oară, 1711—1715.

Mihail Racoviță, a treia oară, 1715—1726.

Grigore Matei Ghica, 1726—1733.

Constantin Mavrocordat, 1733—1735.

Stefan II Cantacuzino (Basarab, în linie femeiască), 1714—1716.

Nicolae Mavrocordat, 1716.

Ioan Mavrocordat, 1716—1719.

Nicolae Mavrocordat, a doua oară, 1719—1730.

Constantin Mavrocordat, 1730.

Mihail Racoviță, 1730—1731.

Constantin Mavrocordat, a doua oară, 1731—1733.

Grigore Matei Ghica, 1733—1735.

Constantin Mavrocor-
dat, a treia oară,
1735—1741.

Mihail Racoviță, a
doua oară, 1741 —
1744.

Constantin Mavrocor-
dat, a patra oară,
1744—1748.

Grigore Matei Ghica,
a doua oară, 1748 —
1752.

Matei Ghica, 1752 —
1753.

Constantin Racoviță,
1753—1756.

Constantin Mavrocor-
dat, a cincea oară,
1756—1758.

Scarlat Ghica, 1758—
1761.

Constantin Mavrocor-
dat, a șasea oară,
1761—1763.

Constantin Racoviță,
a doua oară, 1763 —
1764.

Grigore Matei Ghica,
a doua oară, 1735 —
1741. (Ocupațiune
rusească, 1739.)

Constantin Mavrocor-
dat, a doua oară
1741—1743.

Ioan Mavrocordat,
1743—1747.

Grigore Matei Ghic
a treia oară, 1747
1748.

Constantin Mavroco
dat, a treia oară
1748—1749.

Constantin Racoviță
1749—1753.

Matei Ghica, 1753 —
1756.

Constantin Racoviță,
a doua oară, 1756 —
1757.

Scarlat Ghica, 1757 —
1758.

Ioan Calimah, 1758 —
1761.

Grigore Calimah, 1761
—1764.

Stefan Racoviță, 1764
—1765.

Scarlat Ghica, a doua
oară, 1765—1766.

Alexandru Ghica, 1766
—1768.

Grigore Alexandru
Ghica, 1768—1769.

Ocupațiune rusească,
1769 — 1774.

Manoil Ruset, 1770—
1771.

Alexandru Ipsilanti,
1774—1782.

Nicolae Caragea, 1782
—1783.

Mihail Constantin Su-
țu, 1783 — 1786.

Nicolae Mavrogheni
1786—1790.

Ocupațiune austriacă,
1789—1791.

Mihail Constantin Su-
țu, a doua oară,
1791—1793.

Grigore Alexandru
Ghica, 1764—1767.

Grigore Calimah, a do-
ua oară 1767—1769.

Constantin Mavrocord-
at, a patra oară, 1769.

Grigore Alexandru
Ghica, a doua oară
1774—1777.

Constantin Moruzi,
1777—1782.

Alexandru Constantin
Mavrocordat, 1782
—1785.

Alexandru Ioan Mav-
rocordat, 1785 —
1786.

Alexandru Ipsilanti,
1786—1788.

Manoil Ruset, 1788.

Ocupațiune rusească,
1788—1792

Alexandru Moruzi,
1792—1793.

Alexandru Moruzi,
1793—1796.
Alexandru Ipsilanti,
1796—1797.
Constantin Hangerliu,
1797—1799.
Alexandru Moruzi, a
doua oară, 1799 —
1801.
Mihail Constantin Su-
țu, a treia oară, 1801
— 1802.
Alexandru Suțu, 1802
(în același timp în
Moldova).
Constantin Ipsilanti,
1802—1806.
Alexandru Suțu, a doua
oară, 1806. | Mihail Constantin Su-
țu, 1793 — 1795.
Alexandru Calimah,
1795—1799.

Constantin Ipsilanti,
1799—1801.

Alexandru Suțu, 1801
— 1802.

Alexandru Moruzi, a
doua oară, 1802 —
1806.
Scarlat Calimah, 1806. |
|---|--|

Ocupațiune rusească,
1806—1812.

Constantin Ipsilanti,
a doua oară, 1806—
1807.

Ioan Caragea, 1812—
1818.

Alexandru Suțu, a tre-
ia oară, 1818 — 1821. | Alexandru Hangerliu,
1807.
Scarlat Calimah, a do-
ua oară, 1807—1810.
Scarlat Calimah, a
treia oară, 1812 —
1819.
Mihail Grigore Suțu,
1819 — 1821. |
|---|---|

- Cârmuirea lui Tudor Vladimirescu, 1821. Căimăcămia prezidată de mitropolitul Veniamin Costachi, 1821.
- Ocupațiune turcească, 1821—1822.
- Grigore Dimitrie Ghica, 1822—1828. Ioan Alexandru Sturza 1822—1828.
- Ocupațiune rusească, 1828—1834.
- Alexandru Dimitrie Ghica, 1834 — 1842. Mihail Sturza 1834—1849.
- Gheorghe Bibescu, 1842—1848.
- Căimăcămia lui Constantin Cantacuzino, 1848—1849.
- Barbu Stirbei, 1849 — 1856. (Ocupațiune rusească, 1853 — 1854).
- Grigore Ghica, 1849—1856. (Ocupațiune rusească, 1853 — 1854).
- Căimăcămia lui Alexandru Dimitrie Ghica, 1856—1858.
- Căimăcămia lui Teodor Balș, 1856—1857, și a lui Nicolae Voșgoride, 1857—1858.
- Căimăcămia de trei: Ioan Manu, Emanuil Băleanu, Ioan Filipescu, 1858—1859.
- Căimăcămia de trei: Stefan Catargiu, Vasile Sturza, Anastase Panu, 1858—1859.
- Alexandru Ioan Cuza, Domn al Principatelor-Unite, 1859—1866.

Locotenența domnească :

Nicolae Golescu, Lascar Catargiu, Nicolae
Haralambie, 11 Februarie — 10 Maiu 1866.

Dinastia Hohenzollern a României

Carol I,

Domn (1866—1881) și Rege (dela 14 Martie 1881)
al României.

E R A T A

<u>Pag.</u>	<u>Rând.</u>		
4,	12 :	le	<i>citește</i> la
6,	1 de jos :	apoi	» apoi (90).
16,	16:	să	» ca să
21,	6 de jos :	câte-va	» cât-va
39,	3 de jos :	1345	» 1346
58,	nota :	episcop	» episcopat
65,	9 :	ceilalți fi	» ceilalți, fii
66,	9 :	1456	» 1457
67,	2 :	polene	» polone
77,	16 :	ajutoru !	» ajutorul
78,	3 de jos :	vasilitate	» vasalitate
81,	1 de jos :	-frumoase	» prețioase
84,	4—; :	aceasta	» acesta
91	3 de jos :	trângănă	» trăgănă
94,	7 de jos :	Ioan Basi- licos	» Ioan (Iacob) Basilicos
98,	2:	lui Paisie	» lui Radul Pa- isie
98,	1 de jos :	pincipiilor	» principilor
101,	2—1 de jos :	turtești	» turcești
108,	11:	aduse	» adusesese
III,	1 de jos :	ambefe	» ambele
II4,	7 :	grecește.	» grecește,

cum și unele slovenești-ro-
mânești, altele în slovenește
sau în grecește.

Pag. Rând.

116,	nota **):	în toate	<i>citește</i>	la toate
122,	14:	(dupe	»	(aci, dupe
127,	3:	36	»	35
130,	7:	1812	»	1821
135,	8, ș.a.:	St. Peters- burg	»	St.-Peters- burg
141,	4 de jos:	tractul	»	tractatul
143,	7:	seaun.	»	scaun
159,	6:	numele	»	numele de
162,	6:	învățământul	»	învățământul primar obligatoriu și cu învățământul
162,	11 de jos:	de	<i>citește</i>	pe
163,	6:	curentului	»	curentului cultural
163,	7 de jos:	atât	»	așa
183,	17:	Domnitor	»	Domnitorul
186,	9:	București- Giurgiu	»	linia Bucu- rești- Giur- giu
189,	11:	17/20	»	17/29
200,	4 de jos:	Pe	»	Prin
224,	9:	este	»	este și ră- mâne

